

Inhoudsopgave

Amateurkunst en Cultuureducatie	2
Archieven	9
Architectuur, Stedenbouw, Monumenten, Archeologie en Landschapsarchitectuur	21
Bibliotheken en Letteren	30
Beeldende Kunst en Vormgeving	40
E-cultuur	53
Film	63
Internationaal en Intercultureel	71
Musea	77
Podiumkunsten	87
Samenstelling commissies	113
Overzicht gesprekspartners	114

Sectoranalyse Amateurkunst en Cultuureducatie

Geen culturele burger zonder culturele loopbaan

In de lijst van de universele rechten van de mens en het kind staat het recht op educatie vrijwel bovenaan. Dat heeft te maken met de wording van een zelfstandige culturele burger die dankzij kennis een volwaardige plek in de samenleving kan innemen. Educatie is meer dan leren rekenen, lezen en schrijven, want er is meer nodig om een kind te vormen tot een volwassen culturele burger. Daarom heeft ieder kind recht op een culturele loopbaan, een pad van kennismaking met kunst en cultuur naar het ontwikkelen van en zich verder bekwamen in eigen talenten. Deels op school en deels in de vrije tijd. En voor wie wil, kan dit leiden tot actieve kunstbeoefening in de vrije tijd of tot toptalentontwikkeling.

Omdat niet ieder kind van huis uit kennismaakt met kunst en cultuur, begint de culturele loopbaan in het onderwijs. Goed kunstonderwijs vergroot de taalvaardigheid en de creatieve en denkvaardigheden van leerlingen en kweekt een onderzoekende houding. Kortom, vaardigheden die ook in het taal- en wiskundeonderwijs van groot belang zijn. Vaardigheden voor de werknemer in 2020. En eveneens voor de inburgering van jongeren, zoals de commissie-Dijkgraaf betoogt: “Culturele vorming verdient in de volle breedte van het Nederlands onderwijs meer aandacht en waardering. In het funderend onderwijs voor alle jongeren allereerst, zeker bij participatief kunstonderwijs, het zelf kunnen spelen/zingen/scheppen. De gevolgen van het wegzakken van de culturele vorming laten zich raden. Belangstelling, behoefte en financiële steun zakken weg. Dit is voor de talentontwikkeling en zelfs ‘inburgering’ van jongeren slecht.”¹

Deze constatering sluit aan bij de ambities van staatssecretaris Zijlstra, die zich er sterk voor wil maken om leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs actief in aanraking te brengen met cultuur. In zijn brief van 17 december 2010 verzoekt de staatssecretaris de Raad om voorstellen voor bundeling van expertise en ondersteunende taken op het gebied van cultuureducatie en vraagt hij de Raad aan te geven hoe de contacten tussen het onderwijs en de cultuursector kunnen worden versterkt. De Raad is verheugd met dit verzoek. Dit biedt de mogelijkheid om met uitzicht op nieuw beleid de culturele tekortkomingen in het huidige onderwijs op te lossen. Scholen en cultuurinstellingen worden uitgedaagd om op creatieve wijze toe te werken naar een gedeelde toekomst voor cultuureducatie. Creatief, dat wil zeggen met meer lef, door intensievere samenwerking, met meer inzet en kansrijkere initiatieven vanuit de school, de instellingen en de regio.

De Raad is het met de staatssecretaris eens dat alle kinderen tijdens hun opgroeien actief, maar vooral bij voortdurend een relatie met culturele eigenheden moeten opbouwen. Ook is de Raad het ermee eens dat participatie en educatie taken zijn – kerntaken – voor de bestaande instellingen in de Basisinfrastructuur, waarbij de vormgeving van die taken per instelling en per regio kan verschillen. Dat alle cultuurinstellingen zich dienen in te spannen om activiteiten te ontwikkelen om kinderen en jongeren te bereiken, lijkt de Raad vanzelfsprekend.

Beleidsmatige ontwikkelingen

Cultuureducatie in het onderwijs kreeg de afgelopen vijftien jaar steeds meer belangstelling. Stimulerende overheidsmaatregelen vanuit het programma ‘Cultuur en school’ en het ‘Actieplan cultuurbereik’ droegen daar sterk toe bij. Een bedrag van € 10,90 per leerling in het primair onderwijs, vouchers en nu ook de cultuurkaart voor alle leerlingen in het voortgezet onderwijs, cursussen voor interne cultuurcoördinatoren, professionalisering van en via docentenopleidingen, een website en het blad *Cultuur en School* zijn een greep uit die maatregelen. De invoering van het con-

cept ‘brede school’² heeft de vraag vanuit de scholen sterk gestimuleerd. In het voortgezet onderwijs is een inspirerende groep van 27 cultuurprofiel scholen³ ontstaan. Ook interessanter aanbod vanuit culturele instellingen heeft zijn positieve invloed doen gelden. Het aantal uren dat leerlingen binnen schooltijd aan cultuureducatie besteden, blijkt constant te zijn. De voorwaarden voor cultuureducatie in het basisonderwijs zijn verbeterd, maar tegelijkertijd daalt het aantal vakdocenten in dit onderwijs. Slechts 19% van de scholen voor primair onderwijs beschikt nog over een vakdocent.⁴ Door deze uitstroom verdwijnen kennis en vaardigheden die niet door de competenties van de leerkrachten worden gecompenseerd. Enthousiasme voor de toenemende belangstelling houdt gelijke tred met de zorg voor de inhoud van cultuureducatie. Onlangs nog concludeerden Sandra Beekhoven en anderen in een studie onder regie van het SCP: “De randvoorwaarden voor kunstzinnige activiteiten in het onderwijs zijn verbeterd, maar de kwaliteit van de inhoud en de leeropbrengsten hebben daarmee geen gelijke tred gehouden.”⁵ De combinatiefunctie cultuuronderwijs of de cultuurcoach lijkt een interventie waarmee de kunstdocent weer voor de klas komt te staan. De bewindslieden van VWS en OCW tekenden in december 2007 het document *Impuls brede scholen, sport en cultuur*, samen met vertegenwoordigers van de VNG, NOC*NSF, Verenigde Bijzondere Scholen (VBS) en de Cultuurformatie. De cultuurcoach werkt in een combinatiefunctie in de sector onderwijs en de sector cultuur en is in dienst bij een werkgever. Dit model laat precies zien hoe een kunstdocent binnen het curriculum een plek krijgt en er voor leerlingen culturele activiteiten worden geprogrammeerd. Maar dit alleen lost de kwaliteitsvraag niet op. Voor de kwaliteit van cultuureducatie is het eveneens van belang dat er sprake is van een doorlopende leerlijn. Momenteel onderzoekt het project ‘Cultuur in de spiegel’ van de Rijksuniversiteit Groningen en SLO hoe een doorlopende leerlijn tussen en binnen basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs vormgegeven kan worden.

Uitgebreid onderwijs en de culturele loopbaan

In de visie van de Raad is het de schoolleiding die de verantwoordelijkheid op zich neemt om alle kinderen van cultuureducatie te voorzien, aangezien de school de enige gegarandeerde plek is waar alle kinderen gelijke kansen krijgen. Of een kind nu van huis uit een schat aan culturele waarden en interesses meekrijgt of juist weinig, de school heeft de taak voor elk kind een culturele loopbaan te verzorgen. Deze culturele loopbaan is geen afzonderlijk programma maar een vak dat volledig is geïntegreerd in het normale curriculum. Cultuuronderwijs moet worden ontwikkeld en gegeven door kunstdocenten binnen het curriculum van de school. Het minimumaanbod volgens de Raad is drie uur cultuureducatie per week in combinatie met buitenschoolse activiteiten. Deze activiteiten zouden kunnen worden verzorgd door een of meer culturele instellingen in de regio. Culturele instellingen kunnen eveneens een belangrijke bijdrage leveren aan uitgebreid onderwijs. In het advies *Uitgebreid Onderwijs*⁶ benadrukt de Onderwijsraad dat uitgebreid onderwijs belangrijk en gewenst is. Leerlingen in achterstandssituaties kunnen zo hun (leer)achterstand verkleinen, het is belangrijk voor de brede ontwikkeling van alle leerlingen en het stimuleert excellentie. Voor de duurzaamheid en de kwaliteitsborging van de culturele loopbaan is het noodzakelijk intensieve en langlopende allianties te bewerkstelligen tussen scholen en culturele instellingen in de regio. Voorbeelden zijn te ontleen aan de combinatiefunctie cultuur, creatief partnerschap en bij cultuurprofiel scholen. Om voor kinderen en jongeren een culturele loopbaan te kunnen garanderen, zijn er

2 “Een brede school is een netwerk van voorzieningen voor zorg en opvoeding voor kinderen en ouders, zoals onderwijs, kinderopvang, welzijn, cultuur, sport. In 2009 waren 1200 van de 7000 basisscholen in Nederland brede scholen, in 2011 zijn dat er naar verwachting 1500”, uit *Zicht op... Basisonderwijs en cultuureducatie*, Cultuurnetwerk, 2009.

3 Een cultuurprofiel school is een school die zich expliciet profileert op het gebied van kunst en cultuur en daartoe structurele samenwerkingsverbanden aangaat met de (culturele) omgeving.

4 *Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs, Monitor 2008-2009*, Oberon en Sardes, 2009.

5 *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd*, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

6 “Onder uitgebreid onderwijs verstaat de raad een extra aanbod of extra gebruik van leermogelijkheden gericht op het behalen van de wettelijke vereisten, op het breder en diepgaander ontwikkelen van talenten of op het verbreden van het perspectief van de leerling of student op arbeid en samenleving”, uit *Uitgebreid onderwijs*, Onderwijsraad, 2010.

in iedere regio op bereisbare afstand culturele instellingen nodig, als partner van de scholen met uitgebreid onderwijs. En er moeten vervolgmogelijkheden bestaan om in de vrije tijd bij culturele aanbieders om verder kennis te maken met cultuur, talenten te ontwikkelen en verder te bekwamen. De cultuureducatieve programma's komen tot stand binnen deze regionale allianties van culturele instellingen en scholen.

Samenwerking onderwijs en cultuursector

Scholen in het primair en voortgezet onderwijs werken op het gebied van cultuureducatie graag samen met bibliotheken, musea, centra voor de kunsten en muziek-scholen, muziek- en theatergezelschappen, evenals met individuele kunstenaars. In de brede scholen komen bibliotheken, centra voor de kunsten en muziekscholen het meest voor als actieve samenwerkingspartner.⁷ “Het komt nog niet echt veel voor dat een school samen met een externe culturele partner een aanbod ontwikkelt en uitvoert. In het voortgezet onderwijs zien we dat al iets meer gebeuren dan in het primair onderwijs.”⁸ Samenwerken houdt dus niet altijd in dat er gezamenlijk programma's worden ontwikkeld. Vele scholen kiezen voor een vorm van een kunstmenu. Deze kunstmenu's bieden voor een langere periode een activiteitenprogramma met actieve kunstbeoefening, bezoeken aan culturele instellingen en kennismaking met erfgoed. Het toegenomen aanbod aan activiteiten voor leerlingen bij culturele instellingen is zeker bevorderd door het geormerkte bedrag per leerling in het basisonderwijs en de vouchers en de huidige cultuurkaart in het voortgezet onderwijs. Beide stimuleerden de ruime kennismaking met alle vormen van culturele instellingen en erfgoed. Het bedrag per leerling van € 10,90 voor iedere school voor primair onderwijs en de cultuurkaart voor iedere leerling in het voortgezet onderwijs lopen nog tot en met het schooljaar 2011-2012. Deze instrumenten bieden samen een bewezen pakket aan maatregelen voor verdere kennismaking met de culturele wereld. Het SCP-rapport *Cultuurbewonderaars & beoefenaars* uit 2009 bevestigt dit. “Jonge kinderen van 6-11 jaar zijn het afgelopen decennium beduidend vaker naar (kunst) musea, monumenten, toneel en popmuziek gegaan. Meer tieners dan voorheen gingen naar kunstmusea, en naar toneel, ballet, cabaret, popmuziek en galleries.” Door de cultuurkaart is het aantal bezoeken aan culturele instellingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs toegenomen en dat is voor de cultuurdeelname op langere termijn effectiever dan te wachten tot het vak culturele en kunstzinnige vorming (CKV) in de bovenbouw. Dit schoolvak kan worden verbeterd, maar dan gaat het om een substantiëlere en minder vrijblijvende invulling van kennis over kunst en cultuur in CKV. Dit is ook bepleit door de commissie Canon van Nederland.⁹ Er zijn werkelijk geen inhoudelijke argumenten te bedenken om de cultuurkaart af te schaffen. Op de cultuurkaart is al bezuinigd, maar er zou zeker gepoogd moeten worden deze overeind te houden.

Cultuureducatie en actieve kunstbeoefening in de vrije tijd

Naast activiteiten binnen school wordt de culturele loopbaan van kinderen en jongeren gevormd door cultuureducatie in de vrije tijd. In Nederland bestaan er centra voor de kunsten, waaronder muziekscholen en creativiteitscentra met vooral een gemeentelijke en regionale functie. Daarnaast zijn er particuliere kunsteducatie-instellingen. De gesubsidieerde en de particuliere kunsteducatiewereld zijn deels met elkaar verweven, omdat docenten soms hun basisinkomen verdienen bij een centrum voor de kunsten en daarnaast lesgeven op andere plaatsen en thuis. Een bijna organisch geheel, waarbij in de ene regio een centrum voor de kunsten een grote plaats inneemt en elders de particuliere markt.

Naast sport is kunstbeoefening veruit de meest beoefende vrijetijdsbesteding. Ongeveer de helft van de bevolking van 6 jaar en ouder, dat zijn circa 7,5 miljoen

⁷ *Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs, Monitor 2008-2009*, Oberon en Sardes, 2009.

⁸ *Idem.*

⁹ *De Canon van Nederland*, commissie-Van Oostrom, 2006.

mensen, beoefent in de vrije tijd een kunstdiscipline.¹⁰ Daaronder vallen ook relatief veel jongeren. Een deel van deze groep volgt lessen en cursussen, zoals boven beschreven. Zij die dat niet doen schrijven thuis gedichten, schilderen thuis of in een groep, fotograferen als hobby, nemen deel aan een leesclub, zingen in groepsverband etc. Er is een groeiend aantal beoefenaars dat projectmatig te werk gaat. Ze werken doelgericht aan een project, concert, voorstelling etc. Verjonging in de amateurkunst vindt plaats in 'nieuwe' vormen in de dans, hiphop, poetryslam, circustheater, stand-upcomedy, interdisciplinaire performance e.d. – veelal in eigen verband. In de wereld van de kunstbeoefening zijn net als in de sport veel vrijwilligers actief. Een miljoen vrijwilligers vormen een belangrijke pijler onder de actieve kunstbeoefening. Ook de ruim negentig koepelorganisaties worden voor een groot deel bestuurd door vrijwilligers. De komende jaren is zowel artistieke als bestuurlijke ontwikkeling nodig om de amateurkunst voor te bereiden op de maatschappelijke ontwikkelingen, zoals beschreven in het SCP-rapport *Toekomstverkenning kunstbeoefening*.¹¹ Het volume van de amateurkunstbeoefening blijft gelijk, maar vooral de organisatievorm zal drastisch wijzigen, zo is de prognose. De amateurkunst kent traditionele vormen en eigentijdse, vernieuwende vormen. Beide spelen een rol, soms apart, maar vaak in een combinatie binnen de vereniging, de individuele amateurkunsten en ad-hocgroepen. Deels komen hier vragen uit voort naar inhoudelijke innovatie; deels vragen deze vrijwilligersorganisaties uitsluitend om faciliteiten voor kadervorming en fysieke ruimte. Landelijke beleidsaandacht voor de groep kunstbeoefenaren in de vrije tijd is van belang om de markt van vraag en aanbod op het terrein van kunst en cultuur te bevorderen. Immers, de kunstbeoefenaar bezoekt vaker voorstellingen en tentoonstellingen van werk van anderen. Dat patroon geldt door de jaren heen, en is al eerder blootgelegd.¹² In 2007 was het aandeel mensen dat een voorstelling en/of tentoonstelling bezocht onder kunstbeoefenaars 68% en onder niet-kunstbeoefenaars 45%. Het bereik van beeldende kunst en gecanoniseerde podiumkunst, waar het publieksbereik geringer is dan bij populaire podiumkunst, is bij kunstbeoefenaren in de vrije tijd zelfs tweemaal zo hoog als bij niet-kunstbeoefenaren.¹³

Samenhangende rollen van de overheid

De sector cultuureducatie en kunstbeoefening in de vrije tijd is een sterk gedecentraliseerde sector, waar ooit wel een formele taakafbakening was tussen gemeenten, provincies en Rijksoverheid. Uniforme afspraken tussen deze drie overheidslagen zijn vervaagd. Tegelijk met het verdwijnen van de uniforme afspraken is de autonomie van de scholen sterk gegroeid. Onder het adagium van vraaggericht werken heeft menige gemeente en provincie bestaande organisaties nieuwe of andere taken gegeven, organisaties opgeheven en weer nieuwe in het leven geroepen. Het Actieplan Cultuurbereik heeft deze diversiteit zeker vergroot, waardoor de infrastructuur in Nederland op het gebied van cultuureducatie en vrijetijdsbeoefening aan buitenstaanders nauwelijks meer is uit te leggen.

Recent onderzoek van DSP, uitgevoerd in opdracht van het ministerie van OCW, schetst een zorgwekkend beeld van de sector.¹⁴ Gemeenten en provincies blijken fors op cultuureducatie en amateurkunst te bezuinigen. De verwachting is dat door het totaal aan bezuinigingen van Rijk, provincies en gemeenten de omvang en de spreiding van het cultuuraanbod in Nederland zullen afnemen. Daarbij zullen toegangsprijzen en tarieven omhooggaan, ook voor groepen die tot nu toe ontzien werden, zoals jongeren en ouderen. Voor jongeren komt de afschaffing van de cultuurkaart daar nog bij. De huidige ongecontroleerde opeenstapeling van bezuinigingen kan schade toebrengen aan de toegankelijkheid van het culturele leven. Het verdraagt zich slecht met de ambitie van de staatssecretaris, die het belangrijk vindt dat alle

10 *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd*, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

11 *Toekomstverkenning kunstbeoefening*, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

12 *De kunstzinnige burger wordt ouder: kunstbeoefening in de vrije tijd opnieuw onderzocht*, LOKV, 1998.

13 *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd*, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

14 *Bezuinigingen van gemeenten en provincies op kunst en cultuur*, DSP-Groep, 2011.

kinderen actief in aanraking komen met cultuur en daarbinnen hun talenten kunnen ontwikkelen. Het is daarom zeer urgent dat Rijk, gemeenten en provincies in een charter of convenant gezamenlijke afspraken maken over de onderlinge rolverdeling. Zo'n afspraak doet recht aan de grote inzet die gemeenten en provincies eerder hebben gepleegd om de samenwerking tussen scholen en culturele instellingen te versterken. Het uitgangspunt binnen dit kader is dat het Rijk verantwoordelijkheid draagt voor de samenhang in het beleid en het aanjagen van innovatie. De provincie waarborgt vooral op bovenlokaal niveau, met name voor kleinere gemeenten, cultuureducatieve dienstverlening aan het onderwijs. De grotere gemeenten zijn verantwoordelijk voor de instandhouding van voorzieningen voor cultuureducatie en amateurkunst, met inbegrip van samenwerking met het onderwijs binnen het eigen verzorgingsgebied. De genoemde rolverdeling brengt de noodzaak tot afstemming en samenwerking tussen overheden met zich mee. Gezamenlijke afspraken zijn effectief gebleken. Het DSP-rapport stelt dat "het sluiten van convenanten en gezamenlijke programma-afspraken voor de periode 2009-2012 loont. Op één gemeente na, bezuinigen gemeenten en provincies tot en met 2012 niet op de subsidies aan de BIS-instellingen of de uitvoering van het programma Cultuurparticipatie."

Regionale netwerken

Op regionaal niveau zouden er platforms moeten komen die garant staan voor een lokale culturele loopbaan. Het is een netwerk van gesubsidieerde instituten, kunstvak- en lerarenopleidingen, de markt en het verenigingsleven. Ondersteund door gemeenten en provincie en door het landelijk kenniscentrum. Een regionaal knooppunt waar vragen uit het veld en kennis elkaar ontmoeten en onderzoeksvragen worden geformuleerd. Waar kansen worden gecreëerd passend bij de kleur van de regio. Relaties met de opleidingen voor leerkrachten en kunstvakdocenten zijn van belang om het profiel van de toekomstige docenten voortdurend bij te stellen.

Een programmafonds Cultuurparticipatie

Het Fonds voor Cultuurparticipatie is in januari 2009 van start gegaan. Het fonds kent twee programma's en een plusregeling. In het advies *Basisinfrastructuur 1.0* heeft de Raad over 27 ontwikkelinstellingen op het gebied van amateurkunst en cultuureducatie positief geoordeeld en geadviseerd om de uitvoering van de subsidiëring van deze instellingen over te brengen bij het nieuwe Fonds voor Cultuurparticipatie. Er is alle aanleiding om via het Fonds voor Cultuurparticipatie de samenwerking tussen de overheden te continueren in de vorm van een toekomstagenda. Onderzoek naar de toekomstige cultuurbeoefening heeft aangetoond dat voorzieningen in de cultuureducatie en amateurkunst de komende jaren voor forse uitdagingen komen te staan.¹⁵ De culturele loopbaan van de huidige burger verloopt langs andere lijnen dan vroeger. De onderzoekers stellen: "De 'emancipatie' van de amateur zet door. Eigenzinnig en goed geïnformeerd geven mensen hun kunstzinnige hobby vorm. Vooral het interactieve van nieuwe internettoepassingen (internet 2.0) stelt verenigingen en instellingen voor de uitdaging om de kunstbeoefenaar aan zich te binden." Maar ook in andere opzichten wordt de sector met nieuwe uitdagingen geconfronteerd. Voor- en naschoolse opvang bieden een uitgelezen mogelijkheid om kinderen ook buiten de formele schooltijd educatieve activiteiten aan te bieden. Cultuur heeft zich bewezen als belangrijke bindende factor en innovatiemotor, in de stad en op het platteland. De Raad adviseert het fonds om te vormen tot een programmafonds dat ten dienste staat van de culturele loopbaan van kind naar volwassene. Door middel van programma's kan het fonds inspringen op belangrijke ontwikkelingen in het veld en hier ondersteuning aan bieden. De huidige Plusregeling komt hierdoor te vervallen. De Raad adviseert een aparte regeling bij het fonds in te stellen voor jeugdeducatie-instellingen waarin alle disciplines zijn vertegenwoordigd. De instellingen binnen deze regeling moeten programma's leveren voor de culturele loopbaan van de jeugd.

De instellingen hebben duurzame relaties met scholen, een voorbeeldfunctie, zijn van landelijk belang, zijn innovatief, sluiten met hun programma goed aan bij de kinder- en jongerencultuur, zoals hiphop en urban. Het gaat om kennismakingsprogramma's, verdieping en talentontwikkeling.

Een kennisinstituut Cultuurparticipatie

In de huidige Basisinfrastructuur zijn er een sectorinstituut voor de amateurkunst, een expertisecentrum voor cultuureducatie en een ondersteunende instelling voor volkscultuur. Kunstfactor ontstond in 2007 uit een fusie van ondersteunende instellingen voor amateurkunst. Cultuurnetwerk Nederland is sinds 2001 het landelijke expertisecentrum voor cultuureducatie en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur (NCV) is een ondersteunende instelling, ter versterking van volkscultuur en immaterieel erfgoed. "Het ontbreken van een sectorinstituut voor kunsteducatie in een toch tamelijk dicht georganiseerde wereld mag opvallend heten. De vraag is of de hoge organisatiegraad en tegelijk de onvolledige dekking van het terrein van amateurkunst en cultuureducatie voldoende doelmatig is."¹⁶ Scheidslijnen tussen cultuureducatie, amateurkunst en volkscultuur zijn lastig te trekken. Landelijke ondersteuningstaken dienen dan ook zo goed mogelijk te worden geïntegreerd. Er is behoefte aan meer verbinding tussen de verschillende werkvelden in amateurkunst, cultuureducatie en (immaterieel) erfgoed. Ter ondersteuning en toetsing van de regionale culturele loopbanen zou een breed kennisinstituut in het leven moeten worden geroepen. De Raad stelt daarom voor Cultuurnetwerk Nederland, Kunstfactor en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur op te laten gaan in een nieuw te vormen kennisinstituut. Als dit nieuwe instituut zich vervolgens verbindt met het programmafonds Cultuurparticipatie, ontstaat een effectieve bundeling van krachten. Beide instellingen werken immers nauw samen om programma's uit te voeren die nauw aansluiten bij het beleid van de regering rond de cultuureducatie en de kunstbeoefening in de vrije tijd. Een belangrijk doel van het nieuwe instituut is te anticiperen op vragen rond programma's uit het regionale werkveld. Dit nieuwe kennisinstituut levert kennis voor de regionale platforms, verzorgt onderzoek en voert evaluaties uit, ontwikkelt standaarden ter versterking van de educatie bij rijks gesubsidieerde instellingen, haalt kennis uit het veld en stelt deze beschikbaar en stimuleert in het veld internationale contacten. Het kennisinstituut weeft de noodzakelijke netwerken met universiteiten, hogescholen (kunstvakopleidingen) en het werkveld. De Raad adviseert de staatssecretaris ook bij zijn onderwijscollega te pleiten voor medefinanciering en hechte samenwerking met onderwijsinstututen.

Samenvatting aanbevelingen

- Ontwikkel voor primair en voortgezet onderwijs een doorgaande lijn in de kunst vakken voor het cultuuronderwijs en erfgoed.
- Versterk de cultuureducatie in het onderwijs door in het curriculum van het primair onderwijs drie uur per week een kunstdocent voor de klas te zetten.
- Bevorder participatie met een bedrag per leerling in het primair onderwijs en met de cultuurkaart voor leerlingen in het voortgezet onderwijs. De Raad adviseert deze regelingen te handhaven als onlosmakelijk onderdeel van de culturele loopbaan, vanwege de bewezen brede kennismakingsmogelijkheden met kunst, cultuur en erfgoed.
- Stimuleer gezamenlijke afspraken tussen Rijk, gemeenten en provincies over de onderlinge rolverdeling, in combinatie met een innovatieprogramma via het programma Fonds voor Cultuurparticipatie, waarbij de prioriteit uitgaat naar het waarborgen van een laagdrempelig, maar ook kwalitatief hoogwaardig aanbod aan cultuureducatie en amateurkunst voor alle leeftijden. Provincies kunnen een bijzondere rol vervullen bij educatieve en participatieve activiteiten op het terrein van regionaal erfgoed en streekcultuur.

¹⁶ *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd*, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010.

- Bevorder actieve regionale allianties tussen culturele instellingen en scholen. De Raad adviseert iedere rijksgesubsidieerde culturele instelling om een actieve relatie aan te gaan met verschillende scholen. De culturele sector in brede zin biedt zich aan als partner voor scholen met uitgebreid onderwijs. De aard van die relatie is afhankelijk van de culturele instelling en de omgeving. Criteria voor de beoordeling van de kwaliteit vragen om nader onderzoek.
- Transformeer het Fonds voor Cultuurparticipatie in een programmafonds voor cultuureducatie, kunstbeoefening in de vrije tijd en volkscultuur. Programma's die ten dienste staan van een doorlopende culturele loopbaan van kind naar volwassene. Programma's als 'Er zit muziek in ieder kind' verdienen binnen dit fonds hun plaats, op termijn verbreed naar meer kunstdisciplines. Een deel van het budget voor de 27 ontwikkelinstellingen in de Basisinfrastructuur wordt ingezet voor een aparte regeling gericht op jeugdeducatie-instellingen waarin alle disciplines zijn vertegenwoordigd.
- Vorm een kennisinstituut waarin Cultuurnetwerk, Kunstfactor en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur samengaan ten behoeve van het onderwijsveld en alle culturele instellingen. Enerzijds voor de sector, anderzijds voor bovensectorale thema's. Dit nieuw te vormen kennisinstituut weeft een hecht netwerk met universiteiten, hogescholen en de werkvelden in de praktijk. Een agenda voor onderzoek kent zijn uitwerking in kenniskringen van wetenschap, opleiding en de praktijk van iedere dag. Het instituut werkt in het verlengde van het programmafonds ter versterking van het brede veld. Vanuit het programma wordt een onderzoeksagenda geactualiseerd en worden onderzoeksvragen uitgezet.

Sectoranalyse Archieven

1. De sector over tien jaar

*'Mensen overschatten wat er in de komende drie jaar zal veranderen en onderschatten wat er in de komende tien jaar zal veranderen.'*¹

Rond 2020 heeft Nederland circa 17 miljoen inwoners.² Uit een onderzoek van 2003³ blijkt dat 28% van de Nederlandse bevolking van achttien jaar en ouder (rond de 3,5 miljoen mensen) geïnteresseerd is in historische informatie. Als we dan meewegen dat archiefinstellingen zich via hun educatieactiviteiten ook richten op de doelgroep vanaf zes jaar, kunnen we ervan uitgaan dat de doelgroep van de sector in 2020 uit meer dan vier miljoen mensen zal bestaan.

In 2020 zal de informatiehuishouding van de overheid, vanaf het ontstaan van een dossier, zijn ingericht volgens algemeen geaccepteerde kwaliteitsnormen en zo zijn gewaarborgd. Vanaf het begin is er inspraak van burgers. Die is toegenomen door de invloed van de sociale media. Voorafgaand aan beleid en besluitvorming en ook tijdens het proces denkt de bevolking mee en wordt dit in de digitale dossiers verwerkt. In 2020 is historische informatie ook recente informatie. Onder invloed van een toenemende roep om een transparant bestuur is een Wet op vrije informatie gaan gelden, waarbij documenten en informatie van de overheid meteen na afsluiting van een zaak openbaar zijn (uitzonderingen met betrekking tot staatsveiligheid, privacy e.d. daargelaten). Dat houdt in dat een nog veel hoger percentage dan 28% van de Nederlandse bevolking gebruik zal kunnen maken van informatie die door archiefinstellingen beheerd wordt en, sterker nog, actief zal kunnen deelnemen aan het ontstaan van die informatie. De doelgroep reikt dan mogelijk tot boven de 4 miljoen.

De maatschappelijke functie van openbare archieven is over tien jaar nog steeds de dynamiek tussen drie polen, zoals die in het *Advies Archiefbestel* beschreven zijn: geheugen, herinnering en geweten.⁴ Het geheugen heeft de functie om informatie te behouden; de herinnering en het geweten zijn de erfgoedfunctie van archieven. Die twee laatste functies gaan niet over het verleden, maar over onszelf: bij wie we willen horen en wat onze plaats in de wereld is. De geheugenfunctie van archieven echter vertelt iets aan ons: het begrip van het verleden, ook van het recente verleden, staat centraal.⁵ Ook in 2020 zijn archiefstukken objecten voor (re)constructies. Die rol wordt door de overheid te allen tijde geborgd. Een eigen constructie maken is een democratisch recht, dat fundamenteel en onveranderlijk is voor onze samenleving; in 2020 net zo sterk als in 2011. Dat recht zal laagdrempelig kunnen worden uitgeoefend, omdat de digitale overheidsadministratie ongekende mogelijkheden zal bieden. Deze digitale archiefinformatie is dan veel actueler door de snelle openbaarmaking.

De archiefgebruiker bedient zich van de digitale dienstverlening zonder te weten welke laag van de overheid de archieven aanbiedt. De Digitale Archiefcollectie Nederland zal in 2020 toegang geven tot de gedigitaliseerde en digitaal gevormde archieven, waar ze zich ook in Nederland bevinden. Regelmatig komt de gebruiker in de zoektocht naar bronnen nog archiefstukken tegen die niet gedigitaliseerd zijn. Maar ook in die gevallen is de fysieke locatie ervan niet van belang. Scanning op demand zorgt ervoor dat de gebruiker de gescande archiefstukken binnen een afgesproken periode ter beschikking krijgt. En als dat niet kan door de enorme hoeveelheden

1 *Coachingskalender*, 13 januari 2011.

2 Cijfers CBS.

3 K. van Dijken & N. Stroeker, *Een publiekgericht archiefbestel: kenmerken, doelbereik, consequenties*, IOO 2003.

4 *Besteladvies Archieven* (april 2010), blz. 4-5.

5 Prof. Theo Thomassen heeft dat in zijn recente oratie scherp geformuleerd. Hij stelt dat historische bronnen als basis voor reconstructies van het verleden dienen. Het begrip van het verleden staat centraal. Erfgoed daarentegen heeft de actualiteit als uitgangspunt en gaat niet over groepen en collectiviteiten uit het verleden, maar over onszelf en onze plaats in deze wereld. Th. Thomassen, *Archiefwetenschap, erfgoed en politisering* (oratie 15 september 2010), blz. 2.

materiaal die een gebruiker wil inzien, voorziet fysieke dienstverlening op maat toch in die behoefte. De gebruiker kent in 2020 dus geen traditionele archiefinstellingen meer, maar dan is er de Digitale Archiefcollectie Nederland. Op internet heeft men contact met de archivaris, die via het beeldscherm hulp biedt en in een virtuele omgeving zit, die herinnert aan het rijke verleden van de stad waar men woont; men gaat zelf naar bijeenkomsten, die soms in een museum, dan in een theater, dan weer in een bibliotheek gehouden worden. De gebruiker kent wel de organisatie die dit alles aanbiedt: DNA. Dat staat voor Digitale Nederlandse Archieven. Een netwerkorganisatie die de komende tien jaar wordt opgezet. Door de jarenlange schaarste aan middelen zal men creatieve oplossingen bedenken om aan de hoge verwachtingen van de gebruiker tegemoet te komen.

Voor wat betreft de niet-overheidsarchieven zal in 2020 de methodiek van de Maatschappelijke Analyse het mogelijk gemaakt hebben consensus te scheppen over die archieven die voor de Nederlandse samenleving bepalend zijn en zijn geweest en dus te allen tijde voor het publiek beschikbaar moeten komen. Op landelijk, regionaal en plaatselijk niveau zijn deze archieven geïdentificeerd, inclusief de representaties van de sociale media, die onderdeel zijn van de Maatschappelijke Analyse. Het stimuleringsfonds voor de archieven heeft daarbij een cruciale rol gespeeld. Er is een kentering gekomen in het denken over privacy. Is er in 2011, vooral bij de jeugd, nog onvoldoende aandacht voor dat aspect van het internetgebruik, in 2020 zal het misbruik van persoonlijke gegevens van de voorgaande jaren zichtbaar zijn.

Archiefeducatie zal zich in dit decennium ontwikkelen tot het zich eigen leren maken van kritisch bronnengebruik, ook van bronnen uit het recente verleden. In 2020 kan niemand meer geloven dat alles wat op internet staat waar is; maar wat is dan wel waar, met andere woorden: welke informatie is authentiek? Het archiefwezen is gespecialiseerd in het beantwoorden van deze vraag. Die educatie kan digitaal gevolgd worden: zelfstandig, in groepen of een-op-een.

Maar ondanks alle mogelijkheden van digitale dienstverlening is er dan nog steeds een grote behoefte om elkaar te treffen. Bijeenkomsten waar archivariissen, digitale dienstverleners, educatiemedewerkers en gebruikers elkaar ontmoeten, worden door velen bezocht. Deze initiatieven worden lokaal georganiseerd en ingevuld. Daarbij valt op dat de professionele archiefmedewerkers die bijeenkomsten vooral faciliteren. Sommige gebruikers praten over tien jaar zelfs al over hun informatiecoaches! De professional in het archiefwezen staat in hoog aanzien. Die professional staat namelijk voor de beroepseigen vaardigheden, als het ordenen, toegankelijk maken en beheren van archiefinformatie. In een maatschappij die geheel afhankelijk is van die informatie, zijn die vaardigheden van cruciaal belang. In 2020 vertellen de professionals elkaar grappige verhalen over hoe vroeger het Calimerogedrag in de beroepsgroep de overhand had.

De professional is niet meer werkzaam in een back- of frontoffice: het onderscheid bestaat niet meer binnen archiefinstellingen. Die versmelting is begonnen met de toenadering tussen de functionarissen die zich met de archiefbronnen vanaf hun ontstaan bezighielden, zijnde de recordsmanagers, en de functionarissen, die we traditioneel archivariissen noemen. Onder invloed van de nieuwe informatiewet kon niemand meer een scheiding aanbrengen tussen de verantwoordelijkheden van de twee onderdelen van de beroepsgroep. De digitalisering heeft het verdwijnen van het onderscheid nog verder gestimuleerd. Ook de mensen die vroeger in een backoffice werkten en zich nooit druk hoefden te maken over een gebruiker, zijn nu doordrongen van het feit dat de gebruiker het digitale voorwerp optimaal moet kunnen gebruiken. Daar horen digitale hulpinstrumenten bij die de professional heeft geleverd, zodat men zo veel mogelijk informatieonderzoek zelf kan doen.

gisteren ook de wereld van de archieven. Archiefinstellingen of liever gezegd archiveren zijn, op grond van eeuwenoude tradities, de borging dat de door hen beheerde informatie betrouwbaar, vindbaar en duurzaam is. De digitale archiefwereld behelst in die nieuwe tijd eveneens de representatieve archivering van uitingen via de sociale media, die in het laatste decennium in de wereld een grote rol zijn gaan spelen en nu al bijgedragen hebben aan het ten val brengen van repressieve regimes.

Als dit het (voorlopige) einddoel is, waar staan we dan nu en welke stappen dienen er de komende jaren gezet te worden? We behandelen deze stappen op basis van het paradigma dat het archiefveld de laatste jaren hanteert: het records-continuum.

2. Records-continuum I: het begin van het archiefproces

Het kabinet heeft plannen voor herinrichting van het openbaar bestuur. Een betrouwbare en efficiënte informatiehuishouding is voor het openbaar bestuur, ook het heringerichte, een essentiële randvoorwaarde. Schaalvergroting door het aantal provincies, gemeenten en ministeries te verminderen betekent op zichzelf niet dat er andere eisen voor de informatiehuishouding moeten gelden. Als het openbaar bestuur heringericht wordt, zou dat voor de begeleidende wet- en regelgeving op archiefgebied het vertrekpunt kunnen zijn voor een drastische aanpassing van de Wet openbaarheid van bestuur. Onlangs zijn politieke signalen afgegeven die deze gedachte ondersteunen.⁶ Een nieuw te schrijven Wet op vrije informatie zou, naast het burgerrecht op toegang tot overheidsinformatie, ook moeten vastleggen dat documenten automatisch en sneller openbaar worden.⁷ Daarmee zou onze informatiesamenleving zo vormgegeven kunnen worden, dat de begrippen transparantie en openheid daadwerkelijk inhoud hebben.

Een nieuwe wetgeving, die – ondersteund door digitale mogelijkheden – openbaarheid na afsluiting van een zaak afdwingt, maakt archiefinstellingen verantwoordelijk voor (zeer) jonge archiefstukken. Daardoor zal de scheiding tussen de recordsmanagers van de administratieve en de archivariissen van de cultuur-historische omgeving gaan vervagen. De Raad is van mening dat dit een goede zaak is, daar het records-continuum ook nu al voortdurend overleg vraagt tussen deze twee rollen die het archiefbeheer kent.

Een randvoorwaarde voor zo'n snelle openbaarmaking is dat een informatie-infarct wordt afgewend.

Herhaaldelijk hebben de Raad zelf, de Erfgoedinspectie, collega-raden en de Algemene Rekenkamer gewezen op de explosieve toename van informatie en het onvermogen van de overheid om basisprincipes van archivering daarop toe te passen.⁸ Reacties van BZK en OCW⁹ kunnen fundamentele zorgen niet wegnemen. De benadering van de informatiehuishouding blijft gefocust op de ICT-aspecten. Organisatorische, politiek-bestuurlijke, juridische, communicatie- en archiefaspecten worden niet integraal betrokken. Informatie is nog steeds slechts een – en dan nog vaak veronachtzaamd – onderdeel van de bedrijfsvoering en geen strategisch belang. Goed bestuur, transparantie en openheid van bestuur, waaraan een goede informatiehuishouding zo veel kan bijdragen, worden op die manier niet ondersteund.

Daarbij blijft alle aandacht gericht op de rijksoverheid. Decentrale overheden wor-

6 *Maak publieke informatie publiek!* (21 mei 2010), manifest van Groen Links.

7 De Algemene Rijksarchivaris en BRAIN hebben ook geopperd om niet tijdig overgebracht archief onder de openbaarheid en dus onder het regime van de archiefinstellingen te laten vallen (BRAIN-brief aan staatssecretaris Zijlstra, november 2010).

8 Voor de adviezen en rapporten zie *Besteladvies Archieven* (april 2010), blz. 14, noot 26.

9 Brief van de staatssecretaris van BZK aan de Tweede Kamer (16 maart 2010, kenmerk 2010-0000171750); Kamerstukken 2009-2010 32 307: Lijst van vragen van commissies van de Tweede Kamer en antwoorden van de staatssecretarissen van BZK en OCW (vastgesteld 11 mei 2010).

den in het rijksbeleid niet meegenomen, maar kennen dezelfde problemen. Dat is des te opmerkelijker, waar burgers vaker en directer met deze decentrale overheden te maken krijgen dan met de rijksoverheid. Het ministerie van BZK manifesteert zich op dit punt niet en het ministerie van OCW heeft vanuit zijn bestelverantwoordelijkheid BZK nog niet tot stappen kunnen brengen. Gedeeld informatiegebruik door alle overheden en het opzetten van ketenprocessen (bijv. bij de WABO) maken een dergelijke geïntegreerde beleidsontwikkeling tot een absolute noodzaak.

In het *Besteladvies* is gesteld dat aanpassing van de wet- en regelgeving, halverwege de grote transitie die het archiefwezen doormaakt, niet wenselijk is. Binnen de Nederlandse verhoudingen is het wellicht vruchtbaarder eerst nieuw evenwicht te laten ontstaan om dat vervolgens in wetgeving te bestendigen.¹⁰ Dit betekent dat er geen voorschot dient te worden genomen in de vorm van aanpassing van het interbestuurlijke archieftoezicht, zoals nu in het kader van het advies-Oosting in gang is gezet. Het is niet verstandig nu stappen te zetten die afbreuk doen aan de bestaande praktijk zonder er een solide instrument voor in de plaats te kunnen aanbieden. Intussen kunnen urgente initiatieven en projecten, zoals de gezamenlijke opbouw van stevige e-depotvoorzieningen, ook onder de bestaande wetgeving gerealiseerd worden.

3. Records-continuum II: De archiefinstellingen

Het relatief kleine archiefveld is versnipperd en verdeeld.¹¹ De uitdagingen zijn complex en vereisen flinke investeringen: zowel op het gebied van de digitale informatiehuishouding van de overheid (zie boven) als op het gebied van de digitale toegankelijkheid van historische archieven. Samenwerken is dan ook een vereiste. In de huidige constellatie van het veld is samenwerken geen sinecure. Zo zijn er nog veel kleine openbare en particuliere archiefinstellingen die wel belangrijke archieven beheren. Er zijn ook nog steeds circa 110 gemeenten en tien waterschappen in Nederland die geen archiefdienst hebben en dus zelfs niet in beeld zijn wat betreft de archiefcollectie Nederland.

In de aankomende archiefbrief van OCW zou een beeld geschetst dienen te worden van de rol en de taken die een archiefinstelling over een aantal jaren heeft. Dat is het kader dat het archiefveld nodig heeft; de Raad doet daar in het eerste hoofdstuk een voorzet voor. Pas daarna is te bepalen hoe het archiefveld eruit zou kunnen zien, en als OCW daarvoor criteria stelt, is het aan de inventiviteit van het archiefveld om innovatieve oplossingen te bedenken. Dat schaalvergroting en verregaande samenwerking daarbij onontbeerlijk zijn, lijkt de Raad voor de hand te liggen. Zo is onlangs het tien jaar oude advies om te kijken naar een scheiding van front- en backoffice¹², waarbij op lokaal niveau de publieksfunctie kan worden aangeboden terwijl de backoffice kan worden gebundeld, door het veld weer opgepakt.¹³ De Raad zou het toejuichen als de uitwerking van het advies van Erfgoed Nederland om in kaart te brengen hoe archiefinstellingen er over tien jaar uitzien¹⁴, begint met de bepaling van de maatschappelijke functie en positionering. Daaruit volgt dan vanzelf wat de schaalgrootte, organisatie, taken, diensten en producten van de archiefinstellingen zijn.

¹⁰ *Besteladvies archieven* (april 2010), blz. 12.

¹¹ De *Almanak van het Nederlands Archiefwezen 2010/2011* somt 123 openbare archiefinstellingen, 20 kerkelijke archiefinstellingen, 39 bedrijfsarchieven, 21 audiovisuele archieven en 54 overige archiefbeherende instellingen & documentatiecentra op; in totaal 247 instellingen!

¹² Zie noot 15.

¹³ BRAIN-brief aan staatssecretaris Zijlstra, november 2010.

¹⁴ Erfgoed Nederland, *Archieven in transitie. Innovatieagenda voor de archiefsector* (mei 2010), blz. 35.

De Raad onderscheidt voor een archiefinstelling drie functies, te weten het bewaren, het ontsluiten en het beschikbaar stellen van de bronnen. De Raad is van mening dat de organisatie van een archiefinstelling drastisch zal wijzigen. Het traditionele model van een pand in het centrum van de gemeente met in pandig depot is misschien nog wel van vandaag, maar niet meer van morgen. Alle activiteiten vanuit dit ene pand vormgeven is een achterhaald concept en in magere economische tijden zelfs een belasting in plaats van een zegen. Als men uitgaat van een scheiding van back- en frontoffice en van het afstoten van de binnenstedelijke panden, ontstaat een kader waarin zich veel nieuwe mogelijkheden aandienen. Daarbij verdwijnt het traditionele organisatiemodel van archiefinstellingen, maar blijven vanzelfsprekend alle functies van die instellingen overeind.

Het bewaren van de bronnen

Steeds meer digitaal geboren archieven worden aan de archiefinstellingen aangeboden. Daar komt geen papier of ander analogo medium meer aan te pas. Bovendien hebben archiefinstellingen de laatste jaren massaal archiefstukken gedigitaliseerd – met name die archiefstukken die het meest gebruikt worden. Door deze trend voort te zetten en scanning on demand mogelijk te maken is de directe fysieke nabijheid van de depots niet meer noodzakelijk. De Raad pleit voor het op afstand plaatsen van archieven en collecties. Als dit tot nieuwbouw leidt, is samenwerking tussen archiefdiensten essentieel en is samenwerking op het niveau van meerdere erfgoedterreinen aan te raden.¹⁵

De fysieke bronnen kunnen in een aantal depots op goedkope locaties bij elkaar gebracht worden. Het is dan wel gedeeltelijk aan de markt om deze te exploiteren. De basiswaarden van de overheid ‘betrouwbaarheid’ en ‘integriteit’ worden geborgd door kwaliteitsnormen en -standaarden. De overheid zelf dient een flinke slag te maken met het voeren van regie op en professioneel opdrachtgeverschap aan de markt. E-depots gaan eveneens op een beperkt aantal locaties draaien en kunnen gedeeltelijk in handen van de markt zijn. De centralisatie in een beperkt aantal depots is voor de gebruiker niet van belang. De weinige onderzoekers die de fysieke bronnen echt in hun handen willen hebben, doen dit op afspraak bij hun lokale frontoffice. De meeste vragen naar fysieke bronnen zullen echter via scanning on demand worden afgehandeld.

Het ontsluiten van bronnen

Als men de backoffice van archiefinstellingen fysiek losmaakt van de frontoffice, kan men denken aan een shared-servicemodel voor deze taken. Op een aantal plaatsen in Nederland kunnen archiefinstellingen in zo’n constellatie gaan samenwerken of zij kunnen van deze shared-servicecenters diensten inhuren. Deze centers hoeven niet alle werkzaamheden zelf uit te voeren, maar kunnen op hun beurt marktpartijen inhuren. De expertise voor inhuur kan dan van hoge kwaliteit zijn en omzetvoordelen kunnen ervoor zorgen dat prijzen dalen. Tevens wordt de kwetsbaarheid van archiefinstellingen dan sterk verminderd. Nu heeft men wel vaak alle expertise in huis, maar in beperkte mate. Het op peil houden van de expertise in onze razendsnel veranderende digitale archiefwereld is dan moeilijk, zo niet onmogelijk. De shared-servicecenters kunnen deze kwetsbaarheid tegen economisch aantrekkelijke tarieven oplossen.

Het beschikbaar stellen van bronnen

De Raad pleit voor een lokale invulling van de frontoffice in nauwe samenwerking met de plaatselijke bibliotheken. Er is al een tendens waarneembaar om tot zogenaamde Historische Informatiepunten in bibliotheken te komen, die archiefinstelling en bibliotheek samen invullen. De meerwaarde van archieven is in de ogen van de

¹⁵ Vele erfgoedinstellingen kampen met depotproblemen, die in gezamenlijkheid efficiënt kunnen worden opgelost.

Raad niet in de hoek van het culturele erfgoed, maar met name in de hoek van de bibliotheken te vinden. Ten slotte zijn beide typen instellingen beheerders en bemiddelaars van informatie. Op die manier wordt informatie over het heden en verleden geïntegreerd aangeboden aan onze samenleving.

Hoewel er veel digitale dienstverlening aangeboden wordt en zal worden, biedt fysieke aanwezigheid de mogelijkheid persoonlijk met de archiefgebruiker in contact te treden. De burger kan veel te weten komen in een bibliotheek, maar wat hij daar vindt zijn voornamelijk secundaire bronnen, interpretaties van gebeurtenissen en achtergrondinformatie – dus niet primaire bronnen. Wil diezelfde burger echt zijn eigen conclusies kunnen trekken, dan is het nodig om goed geregelde toegang te hebben tot de primaire bronnen waaruit de archieven bestaan. In zoverre kunnen bibliotheken en archieven complementair zijn.

De Raad pleit voor een onderzoek hoe bibliotheken, die een groot publiek hebben weten te bereiken maar in de digitale maatschappij naar hun rol zoeken, en archieven, die op zoek zijn naar het grote publiek maar voor zichzelf al wel een rol zien in de digitale maatschappij, elkaar kunnen versterken en eventueel in elkaar kunnen opgaan. Vanzelfsprekend is voor elke regio of stad bij de inrichting van deze ‘infotheken’ maatwerk noodzakelijk en mogelijk. Dit maatwerk is echter niet noodzakelijk bij het ontwikkelen en beheren van een virtuele studiezaal. Deze functionaliteit past in de Digitale Archiefcollectie Nederland en zou op landelijk niveau aangeboden moeten worden, waarbij de bekostiging door de lokale archieforganisaties gezamenlijk opgebracht wordt.

4. Bekostiging

De archiefsector heeft nog niet alle aspecten van het gedrag van voor de digitalisering van zich afgeschud. Dat tijdperk werd vooral gekenmerkt door het zich verongelijkt voelen, omdat men er niet meer toe deed (in de DIV-wereld) of er nog onvoldoende toe deed (in de archiefinstellingen). De informatiemaatschappij maakt het steeds duidelijker hoe belangrijk de rol van archieven kan zijn, maar de gemiddelde archivaris worstelt nog met zijn rol. Kenmerkend is de moeilijkheid van het van de grond krijgen van landelijke initiatieven. Het benadrukken van de onderlinge verschillen heeft nog steeds de overhand boven het vaststellen van de overeenkomsten. De bezuinigingen, waarmee ook de archieven te maken zullen krijgen, gaan een andere dimensie aan de samenwerking geven: samenwerken wordt noodzaak.

Nederland kent nog een zeer grote diversiteit aan grote en kleine archiefinstellingen. Het gevolg hiervan is de grote verscheidenheid aan websites met elk een andere zoeksystematiek. Initiatieven worden onvoldoende met elkaar gedeeld. Het veld spreekt onvoldoende af welke standaarden men hanteert. Er is zodoende te veel afhankelijkheid van leveranciers van applicaties, waardoor er geen gemeenschappelijke voorzieningen ontstaan en gemeenschapsgeld onvoldoende efficiënt wordt ingezet.

Alle betrokken overheidslagen zullen ook gezamenlijk moeten optrekken om het informatie-infarct te verhelpen. Nu deze overheden geconfronteerd worden met flinke bezuinigingen, kan het benodigde geld alleen gezamenlijk opgebracht worden. Zo verdient het voorstel van diverse partijen, verenigd in de ArchiefCoalitie Digitale Duurzaamheid (ACDD), om de problematiek van de digitale duurzaamheid aan te pakken door het opzetten van gezamenlijke e-depotvoorzieningen, dan ook krachtige – ook financiële – ondersteuning door alle betrokken overheidslagen. Dit zal op termijn sterk kostenbesparend werken. De kost gaat voor de baat uit, maar hier wreekt zich wederom dat in de huidige informatiesamenleving geen enkel ministerie de regie voert over de gezamenlijke informatiehuishouding van de gezamenlijke overheden. Het is noodzakelijk dat de archiefbrief die is aangekondigd voor het voorjaar van 2011, daadwerkelijke stappen op dit dossier benoemt. Positief is dat de ministeries van OCW en BZK gezamenlijk aan deze visie werken.

Het subsidiebeleid vanuit de rijksoverheid is niet steeds gericht geweest op uniformiteit en integraliteit. De eisen om subsidiabele projecten te delen met het veld zijn zacht en leveren dus onvoldoende opnieuw te gebruiken oplossingen op. Daar is bij de gebruikers in steeds sterkere mate behoefte aan.¹⁶ Het aangaan van niet-vrijblijvende en ook financieel onderbouwde samenwerking in het archiefveld moet worden bewerkstelligd. Om aan het informatie-infarct een einde te maken en om de burgers van Nederland toegang te geven tot de Digitale Collectie Nederland is willekeurige ad-hocsamenwerking volstrekt onvoldoende.

Hierboven heeft de Raad gepleit voor een ander organisatie-model waarmee schaarse middelen worden gebundeld, versnippering wordt tegengegaan en kwaliteit van beheer en toegankelijkheid van archieven in Nederland worden geborgd. Door het bundelen van budgetten voor beheer en ontsluiting kunnen grote eenmalige en structurele bedragen vrijkomen, die in samenwerking effectief en efficiënt kunnen worden ingezet. Zo kan in het toewerken naar een nieuw organisatie-model, waarbij de functies van een archiefinstelling fysiek van elkaar gescheiden zijn, onderzocht worden hoeveel budget het geleidelijk verlaten van relatief dure archiefpanden vrijmaakt.¹⁷ Om maximale schaalvergroting te bereiken zou voor gemeenten en waterschappen wel de vrijblijvendheid uit de huidige Archiefwet beëindigd moeten worden. Uitgaande van de opzet van een kwaliteitssysteem en de wettelijke verplichting voor alle overheden om de historische archieven naar een gecertificeerde instelling over te brengen, kan dit de komende jaren bereikt worden. De branche-organisatie zou bij de ontwikkeling van een kwaliteitssysteem voor publiektoegang een rol kunnen spelen, maar daarvoor dienen wel middelen beschikbaar gesteld te worden. De sturing van het archiefwezen zou bereikt kunnen worden via een nieuw Convenant archieven tussen Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen met een horizon van vijf jaar, waarbij ook aandacht wordt besteed aan opzet en groei van elektronische archiefdepots.

Verdere concentratie van het archiefwezen kent het gevaar dat de dan ontstane grotere organisaties onvoldoende samenwerken. Vaak ziet men dat grotere organisaties het niet meer van belang vinden om samen te werken, omdat ze veel zelf kunnen doen. De voorgenomen betrokkenheid van de provincies bij de Regionaal Historische Centra (RHC's) kan er mede aan bijdragen, dat deze tendens zich niet zal voordoen. De provincies staan immers dicht bij de lokale en regionale archiefinstellingen en kunnen hierin coördinerend optreden. Aandacht voor eventuele negatieve aspecten van een concentratie is volgens de Raad hard nodig.

Het aspect ondernemerschap, waaraan het kabinet veel belang hecht, is in de archiefsector moeilijk in de volle omvang toepasbaar. De kosteloze raadpleging uit de Archiefwet is namelijk een groot goed. Burgers moeten hun democratisch recht om overheidsarchieven te raadplegen onverkort en laagdrempelig kunnen uitoefenen. De huidige wet- en regelgeving sluit het rendabeler maken van de dienstverlening echter niet uit. De archiefsector heeft evenwel vergeleken bij de rest van de culturele sector op het vlak van ondernemerschap zo'n grote achterstand, dat meten met één maat onmogelijk is. Het verdient aanbeveling de mogelijkheden voor het behalen van meer eigen inkomsten én de grenzen aan het verdienvermogen voor de sector te laten onderzoeken.

¹⁶ Focusgroeponderzoek, verricht in opdracht van BRAIN (november 2009).

¹⁷ Diverse gemeenten zien nu al af van het bouwen van een nieuw archiefdepot op dure gronden in de binnensteden ten faveure van het inhuren van reeds bestaande en dus goedkopere depotmeters elders.

5. Overige punten

Educatie

Uit een rapport van april 2010¹⁸ blijkt dat driekwart van de archiefinstellingen een educatieve taak vervult of educatieve activiteiten ontplooit. Dit percentage houdt gelijke tred met het erfgoedveld. In vergelijking met dat erfgoedveld besteedt men echter beduidend minder budget aan educatie. Waarschijnlijk wreekt zich hier dat educatie niet tot de corebusiness van een archiefinstelling gerekend wordt. Ook hier zou samenwerking winst kunnen opleveren. Het streven moet zijn om landelijk visie en koers te bepalen voor de komende jaren. Hiermee verbonden moet educatief materiaal worden ontwikkeld dat lokaal kan worden aangepast.

Het archiefveld dient zich tevens een wezenlijke vraag te stellen. Als de rol van archiefinstellingen door de digitalisering sterk verbreedt – zie hiervoor – kan educatie zich dan alleen nog maar tot erfgoededucatie beperken, zoals dat nu gebeurt? De Raad ziet daar een verbreding van *cultureel burgerschap* naar *burgerschap* en dus naar informatiewijsheid. De archiefinstellingen zouden daar niet als enige verantwoordelijk voor moeten zijn: burgerschap en informatiewijsheid zijn bredere verantwoordelijkheden. Dat de archiefinstellingen daarin een prominente rol dienen te spelen is evident.

Toezicht

In het *Besteladvies* heeft de Raad gepleit voor een nieuw, toekomstbestendig toezichtarrangement waarbij ook ruimte is voor de inzet van alternatieve instrumenten, zoals interne controle, externe accountants en rekenkamer. Daarbij werd gewezen op de zeer grote maatschappelijke schade die kan ontstaan als gevolg van een onvolkomen informatiehuishouding bij de overheid. Onder invloed van het advies van de commissie-Oosting ontwikkelen zich inmiddels twee trends: de versterking van het horizontale archieftoezicht en het ‘generiek worden’ van het interbestuurlijk toezicht, dat het interbestuurlijke archieftoezicht vrijblijvender vormgeeft en baseert op de Gemeentewet, niet de Archiefwet.

Het is toe te juichen wanneer op alle overheidsniveaus het horizontale toezicht op informatiehuishouding en archieven wordt versterkt. Daarvoor is het uiteraard wel noodzakelijk dat gekwalificeerde inspecties de volksvertegenwoordigingen van voldoende informatie voorzien. In de huidige Archiefwet is dit echter niet voor alle overheidsniveaus vastgelegd. Op het niveau van gemeenten en waterschappen is de archiefinspectie gekoppeld aan de functie van gemeente- of waterschapsarchivaris, die regulier verslag uitbrengt aan het college van B en W respectievelijk het dagelijks bestuur. Deze archivaris is echter geen verplichte figuur. Waar deze ontbreekt, wordt het horizontale toezicht niet ingevuld. Bij de provincies oefent de provinciale archiefinspecteur, een verplichte functie, dit toezicht in de praktijk uit¹⁹, en op rijksniveau de Erfgoedinspectie (ook wettelijk verankerd). Voor een werkelijk effectieve versterking van het interne toezicht is in de eerste plaats een voor alle overheidslagen vergelijkbare wettelijke regeling noodzakelijk.

Zelfs als voor alle overheidslagen een interne toezichtfunctie verplicht wordt, houdt dit geen automatische verbetering van de situatie in. Wanneer het ‘generiek worden’ van het toezicht betekent dat het provinciale toezicht op gemeenten, waterschappen, politie en WGR-regelingen uit de Archiefwet verdwijnt en op basis van de Gemeentewet vrijblijvend wordt vormgegeven, vormt dit een onverantwoorde achteruitgang in plaats van een versterking. Zo hebben de voorgestelde sanctiemogelijkheden die de provincies achteraf kunnen nemen, geen enkele zin in een digitale archiefomgeving, waar achteraf niets te herstellen valt.

18 P. van der Zant, *Educatie in Archieven* (april 2010), in opdracht van Erfgoed Nederland.

19 In de recent voorgestelde wetswijziging in verband met de decentralisatie van de RHC's echter vervalt de functie van provinciaal archiefinspecteur. Daarvoor in de plaats zou de provinciearchivaris komen, van wie volgens het voorstel de benoeming ook niet verplicht is.

De rollen en functies van het interne, horizontale én interbestuurlijke toezicht op alle niveaus zullen, in relatie tot elkaar, gestalte moeten krijgen in een stevig nieuw arrangement zonder lacunes. De Raad verwacht dat dit een belangrijk onderdeel van de Archiefvisie wordt.

Internationale betekenis

De internationale archieven, die op Nederlandse bodem gevormd worden, dreigen verweesd te raken. Nederland heeft met Den Haag het centrum van het internationale recht in huis en huisvest het International Criminal Court, het International Court of Justice en het International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Het Joegoslaviëtribunaal zal binnen enkele jaren worden opgeheven. De actuele vraag rijst waar de originele archieven moeten worden ondergebracht: bij de Verenigde Naties in New York, in de regio zelf (politiek zeer problematisch), in Wenen (Commission on Crime Prevention and Criminal Justice), of in Den Haag (bij het Nationaal Archief)? Het zou een gemiste kans zijn deze laatste mogelijkheid niet te onderzoeken. Nederland zou zich onomwonden dienen aan te bieden als plaats waar de door deze tribunalen gevormde archieven een plek krijgen.

Research and development

In ons *Besteladvies* is voor minstens drie terreinen de dringende noodzaak van research and development uitgesproken: informatie-infarct, informalisering en e-culturele innovatie.²⁰ In het licht van de bezuinigingen is de oprichting van een nieuw R&D-centrum gelukkig niet nodig: er bestaan ankerpunten, die zich bij voldoende ondersteuning tot een volwaardige R&D-functie voor de archiefsector kunnen ontwikkelen. Zo is in november 2010 het Platform Archiefonderwijs en -onderzoek gevormd, een samenwerkingsverband tussen de Universiteit van Amsterdam (UvA), de Hogeschool van Amsterdam (HvA) en de Reinwardt Academie (RWA). Alle drie de instellingen willen archiefonderzoek en archiefonderwijs enerzijds, en praktijkproblemen anderzijds combineren, omdat zij terecht menen dat een kruisbestuiving tussen deze twee zeer productief is. De betrokkenheid van de UvA maakt grote onderzoeksprojecten met aio's en extern geld (NWO) mogelijk.

Het onderzoek naar grootschalige innovatie²¹ is voor rekening van de archiefsector zelf, daarbij ondersteund door het platform. Daarmee wordt de archiefsector gedwongen ook zelf te investeren in research and development. Het voordeel daarvan is dat de sector met het platform een samenhangende onderzoeksagenda zal moeten opstellen; een agenda die tot nu toe al jaren ontbreekt. Overigens heeft voor het onderdeel restauratie en conservering het Nationaal Archief ondertussen de rol van kenniscentrum opgebouwd. Verschuiving van deze rol naar het platform is niet efficiënt. Logisch zou zijn het onderzoek naar het vraagstuk van de digitale duurzaamheid bij het Nationaal Archief onder te brengen, met ondersteuning van het platform. In zijn algemeenheid zou het platform de functie van onderzoekscentrum, en het Nationaal Archief de functie van kenniscentrum kunnen krijgen.

De infrastructuur van de R&D-functie is ruim aanwezig. Het manco is echter het ontbreken van voldoende schaalgrootte vanwege onvoldoende budget. Het doen van nader onderzoek is onvermijdelijk: op het gebied van de digitale archivering staat de overheid het water aan de lippen. Tot enkele jaren geleden stond op de rijksbegroting Onderwijs voor archiefonderzoek een bedrag van 1,1 miljoen euro. Dat bedrag is met de verzelfstandiging van de Archiefschool en de overgang naar de Hogeschool van Amsterdam van de rijksbegroting verdwenen. Op basis van bovenstaande redenen pleit de Raad ervoor dit budget in ere te herstellen.

Meerdere keren heeft de Raad gewezen op de kwetsbare positie van het archief-

²⁰ *Besteladvies archieven* (april 2010), p. 17.

²¹ *Advies Netwerken van betekenis* (april 2010), p. 13.

onderwijs. Met deze kwetsbare positie is ook het net gevormde platform bedreigd. Studenten die al een masteropleiding hebben, zullen in de nabije toekomst voor een tweede masteropleiding geen studiefinanciering meer krijgen.²² Dat is een gevaar voor de instroom van goed opgeleide archivariissen in het archiefwezen. Een soortge-lijkelijk probleem doet zich voor bij de archivariissenopleiding aan de HvA, die sterk het karakter heeft van een deeltijdopleiding. De Raad verwacht dat de huidige onder-wijnsinstellingen de opleidingen archivistiek A en B bij teruglopende aantallen stu-denten niet lang in leven kunnen en willen houden. Opheffing van beide opleidingen zou kunnen dreigen, waarmee ook een R&D-functie in Nederland ten onder gaat. De Raad verwacht dat de staatssecretaris in dezen zijn bestelverantwoordelijkheid neemt, mocht deze situatie zich voordoen.

Nationaal Archief en Algemeen Rijksarchivaris (ARA)

Het Nationaal Archief als uitvoeringsorganisatie kan landelijk een belangrijke rol als trekker en regisseur van de noodzakelijke veranderingen spelen, en zo een goed tegenwicht kunnen vormen tegen de versnippering binnen de archiefsector. Bij-voorbeeld bij de ontwikkeling van het landelijke e-depot en een landelijk eenduidige digitale toegang voor gebruikers.²³ Momenteel voorziet het Nationaal Archief niet in deze behoefte. Ook kan de functie van kenniscentrum voor de sector van het Natio-naal Archief meer worden ontwikkeld en beter ‘in de markt’ worden gezet. Naast directeur Nationaal Archief is deze ook Algemeen Rijksarchivaris en daarmee behartiger van de belangen van de gehele archiefsector. Stimulerend zijn beschou-wingen van de Algemeen Rijksarchivaris, die het belang van informatie voor een goed functionerende overheid en voor het slagen van onze rechtsstaat al meermalen gesignaleerd heeft. Daarbij gaat hij terecht uit van het records-continuum. Het is te hopen dat de belangen van de sector een stimulans kunnen krijgen via de activiteiten van het Nationaal Archief.

Op de cultuurbegroting van OCW staat voor het Nationaal Archief en de RHC’s ruim 44 miljoen euro. Dat is echter niet het totale bedrag dat aan archiefinstellingen door het Rijk wordt betaald. Op de rijksbegroting staan belangrijke archiefinstel-lingen als het NIOD²⁴, IISG²⁵ en Aletta. Deze instellingen worden gefinancierd via andere kanalen dan de cultuurbegroting, waardoor er geen goed overzicht is over het totale bedrag en de samenhang van het beleid ten aanzien van deze instellingen. De Raad pleit ervoor dergelijke instellingen met archieffunctie te verplichten zich te verbinden met de beleidsintenties en uitvoeringsprogramma’s van het Nationaal Archief en de RHC’s, waar het de toegankelijkheid van de Digitale Archiefcollectie Nederland betreft.

Stimuleringsfondsen

In het *Besteladvies* is uitgebreid over de rol van de overheid met betrekking tot de niet-overheidsarchieven geschreven. Toe te voegen is hier dat er een groot gat dreigt te komen in de toekomstige collectie Nederland. De maatschappij wordt steeds meer gekenmerkt door het nemen van initiatieven door niet-overheidsinstanties en -groe-peringen. Overheden kunnen steeds minder zelfstandig en eigenhandig taken uitvoe-ren en initiatieven ontwikkelen. Voor onze toekomstige geschiedschrijving worden de particulierearchieven dus van steeds groter belang. Bovendien kan geconstateerd worden dat een compleet beeld van historische gebeurtenissen steeds minder kan worden gereconstrueerd vanuit dearchieven van één zorgdrager. De netwerksamen-leving zorgt er immers voor dat steeds vaker meerdere (ook buitenlandse) actoren betrokken zijn bij handelingen of gebeurtenissen.

22 Studenten archivistiek zijn vaak én deeltijders én studenten met een reeds afgeronde (deel)opleiding. De studentenaantal-len bij archief- en informatiewetenschap (UvA) zullen daardoor naar verwachting afnemen.

23 In het Verenigd Koninkrijk spelen de National Archives een dergelijke rol. Acces to Archives, A2A, een initiatief van de National Archives, bevat de digitale toegang totarchieven in het hele Verenigd Koninkrijk.

24 NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies.

25 Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis.

In toenemende mate spelen multinationals en de Europese Unie een cruciale rol in onze samenleving.²⁶ De Raad maakt zich zorgen over de toegankelijkheid van deze 'netwerkarchieven'. De netwerken zijn er nu immers niet op gericht om gezamenlijk deze toegang te regelen.

Anders dan bij de bibliotheken is in de Archiefsector nog onvoldoende sprake van innovatief vermogen. Dat hangt voor een deel samen met het ontbreken van budgetten die de bibliotheeksector in staat hebben gesteld haar bedrijfsvoering en maatschappelijke positie sterk te verbeteren en aansluiting te zoeken bij lokale infrastructuren op het gebied van informatie en digitalisering.

Een stimuleringsfonds kan voor de niet-overheidsarchieven als vangnet optreden, voor gevallen waarin de last van archivering evident de draagkracht van een – particuliere – zorgdrager te boven zou gaan. Die last zou dan wel betrekking moeten hebben op het in goede, geordende en toegankelijke staat brengen van een collectie van evident nationaal belang. Een en ander zal voor de zorgdrager wel verplichtingen scheppen. Veel belangrijkere aspecten van het fonds zijn voorlichting en stimulering. Voorlichting als deskundigheidsbevordering van de samenleving zelf. En stimulering om stelselmatig, door middel van goede voorbeelden, die bevordering vleugels te laten krijgen. Daar heb je een instrument voor nodig, een vorm, handgeld. De Raad meent dat het gaat om de organisatie van publieke omgang met kennis, in de vorm van een service. Daarom zou er bij het gefuseerde fonds Mondriaan Stichting/Fonds BKVB voor deze taak geoormerkt budget dienen te zijn.

6. Tot slot

De overheid heeft geen keuze in het wel of niet steunen van de archiefsector. Het in stand houden van goede, geordende en toegankelijke archieven is niet alleen een wettelijk voorgeschreven taak; het is ook noodzakelijk als basis voor het functioneren van de overheid in de informatiemaatschappij en voor het geheugen van de samenleving, ook in financieel zorgelijke tijden. Discussie over minder budget voor de archiefsector heeft een zeer klein speelterrein. Ten slotte zijn er investeringen in het archiefbestel noodzakelijk voordat er efficiëntievoordelen behaald kunnen worden. De huidige digitalisering in de administraties gaat onontkoombaar verder: de rijksoverheid stelt zichzelf als doel in 2015 geheel digitaal te willen werken. Digitale bestanden zullen dan veel eerder dan in de papieren wereld overgedragen gaan worden naar archiefdiensten. Administraties en archiefwezen komen veel dichterbij elkaar en moeten hun strategie op elkaar afstemmen. Het archiefwezen moet in staat worden gesteld binnen een termijn van vijf jaar met name een of meer e-depots te ontwikkelen en de mogelijkheden voor digitale raadpleging door het publiek te vergroten en te stroomlijnen. Alleen zo zullen burgers toegang tot de digitale overheidsarchieven kunnen krijgen en behouden. Onvoldoende middelen en aandacht hiervoor zijn de betonrot in de fundering van ons democratisch bestel.

²⁶ Het is bijvoorbeeld uiterst twijfelachtig of een goed beeld van de huidige kredietcrisis kan worden verkregen door alleen de archieven van de Nederlandse overheden te bestuderen, zonder de archiefbescheiden van particuliere banken mede te beschouwen.

7. Aanbevelingen

- De bredere visie op de informatiehuishouding is nog steeds niet ontwikkeld. Alle betrokken overheidslagen zullen gezamenlijk moeten optrekken om het informatie-infarct te verhelpen.
- De gezamenlijke opbouw van stevige e-depotvoorzieningen is urgent en vereist samenwerking tussen overheden. Het voorstel van diverse partijen, verenigd in de ArchiefCoalitie Digitale Duurzaamheid (ACDD), om de problematiek van de digitale duurzaamheid aan te pakken door het opzetten van gezamenlijke e-depotvoorzieningen moet krachtiger worden ondersteund door alle betrokken overheidslagen.
- Eén ministerie moet de regie voeren over de gezamenlijke informatiehuishouding van de gezamenlijke overheden. Het is te hopen dat de archiefbrief die is aangekondigd voor de zomer van 2011 daadwerkelijke stappen op dit dossier benoemt.
- Aanpassing van de Wet Openbaarheid van Bestuur die naast het burgerrecht op toegang tot overheidsinformatie vastlegt dat documenten automatisch en sneller openbaar worden. Onze informatiesamenleving wordt zo vormgegeven dat de begrippen transparantie en openheid daadwerkelijke inhoud hebben.
- Intern toezicht of *control* moet voor alle overheden gelijkkluidend zijn. Nu is het voor de gemeenten en waterschappen vrijblijvender geregeld dan voor provincies en Rijk.
- Uitwerking van het advies van Erfgoed Nederland om in kaart te brengen hoe archiefinstellingen er over tien jaar uitzien.
- Onderzoek naar versterking van werkwijze tussen bibliotheken en archieven.
- Het verdient aanbeveling de mogelijkheden voor het halen van meer eigen inkomsten én de grenzen aan het verdienvermogen voor de sector te laten onderzoeken.
- Een nieuw convenant archieven tussen rijk, provincies, gemeenten en waterschappen met een horizon van vijf jaar moet schaalvergroting en een kwaliteitssysteem stipuleren, waarbij ook aandacht wordt besteed aan opzet en groei van elektronische archiefdepots.
- Een prominente rol voor de educatieve taak van archieven om burgerschap en informatiewijsheid te bevorderen.
- Nederland moet zich sterk maken als plaats waar de door internationale tribunalen gevormde archieven een plek krijgen. Voorbeelden zijn International Criminal Court, het international Court of Justice en het International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia.
Belangrijke archiefinstellingen als het NIOD, IISG en Aletta moeten worden verplicht zich te verbinden met de beleidsintenties en uitvoeringsprogramma's van het Nationaal Archief en de Regionaal Historische Centra, waar het de toegankelijkheid van de Digitale Archiefcollectie Nederland betreft.
- Oprichting van een stimuleringsfonds voor de niet-overheidsarchieven om collecties van evident nationaal belang in goede, geordende en toegankelijke staat te brengen.

Architectuur, Stedenbouw, Monumenten, Archeologie en Landschapsarchitectuur

1.0 Inleiding

1.1 Decentralisatie

De context waarin architectuur, stedenbouw, monumentenzorg, archeologie en landschapsarchitectuur tot stand komen, is in transitie. In de periode die nu (bijna) achter ons ligt, hebben we afscheid genomen van het moderne, naoorlogse denken met zijn kenmerkende scheiding van functies en zijn sterke planologie. Dit proces ging gepaard met een terugtrekkende centrale overheid. De *Nota Ruimte* (2004) benadrukte met het motto 'Centraal wat moet, decentraal wat kan' nog eens de kernpunten van dit decentraliseringsproces. Sindsdien streeft de centrale overheid ernaar om vooral op te treden als regelgever, kadersteller, en als voorbeeldig opdrachtgever van projecten die van nationaal belang zijn. Van provincies en gemeenten wordt overigens wel hetzelfde voorbeeldige opdrachtgeverschap verwacht. Uit een onlangs door Architectuur Lokaal gehouden enquête onder wethouders blijkt dat de gemeenten over het algemeen tevreden zijn over de decentralisering van de ruimtelijke ontwikkeling.¹

1.2 Kwaliteitsbeleid

Vanuit het perspectief van de overheid is het logisch om tijdens het proces van decentralisatie de totstandkoming van hoge kwaliteit te willen stimuleren. De eerste architectuurnota, *Ruimte voor architectuur* (1991), getuigt van dit kwaliteitsbeleid.² Centraal staat het streven naar gunstige voorwaarden voor de totstandkoming van architectonische kwaliteit.³

Mede dankzij het daardoor groeiende besef dat het ruimtelijke ontwerp een culturele verantwoordelijkheid met zich meebrengt, maakten de Nederlandse architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur een nieuwe bloeiperiode door en is de productie op het gebied van architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur in internationaal aanzien gekomen. Ook is het van groot belang geweest dat erfgoedwaarden in diezelfde periode een grotere rol zijn gaan spelen in de ruimtelijke ordening. De ondertekening van het Verdrag van Malta in 1992 onderstreepte deze positieve ontwikkeling. Na een periode in de geest van dit verdrag te hebben geopereerd, is de archeologiesector geprofessionaliseerd en 'vermarkt'. In 2007 trad uiteindelijk de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz) in werking.

Het streven om cultuurhistorie op een inspirerende manier bij de ruimtelijke inrichting te betrekken maakt deel uit van het kwaliteitsbeleid. De uitwerking van deze gedachte in de *Nota Belvedere* (1999) werd door vier ministeries ondertekend. Er is sindsdien onder het motto 'behoud door ontwikkeling' een mentaliteitsomslag op gang gekomen, waarbij objectgericht denken, met name in de monumentenzorg, heeft plaatsgemaakt voor een integrale, gebiedsgerichte benadering van de ruimtelijke opgave, waarin culturele en cultuurhistorische waarden een inspirerende rol spe-

1 TNS NIPO, in opdracht van Architectuur Lokaal, *Beleid en uitvoering van lokaal opdrachtgeverschap 2006-2010*, 13 april 2010.

2 'Ruimte voor architectuur' had betrekking op de periode 1991-1996 en richtte zich op het opdrachtgeverschap en het verbeteren van het architectuurklimaat. De tweede architectuurnota 'De architectuur van de ruimte' voor de periode 1997-2000 verbreedde de aandacht naar de hogere schaalniveaus stedenbouw, landschapsarchitectuur en infrastructuur. De derde architectuurnota 'Ontwerpen aan Nederland' voor de periode 2001-2004 was gericht op een sterker uitvoeringsgericht karakter met aandacht voor de inzet van ontwerpers en goed opdrachtgeverschap, mede door de introductie van tien Grote Projecten. In 2005 is tot slot het 'Actieprogramma Ruimte en Cultuur' gepresenteerd. Dit programma bundelt het architectuurbeleid en het Belvederebeleid. De jongste nota 'Een cultuur van ontwerpen. Visie Architectuur en Ruimtelijk Ontwerp' (2009-2012) heeft drie speerpunten: ontwerp voorop, versterken van stedenbouw en regionaal ontwerp en herbestemming en herontwikkeling.

3 Het doel van de eerste architectuurnota *Ruimte voor Architectuur* (1991) luidde: het scheppen van gunstige voorwaarden voor de totstandkoming van architectonische kwaliteit. Architectonische kwaliteit werd in de nota omschreven als een integrale waardebeoordeling op basis van drie samenhangende criteria: de culturele waarde, de gebruikswaarde en de toekomstwaarde.

len en in afwegingsprocessen een factor van belang zijn. De omslag wordt eveneens weerspiegeld in een vermaatschappelijking van de ruimtelijke ordening. Naast de erkenning dat ruimtelijke opgaven culturele opgaven zijn, groeide ook het besef dat ruimtelijke opgaven integrale en contextuele opgaven zijn. Zowel de praktijk als de wetgeving getuigt hier inmiddels van.

Het gerichte kwaliteitsbeleid heeft in de afgelopen decennia bijgedragen aan de erkenning dat ruimtelijke kwaliteit bevorderd wordt door een sterk cultureel besef, het inzetten van ontwerpdisciplines, ook bij onderzoek, en de ontwikkeling van een integrale visie op ruimtelijke opgaven. De instelling van een College van Rijksadviseurs (2005), met naast de rijksbouwmeester een adviseur voor het landschap, voor infrastructuur en voor erfgoed is te zien als een uitvloeisel van dit overheidsbeleid.

1.3 Crisis

De in 2008 om zich heen grijpende economische crisis heeft een groot effect gehad op de omstandigheden waaronder architectuur en stedenbouw tot stand komen en gefinancierd worden.⁴ Hoewel de crisis met vertraging neerdaalt op de landschapsarchitectuur en de erfgoedsector, onder meer vanwege de sterke betrokkenheid van de overheid, zullen ook hier de gevolgen hard aankomen.

Veel bouwprojecten, of het nu gaat om woningen, bedrijven of kantoren, die op basis van samenwerking tussen overheden, corporaties, marktpartijen en architecten uitgevoerd hadden moeten worden, zijn tot stilstand gekomen. Architectenbureaus zagen hun orderomvang tussen 2008 en 2009 gemiddeld met 45% dalen.⁵ Ook bij stedenbouwers, landschapsarchitecten en archeologische bureaus zal de werkgelegenheid afgenomen zijn en blijven afnemen.

De economische crisis valt samen met het inzicht dat de voortdurende kwantitatieve groei zijn grenzen heeft bereikt en dat herontwikkeling de toon gaat zetten.

De nieuwe situatie spoort de sector aan om de ruimtelijke opgaven fundamenteel te herzien. Er moet rekening mee gehouden worden dat er lange tijd niet meer, of zelfs nooit meer, in die mate gepland en gebouwd zal kunnen worden als voorheen. De situatie waarin we ons nu bevinden, vraagt daarom niet alleen om een nieuwe integrale structuur, maar ook om een andere cultuur – en wellicht is ook een meer internationaal gerichte werkwijze gewenst.⁶

Opkomende economieën bieden kansen om de Nederlandse integrale benadering van ruimtelijke opgaven te exporteren. Op dit moment hebben de Nederlandse planning, het bijbehorende ruimtelijk beleid, het waterbeheer, de stedenbouw en de landschapsarchitectuur internationaal een goede reputatie.⁷ Bureaus als OMA, MVRDV en West 8 functioneren in internationaal opzicht als voortrekkers en oefenen op hun beurt aantrekkingskracht uit op internationaal talent om naar Nederland te komen. De vraag is waarvoor de internationale vakgemeenschap en buitenlandse overheden in de toekomst naar Nederland zullen kijken.

4 W. Derks, P. Hovens, L. Klinkers, februari 2006, in opdracht van de secretarissen van de VROM-raad en de raad voor Verkeer en Waterstaat.

5 Regioplan, beleidsonderzoek. Architecten en de kredietcrisis. Onderzoek naar de gevolgen van de kredietcrisis voor de architectenbranche, Amsterdam, april 2009. In opdracht van het College van Rijksadviseurs.

6 Meer dan de helft van de BNA-leden heeft aangegeven in het buitenland te willen ondernemen, onder andere vanwege marktverruiming. <http://www.bna.nl/Dossiers/Dossierpagina/23/Internationaal-ondernemen>

7 Zie ook de website van de Arkitera Architecture Center – gevestigd in Istanboel, www.arkitera.com.

1.4 Toekomstperspectief

Het is belangrijk centraal in te blijven zetten op het kwaliteitsbeleid, juist omdat de overheid zich ook als opdrachtgever verder terugtrekt. De grote opgave is om daarbij een nieuw evenwicht te vinden tussen ruimtelijke vernieuwing en behoud van culturele identiteit vanuit een integrale en contextuele visie op architectuur, stedenbouw, monumenten, archeologie en landschapsarchitectuur. Het is een verworvenheid dat er in Nederland op interdepartementaal, horizontaal niveau belang gehecht wordt aan de culturele component. Dat de bouwende ministeries in Nederland zich aan architectuurnota's hebben verbonden is een unicum in Europa.

1.5 Stabiliteit en verandering in de rol van de (Rijks)overheid

Er is een nieuwe indeling van ministeries gemaakt, waarmee het ministerie van VROM is ontmanteld. Volkshuisvesting en de rijksgebouwdienst zijn ondergebracht bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en het landschap valt onder het ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I). Samen met het ministerie van Infrastructuur en Milieu (IenM) is het ministerie van OCW eerst verantwoordelijk voor het architectuurbeleid. Daarnaast is voorgesteld om met niet meer dan twee overheidslagen bij (gebieds) ruimtelijke ontwikkeling betrokken te zijn en om de verantwoordelijkheid voor de ruimtelijke ordening grotendeels over te dragen aan provincies en gemeenten. Deze bestuurlijke verschuiving brengt met zich mee dat decentralisatie voor landschapsarchitectuur, de inrichting van het landelijke gebied en de natuurontwikkeling ook een feit is geworden.

Een belangrijke les uit de ervaring van sectoren die dit proces al eerder hebben doorgemaakt, zoals de archeologische monumentenzorg, is dat de decentrale overheden na decentralisatie dan wel bevoegd zijn geworden om beleid uit te voeren, maar dat ze niet automatisch ook bekwaam zijn om de verantwoordelijkheid op het betreffende beleidsterrein adequaat op zich te nemen. Wat het decentralisatieproces heeft blootgelegd, is dat het des te belangrijker is geworden om te blijven inzetten op kwaliteitsbeleid, op de ontwikkeling van een integrale visie en op verdere uitbouw van een kennisinfrastructuur.⁸

Voor continuïteit in het kwaliteitsbeleid is het bovendien van groot belang dat de bouwende ministeries ook in de toekomst de verantwoordelijkheid nemen om interdepartementaal een integrale beleidsvisie op ruimtelijke ontwikkeling te ontwikkelen, daarbij ondersteund door onder andere het College van Rijksadviseurs.

Omdat het ruimtelijke domein grotendeels publiek is, is het belangrijk dat de overheid een samenhangende visie handhaaft op de ruimtelijke inrichting van Nederland. Als private ondernemers meer verantwoordelijkheden krijgen, dan zal bij deze en nieuwe partijen het besef moeten worden gevoed dat het ontwikkelen van ruimte een culturele taak met zich meebrengt.

⁸ Expertmeeting Archeologie, Raad voor Cultuur, december 2009.

2.0 Basisinfrastructuur

2.1 Architectuur, stedenbouw, monumenten, archeologie, landschapsarchitectuur

Ruimte is de gemene deler voor de disciplines architectuur, stedenbouw, monumenten, archeologie en landschapsarchitectuur (ASMAL). Dit advies heeft dan ook als uitgangspunt dat ruimtelijke ontwikkeling in de fysieke omgeving de drager is van de culturele dimensie die de verschillende disciplines met elkaar delen. Omdat ruimte de gemene deler is, zijn verbindingen met andere cultuuruitingen, zoals design en mode, niet in de beschouwing betrokken.

Ook monumentenzorg en archeologie komen in dit advies alleen dan aan de orde als er een directe verbintenis is met ruimtelijke ontwikkelingen. In de Basisinfrastructuur (BIS) vervullen monumenten- en archeologie-instellingen momenteel nauwelijks nog een functie, met uitzondering van het sectorinstituut Erfgoed Nederland (zie tevens de sectoranalyse Musea), de via het Fonds voor Cultuurparticipatie gesubsidieerde Open Monumentendag en de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland.⁹

Speerpunten in de uitvoering van de actuele architectuurnota zijn het vooropstellen van het ontwerp bij overheidsopdrachten en in het kielzog daarvan het stimuleren van het ontwerpend onderzoek. De agenda wordt ook bepaald door stedelijke ontwikkeling en door herontwikkeling en herbesteding van bestaande gebouwen. Deze speerpunten zullen in de nabije toekomst alleen maar actueler worden. Het belang van de ontwerpende disciplines en het verkennende ontwerp is al onderstreept en dit belang zal nog toenemen om op een kwalitatief hoogwaardige wijze het publieke domein te ontwikkelen. Nog dit jaar zal onder verantwoordelijkheid van het ministerie van OCW en het ministerie van Infrastructuur en Milieu (IenM) het lopende architectuurbeleid tussentijds worden geëvalueerd.

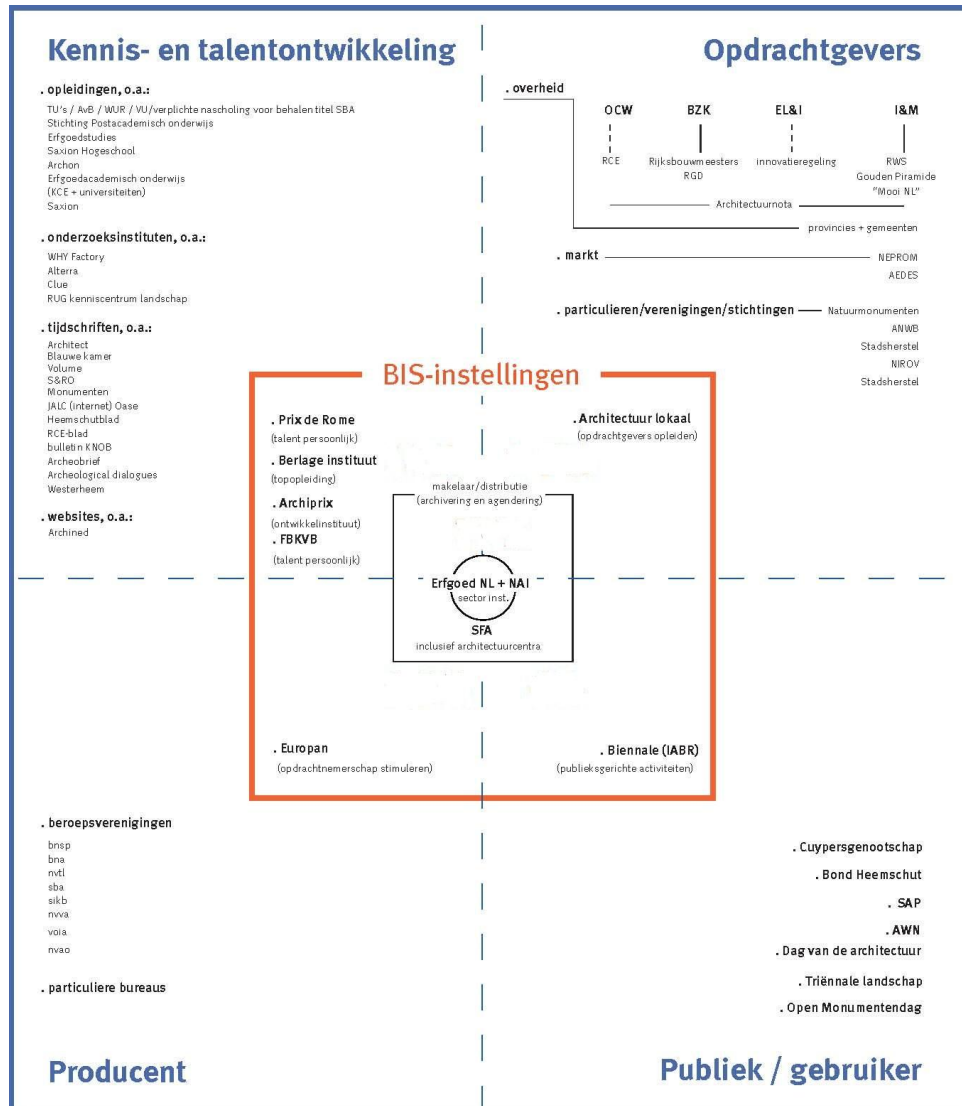
De BIS-instellingen spenderen een fractie van het totaalbedrag dat in de bouwsector omgaat. Zij produceren zelf geen architectuur, maar staan er ten dienste aan door kennis te ontsluiten, publiek debat te entameren, talent te selecteren, presenteren en faciliteren en het opdrachtgeverschap op verschillend niveau te ontwikkelen en te ondersteunen. Alle instellingen tezamen hebben de opdracht om de partijen die bij het maken en inrichten van ruimte betrokken zijn bewust te maken van hun culturele verantwoordelijkheid. De betrokken partijen zijn divers: overheden, beherende instanties, institutionele beleggers, woningcorporaties, private ontwikkelaars, particulieren, bouwers en toeleverende industrieën.

2.2 De huidige situatie in de sector

De actoren in de sector zijn door middel van een inventarisatie in kaart gebracht. Ze zijn in vier categorieën onderverdeeld. De BIS-instellingen maken deel uit van het geheel, maar zijn visueel ondergebracht in een binnenkwadrant. Daardoor wordt gemakkelijk zichtbaar hoe de rijksgesubsidieerde instellingen zich tot de totale sector verhouden. De sectorinstellingen en de fondsen zijn opgenomen in het centrum, als zogenaamde bemiddelaars. Dit type instellingen vervult een cruciale rol als schakel tussen alle categorieën.

⁹ De Stichting voor de Nederlandse Archeologie (SNA) is in 2005 opgegaan in het sectorinstituut Erfgoed Nederland. De brancheactiviteiten van SNA zijn vervolgens afgestoten. Uit een door de RvC georganiseerde expertmeeting Archeologie (december 2009) bleek onder andere dat de sector sterk behoefte heeft aan een centraal platform en aan een hoogwaardige kennisinfrastructuur. De sector hecht er ook aan om in navolging van het verdrag van Valletta voorlichtingscampagnes te organiseren om de waarde van het archeologisch erfgoed voor het begrip van het verleden over te dragen, ook door de toegang van het publiek tot belangrijke bestanddelen van het archeologisch erfgoed, met name vindplaatsen, te bevorderen. Een platform wordt node gemist. Voor activiteiten die niet door Erfgoed Nederland worden ontwikkeld, zijn nieuwe stichtingen in het leven geroepen.

Overzicht ASMAL - Domein (=ruimte)
met BIS-instellingen in het centrum

2.3 Samenvatting werking van de BIS

In de BIS worden nieuwe thema's geagendeerd en ontwikkeld, waarbij ontwerp- en onderzoekstalent betrokken wordt, zodat steeds weer een nieuwe generatie zich kan voorbereiden op de theorie en de praktijk van de toekomst. Er is behoefte aan een collectief platform, waarop de resultaten van onderzoek en ontwerp in debat met de sector en met de gebruikers kunnen worden gedeeld. Ook kan via het platform nieuwe input uit het veld worden verkregen. De BIS is een vitale, publieke infrastructuur voor het ASMAL-domein, waarbinnen de huidige en de toekomstige thema's aan de orde kunnen worden gesteld. De interdisciplinaire potentie van de BIS is waardevol, omdat complexe ruimtelijke ontwikkelingen daardoor zo breed mogelijk en op een reflexieve wijze onderzocht kunnen worden.

Verder vraagt de voortgaande internationalisering aandacht en is er behoefte aan een meer structurele bevordering van de export van Nederlandse kennis, ervaring en beleid.

2.4 Schets van een toekomstige infrastructuur

Er dienen zich nieuwe thema's aan naast de thema's die hun actualiteit niet snel zullen verliezen. Er zijn maatschappelijke domeinen waar nieuwe ruimtelijke concepten ontwikkeld worden en waar behoefte is aan het stimuleren van cultureel bewustzijn via ontwerp en onderzoek. Denk hierbij aan werkvelden als de zorg, het onderwijs, stad en land(schap), waterbeheer en economische clusters. Nieuwe thema's bieden kansen, zoals particulier opdrachtgeverschap, herbestemming, ecologische duurzaamheid, verdichting en nieuwe techniek. Nieuwe vragen verlangen antwoorden vanuit de ruimtelijke sector, zoals: Wat impliceren de klimaatveranderingen als opgave voor het landschap? Hoe gaan we stedelijke transformatieopgaven te lijf? Hoe kunnen we, met het oog op de krimp, kwalitatief in plaats van kwantitatief groeien? Wat is de invloed van culturele diversiteit op het ruimtelijk ontwerp? De toekomstige agenda wordt gedomineerd door inhoudelijke vragen, meer dan door kwantitatieve prognoses.

Vanwege het integrale karakter van ontwerp-opgaven heeft de BIS een evenwichtige vertegenwoordiging van ruimtelijke disciplines nodig om tot relevante reflectie op de sector te komen. In eerdere adviezen van de Raad is geconstateerd dat in de BIS-instellingen de disciplines architectuur, stedenbouw en monumenten beter vertegenwoordigd zijn dan landschapsarchitectuur en archeologie.¹⁰ Integraliteit en verbinding tussen de ASMAL-disciplines is een sleutel voor vernieuwing in de BIS. Bundeling kan voorts de versnippering tegengaan en bijdragen aan verhoging van de ruimtelijke kwaliteit.

In een ideale situatie richt in elk kwadrant een (type) instelling zich specifiek op een categorie. Specialisatie is daarbij het devies, zonder elkaar uit het oog te verliezen. In de toekomstige infrastructuur ligt er een zwaarder accent op de categorieën: *Opdrachtgevers*, *Producenten* en *Publiek en gebruikers*. Uit de sectoranalyse komt immers naar voren dat meer geïnvesteerd kan worden om de ontwerpende disciplines te stimuleren, om opdrachtgevers, waaronder particuliere partijen, te faciliteren en om door middel van educatie en andere mogelijkheden de betrokkenheid en de kennis van het publiek te vergroten.

Centrum

Het centrum wordt gevormd door een breed georiënteerd sectorinstituut, met aandacht voor alle ASMAL-aspecten en een even zo breed georiënteerd stimulerings- en investeringsfonds, waarin de ministeries die bij ruimtelijke ontwikkelingen betrokken zijn participeren. De Raad adviseert de haalbaarheid van een dergelijk breed georiënteerd stimulerings- en investeringsfonds te onderzoeken. Het doel van vernieuwing van het fonds is om op een nieuwe wijze uitdrukking te geven aan het interdepartementale karakter van het kwaliteitsbeleid, waarbinnen, naast subsidiëring, ook ruimte komt voor investeringen op het gebied van architectuur, stedenbouw, erfgoed en landschapsarchitectuur. De Raad adviseert ook te onderzoeken of en hoe andere overheden in een dergelijk fonds kunnen participeren.

Het budget dat momenteel voor bouwkunst gereserveerd wordt bij het Fonds Beeldende Kunst en Vormgeving, kan volgens de Raad het best worden overgeheveld naar het stimulerings- en investeringsfonds om individuele talentontwikkeling blijvend te kunnen stimuleren.

De activiteiten van het sectorinstituut en het stimulerings- en investeringsfonds overlappen elkaar niet. Het sectorinstituut is er voor de collectie en voor kennisontwikkeling rondom de collectie, en er wordt naast de archivering en de zorg voor het erfgoed aandacht besteed aan kennisoverdracht, debat en educatieve taken.

Kennis- en talentontwikkeling

In de nieuwe situatie is in de categorie kennis- en talentontwikkeling ruimte voor een ontwikkelinstelling die zich richt op het stimuleren van excellent afstuderen. Ten behoeve van de toekomstige positionering en inhoudelijke invulling van de functie van postacademische instelling adviseert de Raad nader onderzoek te verrichten. Het is de vraag in welke context individueel talent zich het best ontwikkelt, bijvoorbeeld door plaatsen te creëren in een andere, internationaal georiënteerde postacademische instelling of door stipendia voor innovatief onderzoek in het leven te roepen.

Opdrachtgevers

In deze categorie is ruimte voor ontwikkelinstellingen die zich richten op de bevordering van de kwaliteit van het (culturele) opdrachtgeverschap, zowel publiek als privaat. De Raad adviseert een extra impuls te geven aan de ontwikkeling van goed opdrachtgeverschap, vanwege de verdergaande decentralisatie. De professionalisering van decentrale overheden en van nieuwe opdrachtgevers, zoals de gezondheidszorg en het onderwijs, alsmede private partijen en particulieren, verdient een extra stimulans.

Publiek en gebruikers

In deze categorie kan bundeling van krachten plaatsvinden. De mogelijkheid om op regionaal niveau centra te formeren is een onderzoek waard, in verband met de verdergaande decentralisering. Daarnaast adviseert de Raad om het internationale festival onder te brengen bij het sectorinstituut.

Producenten

In deze categorie is ruimte voor ontwikkelinstellingen die zich richten op het stimuleren van het opdrachtnemerschap. Op dit terrein is echter vernieuwing gewenst, gelet op de veranderende ruimtelijke opgaven en de economische omstandigheden.

3.0 Aanvullende informatie

3.1 Marktwerking en sponsoring

Een deel van de huidige BIS-instellingen heeft tot nu toe een redelijke balans gevonden tussen publieke en particuliere financiering. Ronduit bedreigend is echter dat de cofinanciering door decentrale overheden en/of het bedrijfsleven op de tocht staat. De grenzen van het eigen inkomstenbeleid moeten idealiter worden bepaald door de functie die de instelling in de sector vervult. Instellingen die een publieke functie vervullen, ter ondersteuning van het kwaliteitsbeleid van de overheid, mogen wel geprikkeld worden om cofinanciering door sponsors, particuliere fondsen en andere private partijen te organiseren en op die manier hun publieke draagvlak te vergroten, maar moeten zich onthouden van concurrerende marktactiviteiten.

3.2 Relatie met de negen kernpunten en rol van andere overheden

Er is geen specifieke relatie tussen de instellingen die op het terrein van ASMAL een functie in de BIS vervullen en regionaal gespreide, gemeentelijke kernpunten, zoals geformuleerd door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.¹¹

De rol van de provincies zal sterker worden, aangezien een deel van de overheidstaken op het gebied van ruimtelijke ontwikkeling daarnaartoe overgeheveld wordt. Om de integrale gebiedsontwikkeling te ondersteunen, zouden lokale architectuurcentra regionale centra kunnen worden. Op elk overheidsniveau wordt voorbeeldig opdrachtgeverschap verwacht en uitgedragen. Ook op gemeentelijk niveau.

3.3 Wet- en regelgeving

Recentelijk is een aantal nieuwe wetten in werking getreden: de Crisis- en herstelwet om het bouwen eenvoudiger te maken, de nieuwe Wet ruimtelijke ordening (nWRO: 2008), de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz: 2007) en de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo: 2010). De wetten zijn sluitstukken in het decentralisatieproces en werken de nieuwe bevoegdheden en afspraken tussen de bestuurslagen uit. Om de communicatie over ruimtelijke processen te vergemakkelijken en inzichtelijker te maken, is de (digitale) structuurvisie geïntroduceerd en aan alle overheden verplicht gesteld. Daarmee hebben burgers een beter en gemakkelijk te bereiken instrument in handen gekregen om zich op de hoogte te stellen van de ontwikkelingen in de publieke ruimte. Hoewel procesvereenvoudiging het bouwen stimuleert, is het belangrijk om de gevolgen van de wetgeving voor de kwaliteit van de openbare ruimte goed te monitoren. In de erfgoedsector, met name de monumentenzorg, kondigen zich de consequenties aan van het Besluit omgevingsrecht.¹²

4.0 Aanbevelingen en verantwoording

Rijkvisie

Een gedecentraliseerde sector vraagt om een geïntegreerde rijkvisie op de ruimtelijke opgaven, om kwaliteitsbeleid en om een kennisinfrastructuur. De Raad doet de aanbeveling het gevoerde kwaliteitsbeleid voort te zetten en de samenwerking tussen de ministeries te handhaven door een gezamenlijke, integrale visie op de ruimtelijke opgaven te ontwikkelen en in de praktijk te brengen met behulp van diverse instrumenten.

11 Input VNG (advies)aanvraag Uitgangspuntennotitie en Subsidieplan cultuur 2013-2016, september 2010.

12 Zie advisering over de Modernisering van de Monumentenzorg (MoMo), 6 februari 2009. In dit advies werd de zorg geuit over het te ontwikkelen instrumentarium ter borging van de monumentale/cultuurhistorische waarden. Nadruk op deregulering dreef sommige instrumenten, zoals een erfgoedtoets, volledig naar de achtergrond. In aanvullende informatie van de Bijzondere Commissie voor Monumenten en Archeologie (BCMA, februari 2011) worden eveneens zorgen geuit over uitbreidingen van het vergunningvrij bouwen in het geval van monumenten en rijksbeschermd stadsgezichten. In het geval van monumenten worden veel werkzaamheden vrijgegeven, vooral in het geval van het interieur. Deze ontwikkeling staat in contrast met de ambities van de MoMo.

Nieuwe accenten in de BIS

Omdat de context voor ruimtelijke ontwikkelingen is veranderd, verandert ook het belang van een aantal functies in de BIS. Op het terrein van *producenten, opdrachtgevers en publiek en gebruiker* kan meer worden geïnvesteerd. Deze verschuiving van aandacht wordt gemotiveerd door de verder terugtrekkende centrale overheid, de groei van het belang van de particuliere sector, alsmede de lokale overheden en de opkomende budgetsector.

Met name de *ontwikkelinstellingen* die het doel hebben om de kwaliteit van het opdrachtgeverschap te stimuleren, krijgen een groter aandeel. Daarnaast krijgen ook de *ontwikkelinstellingen* die het doel hebben de kwaliteit van het opdrachtnemerschap te stimuleren een zwaarder accent.

Postacademische instelling

De toekomstige positie en invulling van de functie ‘postacademische instelling’ vraagt om herziening. Het is de vraag in welke vorm de ontwikkeling van individueel, professioneel toptalent het best gestimuleerd kan worden, ofwel in de vorm van stipendia voor bijvoorbeeld innovatief (ontwerpend) onderzoek en/of door (werk) plaatsen te creëren bij een bestaande, internationaal geprofileerde postacademische instelling.

Internationaal festival

De Raad beveelt aan om de functie ‘internationaal festival’ onder te brengen bij het sectorinstituut.

Regionale centra

Overwogen kan worden of enkele van de lokale architectuurcentra, die jaarlijks door het Stimuleringsfonds worden gesubsidieerd, hun rol kunnen uitbouwen tot regionale centra voor architectuur, stedenbouw, monumentenzorg, archeologie en landschapsarchitectuur.

Stimulerings- en investeringsfonds

Om op een sterke manier uitdrukking te geven aan het interdepartementale karakter van het ruimtelijke kwaliteitsbeleid, zou het Stimuleringsfonds zich kunnen ontwikkelen tot een breed fonds voor architectuur, stedenbouw, erfgoed en landschapsarchitectuur, waarin de ministeries participeren, die bij ruimtelijke ontwikkelingen betrokken zijn. Nader onderzocht kan worden of ook decentrale overheden in het fonds kunnen participeren. Naast stimuleringssubsidies zou ruimte geschapen kunnen worden voor investeringsregelingen. Het budget dat momenteel voor bouwkunst is gereserveerd bij het Fonds Beeldende Kunst Vormgeving en Bouwkunst kan worden overgeheveld naar het nieuwe fonds om individuele talentontwikkeling blijvend te kunnen stimuleren.

Verantwoording

De commissie Architectuur, Stedenbouw, Monumenten, Archeologie en Landschapsarchitectuur (ASMAL) van de Raad voor Cultuur heeft ten behoeve van deze sectorale bijdrage diverse gesprekken gevoerd, zoals de vierjaarlijkse monitorgesprekken met de instellingen die in de culturele Basisinfrastructuur een functie vervullen. Daarnaast zijn expertmeetings georganiseerd over de stand van zaken in de archeologiesector en over landschapsarchitectuur. Ook vonden aanvullende, informatieve gesprekken plaats met onder andere het sectorinstituut, de fondsen en het College van Rijksadviseurs. De bijzondere Commissie Monumenten en Archeologie van de Raad voor Cultuur heeft kennisgenomen van het advies en zij heeft erop gereageerd.

Sectoranalyse Bibliotheken en Letteren

Inleiding

In het cultuurbeleid wordt de bibliotheeksector doorgaans gescheiden van de letterensector. Ook de voorgaande voorradiezen en Agenda's Cultuurbeleid van de Raad voor Cultuur kenden gescheiden sectoranalyses voor bibliotheken en letteren. In deze Agenda Cultuurbeleid kiest de Raad voor een andere benadering.

Op het terrein van leesbevordering was er altijd al veel overlap. De ontwikkelingen op het gebied van digitalisering maken het noodzakelijk gezamenlijk op te trekken. Zowel de bibliotheken als de diverse partijen in de letterensector zijn op zoek naar nieuwe wegen voor de distributie van e-books, en in beide sectoren spelen de vragen hoe de consument (de lezer) gaat reageren op de technologische ontwikkelingen en wat de consequenties daarvan zijn voor producenten – auteurs en uitgevers – en distributeurs, zoals boekhandelaren en bibliotheken.

Deze sectoranalyse schetst achtereenvolgens de uitgangspunten voor beleid, de trends en de thema's die de sector beïnvloeden. Een voorstel voor een nieuwe inrichting van het stelsel staat in het algemene deel.

Uitgangspunten voor beleid

Het beleid is voorwaardenscheppend en gericht op het bevorderen van omstandigheden die nodig zijn voor pluriformiteit en brede beschikbaarheid van het boek in het algemeen en literatuur in het bijzonder. De Rijksoverheid steunt de sector met algemeen beleid voor het boeken-, bibliotheek- en leesbevorderingsbeleid en het specifieke letterenbeleid. Het zogeheten generieke letterenbeleid schept – zonder onderscheid naar genre of kwaliteit – economische, juridische en financiële voorwaarden, zoals het lage btw-tarief voor boeken, de wet op de vaste boekenprijs en de leenrechtregeling. Al deze maatregelen zijn erop gericht de productie en beschikbaarheid van boeken te bevorderen. Binnen het leesbevorderingsbeleid gaat het om publieksparticipatie en om bevordering van de overdracht van kennis, waarin zowel literatuur als alle andere vormen van informatie een rol spelen. Het specifieke letterenbeleid betreft het bevorderen van (de kwaliteit van) de literatuur door middel van gerichte subsidiëring van specifieke instellingen en voorzieningen.

Economische positie

De letterensector ontwikkelt zich voor een belangrijk deel volgens de principes van vraag en aanbod en kent daarmee een commercieel georganiseerde productie-, distributie- en verkoopketen. Het aandeel van de rijkssubsidie is zeer gering en slechts aanvullend van aard. Het richt zich hoofdzakelijk op het vergroten van de aandacht voor alsmede de productie van literatuur via het onderwijs en het bevorderen van ondernemerschap onder auteurs en vertalers.

De boekenbranche is een commercieel gezonde sector. Met geringe maar doelgerichte steun blijft ze redelijk in balans. De verhouding tussen marktinkomsten en rijkssubsidie is 38 op 1 (zo'n 620 miljoen tegenover 16 miljoen euro).¹ Met deze bijdrage, van nog geen drie procent op het totaal, maakt het Rijk het mogelijk dat producten worden gerealiseerd die niet per se gericht zijn op commerciële potentie, maar wel grote culturele waarde hebben.

In de bibliotheeksector is de verhouding anders: deze wordt grotendeels door de overheid gefinancierd, met name door de gemeentelijke overheden. In 2009 besteedden de gemeenten circa 450 miljoen aan openbare bibliotheken, de provincies ongeveer 40 miljoen euro en de Rijksoverheid ook ongeveer 40 miljoen euro (inclusief de blindenbibliotheek). De gebruikers zelf dragen circa 70 miljoen euro bij, wat in vergelijking met omliggende landen overigens relatief hoog is.²

1 In 2010 bedroeg de totale consumentenomzet van het algemene boek bij Nederlandse Boekverkopers 619,5 mln euro. Joop van Dalen, *Boekblad*, 10 februari 2011.

2 Zoals blijkt uit de beantwoording van vragen van het Kamerlid Van Dijk (SP) over bezuinigingen op bibliotheken, door staatssecretaris Zijlstra, bij brief van 2 maart 2011, met kenmerk 278580.

Trends en thema's

In dit onderdeel wordt een aantal trends en thema's beschreven die de sector op dit moment voor een belangrijk deel bepalen. Achtereenvolgens komen onderdelen aan bod:

- 1.ontwikkelingen in samenhang met het auteursrecht, Wet op de vaste boekenprijs en nieuwe samenwerkingsvormen;
- 2.bibliotheekstelsel;
- 3.productie: auteurs/vertalers en uitgeverijen;
- 4.distributie: bibliotheken en boekhandel;
- 5.publiek: lezen en leesbevordering.

1. Ontwikkelingen

“Technologische ontwikkelingen en digitalisering hebben de boekensector in een veranderingsproces gebracht waarvan het einde nog niet in zicht is”, werd in de sectoragenda van 2007 geconstateerd. Voor iedereen die zich bezighoudt met het boekenvak, roepen de veranderingen als gevolg van de digitalisering (nog steeds) meer vragen op dan antwoorden. Worden op termijn alle teksten kosteloos of voor een verwaarloosbaar klein bedrag digitaal beschikbaar? Zal deze ontwikkeling leiden tot beter en breder leesgedrag? Ontstaat er juist een krimpende (lees)markt door prijsdaling en daarmee een verschaald aanbod?

Zolang niet duidelijk is hoe de letterensector daadwerkelijk beïnvloed wordt door dergelijke technologische ontwikkelingen, pleit de Raad voor een behoedzaam overheidsbeleid dat gebruikmaakt van instrumenten zoals het auteursrecht, de vaste boekenprijs en de btw-heffing. Deze punten worden hieronder uitgewerkt.

Algemeen wordt onderkend dat vooral papieren boeken waarin kennis partieel kan worden nageslagen (zoals kookboeken, reisgidsen en woordenboeken) een toenevende concurrentie van het digitale aanbod zullen ondervinden. Uitgeverijen van non-fictie experimenteren al volop met speciale internetsites, apps, et cetera. Ook uitgeverijen van wetenschappelijke vakbladen en boeken richten zich actief op digitale exploitatievormen.

Veel slechter uitgekristalliseerd is de situatie in de literaire markt, waar het minder gaat om ‘feitelijke’ informatie. We hebben het dan over literatuur, inclusief kinder- en jeugdboeken en poëzie, plus het deel van de non-fictie dat men van kaft tot kaft leest (biografieën, essays, fiction).

Anno 2011 is het aandeel van het e-book in de omzet van algemene boeken in Nederland nog steeds gering.³ Dat lijkt te worden beïnvloed door het geringe aantal titels dat digitaal beschikbaar is en door de gebruiksonvriendelijkheid van het digital rights management, waardoor het rendement dat lezers uit een e-reader kunnen halen nog zeer bescheiden is. Uit Engelstalige gebieden, waar reeds veel meer titels digitaal geëxploiteerd worden, wordt een explosieve groei van het aandeel e-book gerapporteerd.⁴

Auteursrecht

Hoe de ontwikkelingen op het vlak van multimediaal uitgeven en e-books ook uitwerken, ze plaatsen auteurs en uitgevers in ieder geval voor nieuwe opgaven. Want hoe bescherm of handhaaf je bijvoorbeeld je intellectuele eigendomsrecht?

In 2010 hebben de gezamenlijke uitgevers – verenigd in het NUV – Stichting Brein ingeschakeld om in Nederland online verspreiding van onbetaalde digitale kopieën van boeken tegen te gaan. Een complicerende factor is dat Nederland de problemen rond het handhaven van het auteursrecht niet zelfstandig kan oplossen. Er is een Europese of zelfs mondiale aanpak nodig, die vooralsnog ontbreekt.

³ Het gaat om ruim 350.000 e-books ten opzichte van ruim 50 miljoen papieren boeken. *Boekblad*, 6 januari 2011.

⁴ Amazon meldde bij de presentatie van de kwartaalcijfers eind 2010 dat het in het laatste kwartaal van 2010 meer e-books heeft verkocht dan paperbacks. Amazon geeft aan in 2010 115 e-books voor iedere 100 paperbacks te verkopen.

Op dit moment is alleen het uploaden van auteursrechtelijke beschermd materiaal strafbaar.⁵ Het sanctioneren van downloaden uit beschermde bron heeft als nadeel dat een handhavingsbeleid zich op de privésfeer zou moeten richten en dat er een vorm van controle op het internetgebruik van particulieren ontstaat. Een downloadverbod zou kunnen leiden tot een afname van het maatschappelijk draagvlak voor de bescherming van het auteursrecht in het algemeen.

De Raad is echter van mening dat bescherming van het auteursrecht van onverminderd belang is. Makers moeten aanspraak kunnen blijven maken op een auteursrechtelijke vergoeding. Auteurs staan nauwelijks alternatieve verdienmodellen ter beschikking en het is de vraag of deze in de letterensector überhaupt tot ontwikkeling kunnen komen.

Wet op de vaste boekenprijs

In december 2009 adviseerde de Raad de minister over de werking van de Wet op de vaste boekenprijs (Wvbp). Aan dit advies lagen verschillende kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeken ten grondslag. De resultaten hiervan gaven volgens de Raad geen aanleiding de Wvbp fundamenteel aan te passen. De infrastructuur lijkt te voldoen, het aantal verkooppunten is niet of nauwelijks gedaald en het aanbod is na invoering van de wet wat betreft diversiteit vrijwel gelijk gebleven. De Raad constateerde in dat advies ook dat deugdelijk en compleet cijfermateriaal niet of nauwelijks voorhanden is, waardoor een degelijke evaluatie van de werking van Wvbp onmogelijk is. De Raad pleitte voor beter en vollediger cijfermateriaal, gegenereerd door de branche zelf én ondersteund door de overheid, omdat hier vanzelfsprekend ook cultuurpolitieke belangen in het geding zijn. De minister nam dit advies over, en de branche is gevraagd om onder leiding van de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak (KVB) een aanpak voor dataverzameling te formuleren. Het advies van de Raad is nog steeds van kracht en een voorstel van de KVB wordt dit voorjaar verwacht. De Wvbp geldt momenteel alleen voor het papieren boek. De Raad gaf in zijn advies uit 2009 aan dat het ministerie de ontwikkelingen goed zou moeten monitoren, om te kijken of en wanneer invoering van een vaste boekenprijs op e-books nodig zou zijn – juist omdat het gaat om ontwikkelingen die snel (kunnen) gaan en een eenmalig onderzoek naar de stand van zaken daardoor al snel achterhaald kan zijn. Bovendien is Nederland geen geïsoleerde speler en is er sprake van internationale ontwikkelingen. In Duitsland vallen e-books al onder de Wvbp en ook Frankrijk heeft dit aangekondigd. In Nederland lijkt de sector zich achter een dergelijke beweging te scharen.

Het ministerie heeft begin dit jaar een onderzoek geïnitieerd naar de consequenties van de opkomst van e-books voor de functionaliteit van de Wvbp. Er wordt onderzocht of een vaste prijs voor e-books wenselijk en handhaafbaar is. De resultaten kunnen de basis vormen voor een aanvullend advies van de Raad over de vaste prijs van boeken en e-books.

Nieuwe samenwerkingsvormen

Vrije toegang van burgers tot informatie, een gezonde infrastructuur voor de Nederlandse letteren en de instandhouding van het Nederlandstalige boek zijn verantwoordelijkheden van de overheid. Het huidige pakket aan maatregelen voor het papieren boek is de beleidsmatige uitwerking van deze verantwoordelijkheden. Er zijn echter op het digitale vlak ontwikkelingen denkbaar die de sturingsmogelijkheid van de overheid sterk veranderen. Technische innovaties bepalen momenteel het speelveld, en deze zijn geheel en al in handen van internationaal opererende aanbieders.⁶ Dit

5 In de speerpuntenbrief *Auteursrecht 2009* van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie (11 april 2009) wordt een alternatief voorgesteld. Het downloaden uit evident illegale bronnen wordt onrechtmatig verklaard. Daarnaast wordt een handhavingskader voorgesteld waarin een balans wordt gevonden tussen de bescherming van rechthebbenden en het belang van een open internet.

6 Google heeft bijvoorbeeld – door zijn samenwerking met de KB – binnenkort 16.000 auteursrechtvrije Nederlandstalige titels in beheer.

vraagt van de rijksoverheid een alerte houding en de bereidheid om de vinger aan de pols te houden door zich via monitoring continu te laten informeren over de stand van zaken. De neiging vast te houden aan klassieke scheidslijnen is groot, terwijl die in het digitale domein van weinig of geen belang zijn.

De noodzaak en wenselijkheid tot samenwerking bij de ontwikkeling van het digitale aanbod tussen bibliotheken enerzijds en auteurs en uitgeverijen anderzijds, zou door de overheid onderzocht moeten worden en zo nodig gestimuleerd.

Nu is het uitlenen van digitale publicaties nog nauwelijks toegestaan. Dit is spijtig want het is waarschijnlijk de beste preventie tegen illegaal kopiëren en downloaden.

2. Het bibliotheekstelsel

Problemen

De Raad is bezorgd over de ontwikkelingen in de bibliotheeksector. In de eerste plaats ontbreekt er een aansprekende, inhoudelijke visie op nut en noodzaak van het werk van de openbare bibliotheek. Als gevolg daarvan ontbreekt het aan een eenduidige toekomststrategie. Op lokaal niveau maken bibliotheken, mede onder invloed van gemeentelijke bezuinigingen, ingrijpende strategische keuzes. Sommige bibliotheken kiezen voor een concentratie van voorzieningen – minder maar grotere vestigingen – terwijl andere juist voor een tegenovergestelde koers kiezen: meer en juist kleinere vestigingen. Sommige bibliotheken verleggen het accent van uitlenen naar meer kennisintensieve activiteiten op het terrein van educatie, media en cultuur, andere bibliotheken beschouwen deze activiteiten juist als ‘franje’ en beperken zich tot hun oorspronkelijke kernactiviteit: uitlenen van boeken. Veel bibliotheken kiezen, ondanks teruglopende gemeentelijke subsidies, voor een versterking van de focus op de jeugd en een intensivering van de samenwerking met het onderwijs. Al deze keuzes worden gemaakt zonder dat de brancheorganisatie of het sectorinstituut richtinggevend optreedt.

De Raad is van mening dat de maatschappelijke functies van de bibliotheek opnieuw vastgesteld dienen te worden. Niet de institutie zelf en de huidige werkprocessen dienen centraal te staan, maar de vraag welke functies openbare bibliotheken moeten vervullen.

De huidige strategienotitie van de brancheorganisatie legt de nadruk nog te sterk op de professionalisering van de uitleenprocessen en alle randvoorwaarden daaromheen.⁷ De sector heeft belang bij een strategie waarin de focus ligt op de maatschappelijke functies van de openbare bibliotheek in relatie tot andere functies in de sfeer van onderwijs, cultuur en media.

De Raad is – in lijn met eerdere adviezen – van mening dat op centraal niveau, dus landelijk, een sterke en geïntegreerde bibliotheekvoorziening moet ontstaan. Dit is nodig om zo effectief en efficiënt mogelijk de directe digitale dienstverlening aan de burger te verzorgen en om bibliotheekorganisaties te ontlasten, opdat deze meer ruimte hebben om, in samenspraak met hun gemeentelijke opdrachtgevers, in te spelen op de lokale behoeften. De afgelopen jaren zijn enkele impulsen gegeven die zouden moeten bijdragen aan de versterking van de bibliotheekvoorziening op landelijk niveau. De Raad signaleert dat deze impulsen nog niet het noodzakelijke effect hebben gehad.

Het Rijk investeert bijvoorbeeld fors in de ontwikkeling van een landelijk eenduidige digitale infrastructuur voor de bibliotheken; die is van groot belang voor de toekomst van de sector. Deze ontwikkeling vordert, mede door de gekozen incrementele strategie, nog onvoldoende. Ook zijn het beheer en de exploitatie van deze infrastructuur nog niet geregeld.⁸ Over de bekostiging ervan zijn nog geen afspraken gemaakt tussen de drie betrokken overheidslagen of binnen de sector.

7 Agenda voor de Toekomst, de strategie van de Vereniging van Openbare Bibliotheken voor de jaren 2009-2012.

8 Zie ook het rapport van Het Expertisecentrum (HEC), Toekomstgerichte Review Bibliotheek.NL, 6 december 2010.

Binnen de bibliotheeksector wordt daarnaast het belang onderkend om werkprocessen, collecties en diverse ondersteunende activiteiten (logistiek, administratie, marketing, hrm) in hoge mate te uniformeren. Naar de mening van de Raad verloopt dit proces van bottom-up uniformering veel te langzaam. Een bijzonder zorgpunt daarbij is het feit dat enkele gemeenten de subsidie aan de openbare bibliotheek tot ver onder het door de VNG geaccordeerde minimumniveau terugbrengen. In de huidige bestuurlijke inrichting van het bibliotheekbestel kunnen dergelijke keuzes op termijn de financiële fundamenten van de hele sector aantasten.

Analyse en oplossingsrichtingen

De Raad bracht in 1998 een advies uit over de toekomst van het openbare bibliotheekwerk in Nederland: De bestuurlijke organisatie van het openbaar bibliotheekwerk. Een van de aanleidingen voor dit advies was de digitalisering. Deze ontwikkeling zou de bibliotheken beter in staat moeten stellen hun maatschappelijke functie geïntegreerder, samenhangender en grootschaliger uit te voeren. Het advies was de opmaat tot grootschalige bibliotheekvernieuwing.

In *Innoveren, participeren!* (2007) bepleitte de Raad opnieuw de mogelijkheden te onderzoeken van meer centrale sturing van het bibliotheekveld. Daarbij diende ook gekeken te worden naar de grondslag van het stelsel: de inbedding van het bibliotheekwerk in de Wet op het specifiek cultuurbeleid. De Raad was van mening dat een wettelijke regeling nodig is waarin de primaire waarde en publieke functie van de openbare bibliotheek verankerd zijn, en dat bovendien een samenhangend kader schept voor de bestuurlijke verantwoordelijkheden.

Eind 2008 werd de eerste fase van het proces van bibliotheekvernieuwing beëindigd. In december 2009 tekenden OCW, IPO en VNG een *Bibliotheekcharter 2010-2012* en werden nieuwe landelijke organisaties opgericht om invulling te geven aan de gedeelde behoefte aan centrale sturing.

De Raad concludeert echter dat de doelstelling van het charter om “geïntegreerder, samenhangender en grootschaliger” te werken, nog steeds niet is gehaald. Hij is van oordeel dat de bestuurlijke en organisatorische inrichting van het bibliotheekstelsel dermate complex is dat dit de sector ernstig hindert. De Raad blijft bij zijn standpunt dat het stelsel ten principale opnieuw dient te worden doordacht. Daarbij ziet hij twee knelpunten.

Ten eerste is er sprake van overmatige complexiteit op landelijk niveau. In lijn met eerdere adviezen van de Raad is op 1 januari 2010 de Stichting Sectorinstituut Openbare Bibliotheken (SIOB) opgericht. De Raad heeft zich in zijn advies over het eerste beleidsplan van het SIOB positief uitgesproken over het ontstaan van het instituut, maar tegelijkertijd kritiek geuit op de inhoud van het beleidsplan, dat vooral een herschikking van bestaande activiteiten bevatte die voorheen bij de Vereniging van Openbare Bibliotheken (VOB) waren belegd.⁹ Eveneens was de Raad kritisch over de zwakke positie van het SIOB. Naar de mening van de Raad kon het SIOB in de huidige situatie, door gebrek aan bevoegdheden en positie, niet doen waarvoor het was opgericht: de regie voeren over de sector. Bovendien is bij de oprichting van het SIOB, in samenwerking met het ministerie van OCW, ook een derde landelijke organisatie opgericht door de VOB: de Stichting Bibliotheek.nl. Deze organisatie heeft tot taak de landelijke digitale infrastructuur te realiseren. Daarvoor stelt het Rijk jaarlijks voorlopig circa 16 miljoen euro ter beschikking. Het feit dat deze organisatie zowel door het sectorinstituut als door de branchevereniging wordt aangestuurd (het bestuur bestaat uit twee leden uit beide gremia, met een onafhankelijke voorzitter) maakt haar naar de mening van de Raad niet slagvaardig. Daarbij draagt deze veelheid aan organisaties op landelijk niveau niet bij aan een effectieve samenwerking met de Koninklijke Bibliotheek, universiteitsbibliotheken en andere nationale en internationale samenwerkingspartners.

De Raad is van mening dat, indien de positie van het SIOB niet aanzienlijk wordt versterkt, het instituut geen meerwaarde heeft ten opzichte van de situatie voor 1 januari 2010. Sterker nog, dan is met het ontstaan van nog meer partijen de situatie verslechterd.

Het tweede knelpunt heeft te maken met de betrokkenheid van de overheid. Onder meer de huidige regering huldigt het standpunt dat maximaal twee overheidslagen betrokken zouden moeten zijn bij een beleidsterrein.¹⁰ Het stelsel van openbare bibliotheken heeft, al sinds de provincies in de jaren vijftig verantwoordelijk werden voor de ontwikkeling van het bibliotheekwerk in de kleinere gemeenten, te maken met drie actieve overheidslagen. Het charter uit 2009 heeft deze situatie niet ter discussie gesteld maar als uitgangspunt genomen. De ondertekenaars beoogden met het charter een bijdrage te leveren aan de vergroting van de samenhang en versterking van de slagkracht van de sector. De Raad concludeert dat het charter uiteindelijk geen bijdrage heeft geleverd aan deze ambitie. Provinciebesturen blijven op zeer verschillende wijze invulling geven aan hun verantwoordelijkheid voor het bibliotheekbestel. De poging om, middels het charter, het provinciale bibliotheekbeleid te uniformeren staat klaarblijkelijk te zeer op gespannen voet met de provinciale autonomie. De provinciale serviceorganisaties (pso's) hebben in 2010 een samenwerkingsverband opgericht (de Stichting Samenwerkende PSO's Nederland) om een rol te kunnen spelen in de implementatie van landelijk ontwikkeld beleid en landelijk ontwikkelde producten. De oprichting van het samenwerkingsverband heeft echter niet geleid tot een vervolg door IPO, noch op ambtelijk, noch op bestuurlijk niveau.

Wat moet er gebeuren?

Als mogelijke oplossing voor het gebrek aan samenhang in de bibliotheeksector wordt met enige regelmaat door verschillende partijen gesproken over de noodzaak tot wetgeving. De staatssecretaris vraagt de Raad in zijn brief van 17 december 2010 of en op welke punten minimaal wetgeving wenselijk is. Hij geeft daarbij aan het *Bibliotheekcharter 2010-2012* als uitgangspunt te beschouwen. De toenmalige VOB deed in 2009 een voorzet met een 'proeve van wet'.¹¹ Hierin ging de VOB uit van de bestaande verdeling van verantwoordelijkheden tussen Rijk, provincies en gemeenten.¹²

In de bibliotheeksector bestaat op bovenlokaal niveau een duidelijke behoefte aan een digitale, logistieke en administratieve infrastructuur, aan digitale dienstverlening aan de burger, en aan een scherpe visie op nut en noodzaak van de bibliotheek. De Raad is van mening dat hiervoor beleid op landelijk niveau noodzakelijk is. Landelijk beleid maakt het ook beter mogelijk aan te sluiten bij beleidsontwikkelingen in aanpalende sectoren, zoals media en onderwijs. Op lokaal niveau speelt de lokale verankering van de bibliotheek een belangrijke rol. De bibliotheek is meer dan een belangrijke ontmoetingsplaats voor participerende burgers. Het is ook een onpartijdige instelling waar betekenisvolle informatie te vinden is. Een krachtige landelijke bibliotheekvoorziening kan gemeenten en lokale bibliotheken ontlasten en ruimte bieden voor deze functie.

De Raad ziet mogelijkheden om zonder aparte bibliotheekwetgeving deze doelen te behalen en de bibliotheeksector te versterken. Hij wil daarbij echter niet de bestaande bestuurlijke verantwoordelijkheidsverdeling als noodzakelijk uitgangspunt nemen. In plaats van nieuwe wetgeving lijkt het de Raad aanzienlijk effectiever te kiezen voor een herinrichting van het stelsel waarbij nog slechts twee overheidslagen bestuurlijke verantwoordelijkheid dragen. Grofweg: het Rijk voor de digitale bibliotheek en de gemeenten voor de fysieke bibliotheken. Naar de mening van de Raad lost dit de

10 Zie ook het briefadvies van de Raad voor het Openbaar Bestuur, 11 april 2011.

11 Zie de brief van de VOB aan staatssecretaris Zijlstra van 15 februari 2011, met kenmerk 7410-00/11-00713/EJ/FB/sr.

12 Zie: <http://www.debibliotheken.nl/commissies/strategie/wetgeving.html>.

knelpunten in de sector op. Bovendien zijn provinciegrenzen arbitrair als de digitale bibliotheek belangrijker wordt. De Raad is dan ook van mening dat de bestuurlijke verantwoordelijkheid van de provincies in het bibliotheekbestel moet worden beëindigd.

Van belang is wel dat de voor de branche onontbeerlijke expertise en netwerken van de provinciale serviceorganisaties overgaan naar een landelijke bibliotheekvoorziening. Ook dient, in het kader van 'geld volgt taak', het budget voor deze organisaties beschikbaar te blijven voor de sector (in 2011 circa 40 miljoen euro). Als dat wegvalt, zijn zowel de landelijke bibliotheekvoorziening als de lokale bibliotheken in gevaar.

De Raad adviseert daarom de ingezette samenwerking tussen de provinciale serviceorganisaties zodanig te intensiveren dat deze uiteindelijk met de Stichting Bibliotheek.NL samengaan tot een landelijke bibliotheekvoorziening. Dit is een serviceorganisatie die in opdracht van het sectorinstituut voor de bibliotheken werkt. De bekostiging ervan kan, na een herverdeling van bestuurlijke verantwoordelijkheden, vanuit OCW via het sectorinstituut plaatsvinden. Op deze manier wordt de organisatie van de bibliotheeksector verregaand vereenvoudigd en worden bestaande expertise en netwerken behouden.

3. Productie: auteurs/vertalers en uitgeverijen

Hoewel de omzet enigszins terugloopt, weet de verkoop van boeken zich verrassend goed te handhaven. Aangezien het boek over een reeks van jaren gezien een stijging van de afzet heeft doorgemaakt, is het aannemelijk dat de verminderde bestedingen van de consument de belangrijkste factor zijn. Opmerkelijk is dat het totale aanbod aan titels nog steeds stijgt, wellicht mede veroorzaakt door de ontwikkeling van printing on demand (POD).¹³ Deze druktechniek, dit proces, maakt kleine oplagen mogelijk en maakt het voor nieuwe partijen en zelf publicerende auteurs mogelijk met geringe investeringen een werk uit te brengen. De branche speelt daar goed op in, bijvoorbeeld door de openstelling van het Centraal Boekhuis voor deze zeer kleinschalige uitgeverijen, maar ook door (internet)boekwinkels die deze titels vindbaar maken op hun websites en tot in elke uithoek van Nederland leveren.

De omzet van uitgeverijen (en dus ook het inkomen van auteurs) wordt mede bepaald door de bijdragen die zij ontvangen van bibliotheken voor het uitlenen en aanschaffen van boeken. Omdat het aantal uitleningen aanmerkelijk terugloopt, heeft dit ook gevolgen voor auteurs.¹⁴

In hoeverre het digitale boek het uitgeefproces – van het selecteren en bewerken van manuscripten tot het vinden en bedienen van lezers – zal veranderen, is op dit moment onmogelijk te zeggen. Vooralsnog lijkt het digitale uitgeven vooral gericht op de herexploitatie van een papieren boek.

In de vorige Agenda Cultuurbeleid vroeg de Raad aandacht voor het vertaalbeleid dat naar zijn mening versterking behoeft, onder andere door invoering van een universitaire vertaalopleiding.¹⁵ De Letterenfondsen publiceerden in 2008 het vertaalpleidooi *Overigens schitterend vertaald*.¹⁶ Met dit pleidooi werd gevraagd om een academische opleiding voor literair vertalen. Het verzoek werd positief ontvangen: het Comité van Ministers van de Nederlandse Taalunie besloot voor een periode van drie jaar een bedrag ter beschikking te stellen voor het ontwerpen, ontwikkelen en

13 In 2010 zijn 368.000 verschillende A-titels gekocht; in 2009 waren er 307.000 A-titels in de handel. Dit is een stijging van 20 procent. Joop van Dalen, *Boekblad*, 10 februari 2011.

14 Het totale aantal uitleningen is van 132.579.000 in 2005 gedaald naar 104.700.000 in 2009. Bron: CBS Statline en VOB. De daling komt zowel voor bij volwassenen- als bij jeugdboeken.

15 *Innoveren, participeren!*, 2007.

16 De Nederlandse Taalunie, het Expertisecentrum Literair Vertalen, Het Fonds voor de Letteren, het Vlaams Fonds voor de Letteren en het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds.

starten van een transnationaal masterprogramma Literair Vertalen. De Universiteit Utrecht en Associatie KU Leuven fungeren als kwartiermakers. In de periode 2009-2012 wordt begonnen met een aanlooptraject, waarna de eigenlijke geaccrediteerde master in september 2012 van start moet gaan.

De Raad is verheugd over deze ontwikkeling en gaat ervan uit dat deze opleiding na drie jaar blijvend kan worden aangeboden.

Veel auteurs zijn autodidact. Voor mensen die willen leren schrijven bestaan diverse schrijfopleidingen, zowel commercieel als niet-commercieel. De meeste richten zich voornamelijk op het praktische aspect van het schrijven en niet op de ontwikkeling van de kunstenaar of het abstracte denk- en maakvermogen. ArtEZ Hogeschool voor de kunsten in Arnhem begint in september 2011 met de opleiding *Creative Writing*. Daarmee kent Nederland voor het eerst een voltijds en gekwalificeerde bacheloropleiding voor creatief schrijven. De opleiding is opgezet in overleg en in samenwerking met literair productiehuis De Wintertuin.

4. Distributie: boekhandel en bibliotheek

Het door de overheid geëntameerde leesbevorderingsbeleid moet ontleding tegen- gaan en met name bij jongeren leesplezier en bereidheid tot lezen verhogen. Zowel scholen, boekhandels als bibliotheken vervullen hierbij een cruciale rol.

Hoewel boeken op meer plaatsen verkrijgbaar zijn en het aandeel van internet- boekhandels spectaculair is toegenomen, is de fysieke boekhandel nog steeds het belangrijkste verkoopkanaal van algemene boeken in Nederland.¹⁷ Branchevreemde verkoopkanalen als supermarkten en drogisterijketens zien boeken, net zoals dvd's, als een aanvulling op het assortiment en zetten met name in op bestsellertitels of verkoopacties (koppelverkoop/merchandising) met een korte levensduur.

De Nederlandse boekhandel is bezig met een digitale inhaalslag in de vorm van eigenverkoopwebsites. Het Centraal Boekhuis speelt hierin een belangrijke rol. Op dit moment wordt de internetverkoop van het algemene boek gedomineerd door bol.com.

In 2010 bedroeg het aantal bibliotheekuitleningen van digitale boeken 45.502, tegenover ruim 98 miljoen papieren boeken in 2009. In 2010 steeg het aantal leden van de bibliotheek met 100.000 tot 4,1 miljoen.¹⁸

5. Publiek: lezen en leesbevordering

Ook voor relatief kleine taalgemeenschappen als de Nederlandse is een eigen lette- renbeleid onmisbaar. Van liedtekst tot wetenschap, literatuur en essayistiek: abstract denken en formuleren in een taal maakt dat een taal zich ontwikkelt en verdiept en een volwaardig voertuig van denkbeelden kan zijn. Het blijft belangrijk dat mensen zich in hun eigen taal kunnen uiten en in hun eigen taal kennis kunnen nemen van welk onderwerp dan ook. Verhalen, nog steeds veelal vastgelegd in gedrukte vorm, fungeren als het geheugen van een samenleving en vervullen een onmisbare rol bij het bevorderen van kennis(overdracht). Door datgene wat in boeken is vastgelegd wordt een cultuur ontwikkeld en bewaard. Toegang tot informatie en kennis, bijvoor- beeld via bibliotheken en internet, is van wezenlijk belang voor de ontwikkeling van cultureel burgerschap.

De bibliotheek is overigens allang niet meer een plaats waar men louter naartoe gaat om boeken te lenen. Men maakt ook gebruik van de bibliotheek om ter plaatse boeken of kranten in te zien, auteurs te ontmoeten en informatie te zoeken – al dan

¹⁷ Het aantal boekhandels is wel gedaald. In 2000 waren er bijna 1400 boekhandels, in 2006 was dit aantal gedaald tot onge- veer 1100. Vooral kleine zelfstandige vestigingen verdwenen. Bron: CBS.

<http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/vrije-tijd-cultuur/publicaties/artikelen/archief/2008/2008-2401-wm.htm>

¹⁸ Bron: www.siof.nl/bibliotheekmonitor.

niet gebruikmakend van internet. De bibliotheek vervult hier een belangrijke rol als ondersteuner van overheidsbeleid ten aanzien van educatie en informatievoorziening.

De maatschappij medialiseert snel en ingrijpend; met het toenemen van de hoeveelheid informatie neemt ook het belang van leesvaardigheid toe. Verhalen en beelden komen in diverse combinaties voor en lezers maken veelal gebruik van meerdere media tegelijk. Er zijn onderzoeken die aantonen dat de tijd die aan lezen wordt besteed afneemt.¹⁹ Ander onderzoek spreekt dat deels weer tegen en toont aan dat jongeren nog steeds lezen, en niet alleen in de vorm van blogs, sms'jes en tweets, maar ook in de vorm van 'ouderwetse' boeken en tijdschriften.²⁰

Een andere vraag is of het lezen van digitale schermen het lezen van langere teksten in de weg staat en leidt tot concentratieverlies en een andere (en minder abstracte) manier van denken.²¹ Ook die vraag is niet eenvoudig met 'ja' of 'nee' te beantwoorden. We zien namelijk dat de bestsellerlijsten regelmatig worden aangevoerd door vuistdikke romans. De huidige ontwikkelingen zijn dan ook nog lang niet uitgekristalliseerd en vragen om onderzoek naar de aard en de vormen van het (nieuwe) lezen en de eventuele gevolgen van de diverse technologische ontwikkelingen.

Leesbevordering en educatie behoren tot de speerpunten van het letterenbeleid.²² Deze doelstelling is sterk verweven met het reguliere onderwijs. De Raad constateerde in meerdere adviezen dat de aandacht in het onderwijs voor lezen en in het bijzonder voor literair lezen afneemt.²³ De Raad pleit opnieuw voor versterking van het literatuuronderwijs. Er is te weinig ruimte, tijd en aandacht voor literatuur of literaire teksten. Naast de intrinsieke waarde van lezen toont recent Pisa-onderzoek een positief verband aan tussen interesse in lezen, leerstrategieën en leesprestaties.²⁴ Deze aanbeveling vraagt vooral om cultuurpolitieke keuzes op het gebied van onderwijsbeleid. Wat de invloed vanuit het cultuurbeleid betreft, constateert de Raad dat Stichting Lezen meer en meer een leidende rol neemt als kenniscentrum voor literatuureducatie en als platform fungeert waar onderwijs, wetenschap en cultuur samenkomen. De Raad acht dit een positieve ontwikkeling.

Er is echter ook nog veel versnippering en overlap. Er zijn veel relatief kleine lettereneducatie-instellingen en daarnaast lopen er diverse educatieprogramma's, zowel in de vrije markt als in het onderwijs of gesubsidieerd door overheden vanuit het cultuurbeleid. Stichting Lezen zou meer moeten inzetten op de diepte dan op de breedte; gelden vanuit de overheid voor leesbevordering moeten worden ingezet voor programma's die hun nut hebben bewezen in plaats van steeds weer experimenten te starten. In een nieuwe Basisinfrastructuur moeten gericht keuzes gemaakt worden voor instellingen die landelijk kunnen opereren.

19 De afname van de leestijd van boeken was tussen 1975 en 2005 ongeveer 37,5 procent. SCP.

20 *Qrius, Jongeren 2009; **NOM, Print Monitor 2007-II versus 2009-II.

21 O.a. Sven Birkerts. *Reading in a Digital Age*, uit *The American Scholar*, lente 2010. En Nicholas Carr, *Het ondiepe. Hoe onze hersenen omgaan met internet*, 2011.

22 Leesbevorderingsbeleid is sinds het eind van de jaren tachtig onderdeel van het letterenbeleid, ingevoerd ter ondersteuning van het algemene literatuurbevorderingsbeleid

23 Onder andere *Innoveren, participeren!* (2007) en het advies *Leesbevordering* (2005).

24 Pisa-onderzoek 2009 (Programme for International Student Assessment).

Aanbevelingen

- Het ministerie heeft begin dit jaar een onderzoek geïnitieerd naar de wenselijkheid van de invoering van een vaste prijs voor e-books. De resultaten kunnen de basis vormen voor een aanvullend advies van de Raad over de vaste boekenprijs voor e-books.
- De noodzaak en wenselijkheid tot samenwerking bij de ontwikkeling van het digitale aanbod tussen bibliotheken enerzijds en auteurs en uitgeverijen anderzijds, zou door de Rijksoverheid onderzocht moeten worden en zo nodig gestimuleerd.
- De maatschappelijke functies van de openbare bibliotheek dienen opnieuw vastgesteld te worden. Niet de institutie zelf en de huidige werkprocessen dienen centraal te staan, maar de vraag naar de functies en de maatschappelijke meerwaarde in de toekomst, en de daarbij behorende strategie. Daarbij dient nadrukkelijk een relatie te worden gelegd met toekomstperspectieven in combinatie met educatie.
- De Raad vindt het niet wenselijk de bibliotheeksector met wetgeving te versterken. Hij adviseert tegelijkertijd de huidige bestuurlijke verantwoordelijkheidsverdeling tussen Rijk, provincie en gemeente niet te handhaven. De verdeling werkt namelijk niet versterkend voor de sector, maar eerder belemmerend. Om een aanzienlijke efficiëncyslag in de gehele sector te maken en de knelpunten op te lossen, is een bestuurlijke (en financiële) hervorkaveling nodig. Via een transitieproces dient er een sterke landelijke bibliotheekvoorziening te komen die de verantwoordelijkheid neemt voor directe digitale dienstverlening aan de burger en die voorziet in een infrastructuur (digitaal, logistiek, administratieve functies, afkoop van leenrechtvergoeding) waarop lokale bibliotheken, indien zij aan bepaalde minimumeisen voldoen, kosteneffectief kunnen aansluiten. De huidige Stichting Bibliotheek.nl kan worden gezien als de voorloper van deze landelijke bibliotheekvoorziening. De realisatie van deze stichting met de bestaande pso's verdient heroverweging.
- In het kader van de bestuurlijk-financiële hervorkaveling stelt de Raad het volgende voor. Ten behoeve van innovatie en de versterking van de regie van het sectorinstituut komen de enveloppemiddelen van 16 miljoen euro voor het instituut beschikbaar. Daarnaast dient de 40 miljoen euro die nu via de provincies wordt verdeeld, op basis van geld volgt taak, via het sectorinstituut besteed te worden aan de nieuwe landelijke bibliotheekvoorziening.
- De Raad constateerde in meerdere adviezen dat de aandacht in het onderwijs voor lezen en in het bijzonder voor literair lezen afneemt. De Raad pleit hier opnieuw voor versterking van het literatuuronderwijs. Er is te weinig ruimte, tijd en aandacht voor literatuur of literaire teksten.
- Beleid vanuit de Rijksoverheid gericht op leesbevordering moet gericht zijn op de diepte in plaats van op de breedte; gelden moeten worden ingezet op programma's die hun nut hebben bewezen in plaats van steeds weer experimenten te starten.

Sectoranalyse Beeldende Kunst en Vormgeving

1 Uitgangspunten

1.1 Kunst en samenleving

Kunst en ontwerp vervullen een essentiële rol in een humane, tolerante, open samenleving. Door hun kritische onderscheidingsvermogen en ongebonden positie zijn zij in staat onze blik te verschuiven, nieuwe verbindingen te leggen en een ander licht te werpen op ingebedde systemen. Kunst en ontwerp verkeren niet in een isolement – integendeel. Mede dankzij ons subsidiestelsel zijn zij voor iedereen toegankelijk en vervlochten met talloze maatschappelijke, culturele en economische processen. Kunstenaars en ontwerpers werken samen met diverse sectoren zoals onderwijs, wetenschap en ruimtelijke ordening. Juist in het leggen van nieuwe relaties in het publieke domein en het bespreken van andere noties van kwaliteit en relevantie spelen kunst en vormgeving een belangrijke maatschappelijke rol. De balans tussen sociale invloed en een onafhankelijke positie is hierbij van het grootste belang. Nieuwe gezichtspunten ontstaan alleen door de garantie van autonomie en (individueel) experiment.

Naast maatschappelijk en cultureel vermogen hebben kunst en ontwerp ook een grote economische waarde. Recente onderzoeken tonen de meerwaarde die culturele instellingen genereren, bijvoorbeeld waar het gaat om grondprijs, vestigingsklimaat, citymarketing en gentrificatie van steden.¹ De relevantie van kunst laat zich echter moeilijk uitdrukken in bezoekersaantallen of economische cijfers. Kunst is in de eerste plaats een kritisch forum, een aansporing tot reflectie, een collectief geheugen, een vorm van identiteit en historisch besef, een katalysator voor ontplooiing en verandering, een bevrager van onbetwiste waarheden, en ze verbindt alle gebieden van het leven met elkaar.

1.2 Dynamiek

Beeldende kunst en vormgeving zijn dynamische sectoren. Deze dynamiek brengt ook fragmentatie met zich mee; er verschijnen steeds meer kunstvormen, de economische en maatschappelijke rol van cultuur wordt groter, de rol van de kunstenaar is in belangrijke mate verschoven van een visionaire solist naar een intermediair in groepsverband.

Dit veranderende, hybride werkveld van kunst en ontwerp zorgt ervoor dat de ‘opbrengst’ van kunst en ontwerp niet altijd even zichtbaar is; het beïnvloeden van langetermijnprocessen en het veroorzaken van nieuwe relaties is immers minder manifest dan het maken en exposeren van een object. Daar komt bij dat de rol van kunstenaars en ontwerpers voortdurend verschuift; het ene moment zijn zij opdrachtgever, het volgende opdrachtnemer. Het toegankelijk maken en presenteren van de context en reikwijdte van deze kunst en vormgeving is daarom essentieel. Dat betekent niet dat nuances moeten worden gesimplificeerd; het gaat er juist om – op communicatieniveau – het gecompliceerde toegankelijk te maken en – op beleidsniveau – het publieke belang van kunst en ontwerp voorop te stellen en een eenzijdige beoordeling op markteconomische gronden te voorkomen.

De dynamiek in de sector beeldende kunst en vormgeving wordt sinds eind jaren tachtig voor een groot deel bepaald door de subsidies van het Fonds BKVB en de

¹ Uitgedrukt in grondwaarde vertegenwoordigt de culturele sector in Nederland tussen de 30 en 50 miljard euro (*Stad en Land*, CPB 2011). Naast deze toegevoegde waarde geven kunst en ontwerp in tijden van mondialisering invulling aan lokale en nationale identiteit. Niet voor niets ‘branden’ steden en provincies zich graag door het organiseren van festivals, biënnales en grote tentoonstellingen. Het toerisme profiteert hiervan: meer dan 30% van de toeristen die Nederland aandoen zijn ‘cultuurtoeristen’ (*Kunst en cultuur, het investeren waard?*, Berenschot 2010). De toegevoegde waarde van de creatieve sector aan de Nederlandse economie als geheel wordt geschat op 16,9 miljard euro (*Creatieve Industrie*, Senter Novem 2009).

Mondriaan Stichting. Nu deze twee fondsen hebben aangekondigd te fuseren is het moment aangebroken kritisch naar de rol en de mogelijkheden van het nieuwe fusiefonds te kijken.

1.3 Vormgeving

Zoals ook in de vorige sectoranalyse werd geconstateerd: er is veel vitaliteit in het vormgevingsveld. Ruim 62.000 Nederlandse vormgevers vervullen een belangrijke culturele en innoverende rol en vertegenwoordigen een economisch belang dat in de miljarden loopt.² Het ontbreekt er niet aan kwaliteit en diversiteit in de productie van vormgevers, er wordt veel gemaakt. Je zou zelfs kunnen stellen dat er in het vormgevingsveld te véél nadruk op producten ligt, en te wéinig op de processen waarin vormgeving een rol kan spelen. Wat dat betreft wordt de potentie van vormgeving nog niet ten volle benut. Innovatie op het terrein van vormgeving wordt nog te vaak eenzijdig gekarakteriseerd als het inzetten van nieuwe media of het ontwikkelen van creative city strategies. De mogelijkheden van vormgeving als intermediair, katalysator of strateeg in complexe sociale, culturele, politieke en economische vraagstukken verdienen meer stimulans en toepassing.

Ondanks het feit dat er de afgelopen jaren een aantal belangrijke initiatieven op vormgevingsgebied zijn ontstaan³, speelt de Nederlandse vormgeving niet langer de voortrekkersrol die 'Dutch design' tien jaar geleden vervulde. Dat heeft met verschillende factoren te maken, onder meer met het kunstvakonderwijs, internationale ontwikkelingen, het gebrek aan presentatie-instellingen, reflectie en goede opdrachtgevers. De sector is versnipperd en schraal op het gebied van onderzoek, presentatie, reflectie, goed opdrachtgeverschap en archivering. De capaciteit van vormgeving zou beter kunnen worden benut als de context van vormgeving wordt versterkt en de ontwikkelingen in de sector worden gecoördineerd. Het sectorinstituut vormgeving en de vormgevingssubsidies kunnen hierin een belangrijke rol spelen.

1.4 Nieuwe infrastructuur

De Basisinfrastructuur die in 2008 is ingesteld zorgt voor stabiliteit en continuïteit en, belangrijker nog, ze kan het politieke debat over welke subsidies voor welke individuele instellingen beschikbaar zijn, veranderen in een debat over welke functies gewaarborgd moeten zijn voor een vitale sector.

Het is de kunst om de nieuwe infrastructuur zodanig in te richten dat de ontwikkeling van kunst en ontwerp niet wordt gereguleerd, maar gestimuleerd. De taak van de infrastructuur is dan ook in de eerste plaats het scheppen van de randvoorwaarden voor een vertakt, gevarieerd ecosysteem. Zo'n fijnmazig systeem zorgt voor dynamiek en maatschappelijke vervlechting, het is de kracht van de sector beeldende kunst en vormgeving.

De huidige infrastructuur heeft ook tekortkomingen. De onderverdeling in sectoren doet niet altijd recht aan ontwikkelingen in kunst en ontwerp. Vormgeving is in de Basisinfrastructuur gekoppeld aan beeldende kunst, maar heeft in de praktijk net zo veel relatie met architectuur, e-cultuur, archieven en musea.

Bij de inrichting van de nieuwe infrastructuur zijn de diversiteit van de functies en de landelijke, zo niet internationale betekenis van de instellingen, alsmede de kwaliteit van de organisatie, bepalend voor de te maken keuzes. Daarnaast zijn er instellingen die ook financiële steun krijgen van de fondsen en de stad waarin ze gehuisvest zijn.

2 Vormgevers in Nederland; gemiddelden over 2007-2009, CBS, 2011

3 Onder meer DutchDFA, Dutch Design Week, Graphic Design Museum in Breda, Utrecht Manifest.

Van deze groep instellingen dienen enkele vooral een lokaal belang. Er moet overwogen worden of zij nog wel thuishoren in de nieuwe infrastructuur.

1.5 Partners en opdrachtgevers

Het maatschappelijke en politieke draagvlak van kunst en ontwerp is de laatste jaren tanende. Met de aangekondigde bezuinigingen is de discussie hierover de afgelopen maanden uitgebreid gevoerd. Meer educatie, cultuurparticipatie en communicatie kunnen bij het vergroten van dit draagvlak een rol spelen, maar niet als enige. Andere opvattingen over het kunstenaarschap bieden de kans om ook partners buiten de cultuur aan kunst te binden.

Door maatschappelijke en culturele veranderingen heeft de ‘traditionele’ kunstenaar de afgelopen decennia gezelschap gekregen van een groeiende groep kunstenaars en ontwerpers die hun werkterrein ook buiten de kunstwereld zoeken. Zij werken niet naar het dogma van ‘hoge’ of ‘lage’ kunst, maar leggen verbanden en werken samen met verschillende sectoren, met verschillende partners, in verschillende media en op verschillende locaties. Hierbij lopen vraag en aanbod niet zelden in elkaar over; de autonomie van het atelier of de studio is dan vervangen door de dialoog met een partner of opdrachtgever. Deze ontwikkeling wordt op dit moment nog bepaald door incidenten. Beleid dat vraag en aanbod in verschillende sectoren beter op elkaar afstemt ontbreekt. En dat is jammer, want juist hier doet zich de kans voor de legitimiteit van kunst en ontwerp te vergroten door partners en opdrachtgevers buiten de cultuur in kunst en ontwerp te laten investeren.

In het afgelopen decennium heeft goed opdrachtgeverschap onvoldoende aandacht gekregen. De Raad pleit voor beleid dat verkent hoe autonome uitgangspunten en toegepaste oplossingen bij elkaar kunnen komen en hoe maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven hun opdrachtgeverschap kunnen verdiepen. Zo’n programma zou kunnen worden ondergebracht bij het sectorinstituut vormgeving en de Stichting Kunst en Openbare Ruimte. Het zou zich moeten richten op het smeden van nieuwe allianties in kunst en maatschappij, op de samenwerking tussen culturele instellingen en organisaties in andere sectoren en op het stimuleren van goed opdrachtgeverschap in kunst en vormgeving.

2 Criteria subsidiëring

De vijf criteria die de staatssecretaris formuleert als ijkpunten voor subsidiëring (publiek, ondernemerschap, participatie en educatie, collectie, aanbod van internationale betekenis) werden ook in de laatste beleidsperiode gestimuleerd en gehandhaafd. Deze criteria moeten genuanceerd worden benaderd en in samenhang worden gezien met de kwaliteit van kunst en ontwerp, die altijd vooropstaat.

2.1 Kwaliteit

In deze tijd van postmodernistische cultuurrelativering wordt het onderscheid tussen amateurkunst en professionele kunst gemakkelijk gebagatelliseerd. De opkomst van het internet, een expanderende middenklasse en een toenemende doordringing van de invloed van verschillende culturen hebben mede geleid tot een verbreding van de smaak, een relativering van kennis en een afkeer van oordelende autoriteiten. In de ontstane kakofonie van meningen en oordelen is de kwaliteitsvraag wezenlijk gebleven – het is des te belangrijker geworden dat er onderscheid wordt gemaakt tussen wat er wel en niet toe doet: “Anything goes, but not everything matters.”⁴ De Raad ziet het in tijden van bezuiniging als een overheidstaak om de continuïteit van top-talent en topinstellingen te garanderen zeker als Nederland zijn concurrentiepositie

tegenover het buitenland niet wil verliezen. Vertaald naar het niveau van de kunstinstellingen vormen bij de inrichting van de nieuwe infrastructuur de kwaliteit van het artistieke programma, de bijdrage aan het aanbod in nationale en internationale context, de innovatieve kracht, de bijdrage aan kennisoverdracht, debat en artistiek onderzoek onderscheidende criteria.

2.2 Publiek

Cultuurparticipatie en publieksbereik zijn anno 2011 een vanzelfsprekende doelstelling van kunst en ontwerp. Bezoekersaantallen zijn voor de sector beeldende kunst en vormgeving niet de meest adequate manier om publieksbereik te meten. Zoals eerder beschreven maakt de sector deel uit van netwerken die veel gevarieerder zijn dan uit de hoeveelheid verkochte entreebewijzen of symposiumdeelnemers blijkt. In de huidige netwerkcultuur is cultuurparticipatie vertakt en divers. Het zou beter zijn methodieken te ontwikkelen die deze netwerken naar waarde kunnen schatten.

Het aanbod van kunstinstellingen in de huidige infrastructuur is divers: van laagdrempelig of appellerend aan de smaak van een groot publiek, tot hoogdrempelig en complex. Daarmee hangen ook uiteenlopende soorten publiek samen.⁵

In kunst en vormgeving focussen presentatie-instellingen vooral op inhoudelijke vernieuwing en experiment. Zij hebben een specifiek programma en trekken meestal een ingevoerd publiek dat wezenlijk anders is dan dat van bijvoorbeeld de grote kunstmusea. Deze richten zich op een breed publiek en besteden vaak meer aandacht aan belevingswaarde dan aan kennisoverdracht. Juist vanwege dit verschil is het van belang de presentatie-instellingen die landelijke en internationale betekenis hebben in de nieuwe infrastructuur te behouden. Deze pioniers moeten worden ondersteund met publiek geld, omdat de kunst en theorievorming die zij genereren van publiek belang zijn: zij stimuleren nieuwe gezichtspunten. Het kweken van die interesse genereert soms eigen middelen, maar staat niet altijd gelijk aan vermaak of bevestiging van de smaak van een groot publiek. Deze instellingen moeten daarom niet uitsluitend worden beoordeeld op kwantiteit, maar vooral op de kwaliteit van het publieksbereik. Niet: zonder bezoekers geen winst, maar: de juiste overdracht is winst.

2.3 Cultureel ondernemerschap

De term 'cultureel ondernemerschap' is een pleonasme; kunstenaars en ontwerpers zijn ondernemers. De cultuursector heeft de afgelopen decennia de eigen verdiensten stevig weten op te voeren. De norm om 17,5% van de begroting aan eigen inkomsten te genereren heeft positief op dit proces gewerkt. Het heeft instellingen gestimuleerd op zoek te gaan naar opdrachtgevers, (internationale) partners, Europese subsidies en sponsors.⁶ Eigen inkomsten en besparingen door samenwerking en innovatie zijn in de culturele sector inmiddels gemeengoed. Ook wordt voortdurend hard gewerkt om de toegankelijkheid voor zo veel mogelijk mensen te bevorderen.

In tijden van een economische crisis moeten de verwachtingen op het gebied van eigen inkomsten echter worden getemperd. Uit recent onderzoek naar de vraagzijde van beeldende kunst en de financiële positie van Nederlandse galeries blijkt bijvoorbeeld dat de verkoop van kunst tijdens een recessie fors daalt.⁷ Ook het bedrijfsleven besteedt in economisch slechte tijden minder aan kunst en ontwerp.

5 Mediagebruikers zijn de omvangrijkste publieksoort. Ongeveer 4,7 miljoen mensen komen jaarlijks via radio, tv of internet in contact met beeldende kunst en vormgeving. In Beeld. Nulmeting Sectormonitor Beeldende Kunst. Concept eindrapport. Research voor Beleid, Zoetermeer, april 2011.

6 Quickscan OCW, 2010.

7 *Herhalingsonderzoek vraagzijde beeldende kunst*, Motivaction (oktober 2010); *Galeries in hedendaagse beeldende kunst 2010*, EIM (november 2010). Nadat de brancheomzet in de periode 2005-2008 met bijna 40% is gestegen, is deze daarna met ongeveer 15% gedaald. Uit het onderzoek blijkt dat een kwart van de galeriehouders denkt dat de huidige economische recessie 11 tot 25% aan omzet heeft gekost. Een op de vijf is van mening dat de omzet daardoor met 26 tot 50% achter is gebleven.

2.4 Educatie

Educatie is van groot belang voor het stimuleren van cultuurparticipatie van jongeren én volwassenen. Voor verdieping en educatieve programma's moeten tijd en geld worden vrijgemaakt. Veel beeldendekunstinstellingen in de Basisinfrastructuur hebben bijvoorbeeld een jeugdprogramma.

Kunst is soms complex, en haar kwaliteiten moeilijk herkenbaar. Dit betekent niet dat de presentatie en communicatie over kunst 'simpel' moeten worden gehouden. Ook bij cultuureducatie voor jongeren zou de nadruk op gelaagdheid en de reikwijdte van kunst en ontwerp moeten liggen.

In de nieuwe infrastructuur dienen programma's voor jongeren dan ook bij voorkeur te worden uitgevoerd door presentatie- en ontwikkelinstellingen die zich niet uitsluitend richten op jeugd- of popcultuur, maar op relaties tussen alle cultuurgebieden.

2.5 Regionale spreiding

Instellingen die in de nieuwe infrastructuur zijn opgenomen dienen een bredere focus te hebben dan de regio waarin ze actief zijn. Zij hebben betekenis als zij ambiëren hoogwaardige nationale en internationale kunst naar de regio te halen en regionale kunst buiten de regio te brengen. Het lokale heeft tenslotte ook internationale kwaliteit. In de praktijk is de infrastructuur zodanig ingericht dat onderzoek, experiment, vernieuwing en debat niet alleen plaatsvinden in de Randstad, maar ook in presentatie-instellingen in de regio. Een aantal regionale instellingen gaat interessante samenwerkingsverbanden aan met het buitenland; zij stellen zich op als centra met een spin-off naar het buitenland en andersom.

Regionale spreiding betekent soms dat samenwerking tussen verwante instellingen niet van de grond komt. Het ontbreekt bijvoorbeeld aan een landelijke tentoonstellingsagenda voor foto-instellingen en samenwerking tussen organisaties op het gebied van mode. Hiervoor zou in de nieuwe infrastructuur een oplossing gezocht moeten worden.

2.6 Aanbod van internationale betekenis

Nederlandse instellingen op het gebied van beeldende kunst en vormgeving zijn sterk geïnternationaliseerd. De activiteiten van presentatie-instellingen, ontwikkelinstellingen, festivals en ondersteunende instellingen zijn van internationale betekenis, postacademische instellingen brengen internationale netwerken tot stand, er is een uitgebreid programma van buitenlandateliers waaraan Nederlandse kunstenaars kunnen deelnemen, er zijn internationale studiereizen voor beeldend kunstenaars en vormgevers en participatie in internationale netwerken is voor alle kunstenaars en instellingen gemeengoed. Deze internationale verbindingen komen voor een groot deel organisch tot stand. Dat maakt ze hecht en inhoudelijk sterk, maar soms ook weinig zichtbaar. Door ook informele netwerken beter in kaart te brengen en te beschrijven welke lokale effecten zij hebben, wordt de internationale reikwijdte van Nederlandse instellingen duidelijk en kan beter worden ingezet op een internationaliseringsbeleid op de lange termijn. Dat beleid is nu nog te vaak gericht op kortlopende projecten en 'export' van Nederlandse beeldende kunst en vormgeving, te weinig op een coherent programma dat ook 'import' omvat.

De promotie van Nederlandse kunst in het buitenland wordt door de Mondriaan Stichting onder andere mogelijk gemaakt door ondersteuning van Nederlandse en buitenlandse galleries op door de Mondriaan Stichting geselecteerde beurzen. Deze regeling had positieve effecten maar is nu dusdanig afgeslankt dat het subsidiebedrag niet meer in verhouding staat tot de door galleries gemaakte kosten.

Er zijn meer middelen nodig om interessante internationale ontwikkelingen in Nederland te tonen, met name op het gebied van vormgeving. Hoewel Nederlandse vormgeving populair is in het buitenland en bekende ontwerpers vaak worden gevraagd voor internationale exposities is er nog te weinig internationaal ontwerp en vormgevingsonderzoek in Nederland te zien. Voor het overzicht, het debat en de allianties met buitenlandse partners is het van belang hier verandering in te brengen. Eens te meer omdat het verwerven van buitenlandse opdrachten en het organiseren van buitenlandse distributie en productie voor Nederlandse vormgevers nog steeds moeilijk is.

De internationale presentatie van vormgeving krijgt gestalte door het vierjarige programma DutchDFA (DDFA). Dit programma beoogt de internationale positie van Nederlandse vormgeving, mode en architectuur in het buitenland te verstevigen door partners in Nederland te koppelen aan en intensief te laten samenwerken met internationale partners. Er zijn succesvolle presentaties gerealiseerd in de economische grootmachten China, India en Duitsland. De nadruk van het tijdelijke programma ligt echter sterk op export van Nederlandse vormgeving; de terugkoppeling naar de ontwikkeling in Nederland en de presentatie van buitenlandse vormgeving in Nederland zijn nog niet op niveau. Het zou goed zijn als er een meer permanent platform komt om vormgeving ook in Nederland te presenteren en bespreken.

Kunstenaars maken steeds vaker gebruik van buitenlandateliers en artist-in-residence-voorzieningen (AIR's). Dit is een goede ontwikkeling: er ontstaat een hecht netwerk van internationale samenwerking waardoor Nederlandse kunstenaars hun werk in het buitenland kunnen realiseren en buitenlandse kunstenaars in contact komen met de Nederlandse kunstsector. In deze internationalisering manifesteert zich ook het tekort aan onderzoeks- en productiemogelijkheden in Nederland: kunstenaars trekken vaak van het ene naar het andere buitenlandatelier om hun praktijk te kunnen voortzetten. Deze 'AIR-carrousel' roept de vraag op of de Nederlandse kunstpraktijk en de buitenlandmogelijkheden voldoende op elkaar zijn afgestemd. Ook de evaluatie van de werkperiodes in buitenlandateliers verdient aandacht; de resultaten zijn nu nog te vaak onzichtbaar en zouden beter verspreid en verankerd kunnen worden.

Tegen deze achtergrond wil de Raad ook wijzen op het gebrek aan specifieke instrumenten voor vormgevers wat betreft werkperiodes en studiereizen in het buitenland.

3 Taken en activiteiten in de Basisinfrastructuur

Zoals hiervoor beschreven behoort 'cultureel ondernemerschap' tot de dagelijkse praktijk van de instellingen die in de Basisinfrastructuur zijn vertegenwoordigd. Vrijwel alle instellingen op het gebied van kunst en vormgeving voldoen aan de eigen inkomstennorm. Ook publieksbereik, participatie, educatie en internationalisering krijgen van de meeste instellingen prioriteit. Aangezien instellingen in de Basisinfrastructuur op deze punten vaak vergelijkbaar scoren, zal het kwaliteitscriterium zwaar wegen bij het vormgeven van de nieuwe infrastructuur.

3.1 Opleiding en talentontwikkeling

Talentontwikkeling in kunst en ontwerp loopt door de structuur van aanbod en afname heen: ze vindt niet alleen plaats in het kunstvakonderwijs, maar ook in productie, presentatie en afname. Zij is niet alleen voorbehouden aan kunstenaars en ontwerpers onder de 35, maar ook van belang voor de generatie daarvoor. Het is daarom nodig dat het onderwijs en de verschillende instellingen in de infrastructuur hun beleid op het gebied van talentontwikkeling op elkaar afstemmen en dat er aandacht komt voor talentontwikkeling op latere leeftijd.

De postacademische instellingen in de beeldende kunst vormen een belangrijke pijler van talentontwikkeling, nationaal en internationaal. Zij moeten daarom onderdeel zijn van een nieuwe infrastructuur.

3.1.1 Kunstvakonderwijs

Over de aard en inrichting van het kunstvakonderwijs wordt volop gedebatteerd. Het rapport dat de commissie-Dijkgraaf in 2010 publiceerde⁸ constateert dat het kunstvakonderwijs opleidt voor een sector en voor beroepen die wereldwijd in omwenteling zijn, waarbij “multidisciplinariteit en competenties [als] samenwerken, combineren, leiden en innoveren cruciaal zijn geworden.” Het kunstvakonderwijs moet vooroplopen in het kiezen van duidelijke profielen en in het leggen van verbanden tussen de beroepspraktijk en praktijkgericht onderzoek. Het advies van de commissie-Veerman⁹ benadrukt dat er winst valt te behalen met strengere selectie aan de poort en een selectieve ontwikkeling van masteropleidingen.

De Raad kan zich hierin vinden; hij constateerde al eerder dat de kwaliteit van de afgestudeerden van het Nederlandse kunstvakonderwijs onvoldoende voldoet aan de behoefte aan internationaal onderscheidend toptalent.¹⁰ Om de aansluiting van het kunstvakonderwijs op de beroepspraktijk te verbeteren en de positie te bepalen ten opzichte van de postacademische instellingen is overleg tussen de directoraten-generaal Onderwijs en Cultuur gewenst.

3.1.2 Postacademische instellingen

De vier postacademische instellingen faciliteren bij uitstek toptalent in de (overgang van opleidings- naar) beroepsfase. In die zin zijn het ontwikkelinstellingen, geen opleidingen. De instellingen hebben een grote reputatie in de internationale kunstwereld en leveren essentiële, duurzame netwerken op: alumni kunnen rekenen op een opstap naar een (internationale) carrière in het hoogste segment.

Het rapport Postacademische instellingen Beeldende Kunst¹¹ heeft de postacademische instellingen positief beoordeeld. Het rapport bevestigt de statuur van de instellingen, maar bevat weinig aanknopingspunten om toekomstig beleid op te baseren; het geeft onvoldoende uitsluitsel over de verhouding met het huidige kunstvakonderwijs, over de onderlinge relatie van en het onderscheid tussen de postacademische instellingen in Nederland en tussen vergelijkbare instellingen in het buitenland. Het internationale visitatierapport over de Rijksakademie, dat de raad van toezicht heeft laten opstellen, beschrijft hoe de Nederlandse kunstwereld door de Rijksakademie wordt betrokken in een internationaal netwerk en hoe dat de kwaliteit van de kunst en kunstenaars in Nederland positief beïnvloedt.¹² De aanbevelingen in het rapport zijn breder toepasbaar. Een beschrijving en overdracht van de toegevoegde waarde van alumni zal het inzicht in het belang van de postacademische instellingen doen toenemen. De postacademische instellingen kunnen onderling meer samenwerken, en ze moeten de banden met universiteiten, kunstopleidingen, presentatie-instellingen en musea aanhalen.

De Raad vindt de bijdrage van de postacademische instellingen aan de internationalisering van beeldende kunst en vormgeving essentieel. Het onderbrengen van postacademische instellingen bij het hbo-onderwijs acht de Raad niet wenselijk vanwege het grote verschil in focus op ontwikkeling, internationale netwerken en intensiteit van begeleiding.

8 *Onderscheiden, verbinden, vernieuwen: de toekomst van het kunstonderwijs*, 2010.

9 *Differentiëren in drievoud omwille van kwaliteit en verscheidenheid in het hoger onderwijs*, 2010.

10 *Massa en diepgang*, 2010.

11 Andersson Elffers Felix (AEF), *Postacademische instellingen Beeldende Kunst*, 2010.

12 *Report International Visitation Rijksakademie van Beeldende Kunsten*, commissie-Blockmans 2010.

Een van de postacademische instellingen neemt een unieke positie in Nederland in als plek voor talentontwikkeling gekoppeld aan een facilitaire keramische werkplaats. Werkplaatsen voor andere disciplines dan keramiek zouden een verrijking zijn voor de sector. De Raad deelt in de nieuwe infrastructuur dit type instelling in bij 'ontwikkelinstellingen'. Ook een instelling die kunst, ontwerp en theorie combineert in multidisciplinaire projecten is van groot belang voor de ontwikkeling van het vak, niet in de laatste plaats omdat er voor ontwerpers geen andere postacademische opleidingen zijn. De Raad ziet daarnaast mogelijkheden voor zestig artist-in-residencevoorzieningen in de Randstad.

3.1.3 Talentontwikkeling na de opleiding

De omloopsnelheid van talent wordt steeds hoger. Dit heeft te maken met maatschappelijke ontwikkelingen en de erfenis van het modernisme, maar ook met de trend van het curatorschap, die behoefte heeft aan telkens nieuwe kunstenaars. Er worden veel 'nieuwe' kunstenaars ontdekt, terwijl oudere kunstenaars in de vergetelheid raken. Dit fenomeen heeft soms tot gevolg dat kunstenaars al rond hun dertigste zijn 'uitgekauwd'. Eerst worden zij op jonge leeftijd overvraagd en wordt hun nauwelijks tijd gegund om hun werk rustig te ontwikkelen; vervolgens raken zij uit de gratie, nog voordat zij hun artistieke carrière goed en wel begonnen zijn, omdat hun werk 'overal' al is tentoongesteld en als bekend wordt verondersteld. Dit is een vorm van kapitaalvernietiging, waar de opvolger van het Fonds BKVB en de Mondriaan Stichting beleid voor zou moeten ontwikkelen.

3.2 Creatie en productie

Het Fonds BKVB en de Mondriaan Stichting functioneren als motor voor de sector; zij zijn uitvoerend maar spelen ook een toonaangevende rol in het formuleren van relevant beleid. Terecht zijn zij door de visitatiecommissie positief beoordeeld.¹³ De aangekondigde fusie biedt mogelijkheden om de gewenste afstemming tussen aanbod en productie van kunst te realiseren en dynamiek en vernieuwing in de sector te stimuleren.

Vier jaar na de publicatie *Second Opinion*, waarin de fondsen zelf pleitten voor een scherpere keuze, zijn de focus op kwaliteit en een vermindering van het aanbod nog steeds actueel. Het kwaliteitscriterium bij het Fonds BKVB is relatief soepel en zou verder kunnen worden aangescherpt. Ook de Mondriaan Stichting zou een strengere selectie kunnen maken. Daarnaast kan het honorarium van kunstenaars worden verbeterd. Nog te vaak werken kunstenaars bij samenwerkingsprojecten met instellingen ver onder het bestaansminimum. Het nieuwe fusiefonds moet bevorderen dat Nederlandse kunstenaars een gegarandeerd honorarium krijgen van de instellingen waarvoor ze werk produceren.

Kunst behelst meer dan het reageren op een vraag of een opdracht, ook in een tijd waarin steeds meer kunstenaars allianties met partners buiten de cultuur aangaan. Individuele subsidies zijn daarom ook van belang. Niet als inkomensbeleid, maar als stimulans voor ontwikkeling en experiment.¹⁴ Het potentieel van de makers moet niet worden beperkt door een te grote nadruk op afname en presentatie.

¹³ *Visitatierapport 2010. Cultuurfondsen en sectorinstellingen*, 2010.

¹⁴ Ook de Wwik die per 2012 wordt afgeschaft, is een instrument dat kunstenaars ondersteunt bij het opzetten van een renderende beroepspraktijk. Het evaluatierapport uit 2010 is positief over het effect van de regeling.

Dynamiek in de sector wordt bevorderd door de mogelijkheden van artist-in-residence-voorzieningen. De omvangrijke database die kunstenaars ondersteunt op het gebied van internationalisering en talentontwikkeling is van belang voor het residentiecybeleid van de sector beeldende kunst en de sector podiumkunsten. De financiering van deze faciliteit zou door het nieuwe fonds kunnen worden overgenomen, door andere fondsen of door sponsoring.

Anders dan in de beeldende kunst werd de dynamiek in vormgeving de afgelopen decennia slechts in geringe mate beïnvloed door het sectorinstituut of de vormgevingssubsidies. Het sectorinstituut vormgeving heeft de afgelopen vier jaar veel activiteiten ontplooid. Tegelijkertijd is er de indruk dat deze activiteiten nog te incidenteel zijn, de reflectie en duiding van de ontwikkelingen te gering en het draagvlak in de vormgevingssector onvoldoende. Tot op heden heeft het sectorinstituut geen mogelijkheden gevonden om de versnippering van de sector tegen te gaan en de regie te nemen. Een voorbeeld van het gebrek aan coördinatie manifesteert zich in de archivering van vormgevingserfgoed, die op vier verschillende plekken uitgevoerd wordt. Het zou goed zijn als het sectorinstituut zich meer als een netwerkorganisatie zou opstellen en zich zou concentreren op de regie in onderzoek, debat, informatie, archivering, internationalisering en goed opdrachtgeverschap, niet alleen in het culturele veld, maar ook in samenwerking met andere sectoren, bedrijfsleven en brancheorganisaties.

De subsidies van de Mondriaan Stichting en het Fonds BKVB zijn ondanks recente aanpassingen nog te weinig toegespitst op de werkwijze van ontwerpers. Met de fusie van de fondsen dringt zich de noodzaak op van een kritische blik op de fondsen om te beoordelen op de juistheid van hun criteria, de toepassing ervan en op de communicatie met de buitenwacht.

3.3 Presentatie

De dynamiek en (internationale) betekenis van Nederlandse beeldende kunst zijn voor een belangrijk deel te danken aan een klein aantal Nederlandse presentatie-instellingen. Het zijn wegbereiders in velerlei opzichten: ze voeren op hoog niveau een internationaal discours met andere instellingen, theoretici en kunstenaars, en weten dat te vertalen in een divers en publiekstoegankelijk programma van kunstproductie, -reflectie en -presentatie. Zonder deze toekomstgerichte programma's zou de beeldende kunst veranderen in stilstaand water. Hun voortbestaan moet dan ook in de nieuwe infrastructuur worden gegarandeerd. In het kader van een kleinere infrastructuur en de nadruk op hoge kwaliteit en internationale betekenis kunnen in totaal zes presentatie-instellingen worden opgenomen. Andere presentatie-instellingen dienen op een meer flexibele manier financiële ondersteuning bij het nieuwe fonds aan te vragen.

3.3.1 De rol van de curator

Verband houdend met de positie van de presentatie-instellingen is de opkomst van de freelance curator een fenomeen van het laatste decennium. De curator is een intensieve netwerker die zich soepel beweegt te midden van nieuwe kunstontwikkelingen. Zijn werkterrein is veelal het circuit van biënnales en andere internationale tentoonstellingen; hij weet in de hybride, geglobaliseerde kunstwereld verbanden te leggen. Het Fonds BKVB speelt hier op in met de zogenaamde bemiddelaarssubsidie en de intendantenprojecten.

In Nederland heeft het Curatorial Training Programme van de Appel een pioniersrol vervuld in het opleiden van curatoren. Ook de reizende biënnale voor hedendaagse kunst heeft grondig onderzoek verricht naar de rol en het ontstaan van de curator. Hierdoor wordt het internationale discours gevoed met publicaties en tentoonstellingen met een onderzoekende invalshoek. Dit onderzoek is waardevol en kan

zichtbaarder gemaakt worden als deze instellingen meer samenwerken met postacademische instellingen, universiteiten en musea. Op deze manier zouden zij hun expertise op het gebied van het curatorschap ook toegankelijk kunnen maken voor educatieve doeleinden. De Raad adviseert de functie 'internationaal festival' bij het nieuwe fonds onder te brengen.

3.3.2 Aanbod en afname

Naast het doen van aankopen spelen schenkingen, opdrachten en legaten een rol bij collectievorming van de kunstmusea op het gebied van moderne- en hedendaagse Nederlandse kunst. Bij de financiering van productie van werk van Nederlandse kunstenaars zou de mogelijkheid om als tegenprestatie een werk te laten opnemen in de collectie Nederland aandacht moeten krijgen. Hiermee zouden hiaten in de collectie Nederland kunnen worden opgevuld en wordt kunstenaars een platform geboden.

In de connectie tussen kunst en markt vervullen galeries een centrale rol. Zij behoren tot de ongesubsidieerde kunstsector en bedienen een doelgroep van bedrijven en particulieren. Bedrijven vormen zelf ook een belangrijke verbinding tussen aanbod en afname: ze kopen kunst aan voor ruim 69 miljoen per jaar.¹⁵

Gaandeweg is het onderscheid tussen de taak van de overheid als hoeder van kunst en ontwerp enerzijds en de markt als schakel tussen vraag en aanbod anderzijds steeds diffuser geworden. Galeriers zijn bij de opbouw van de carrière van hun kunstenaars aangewezen op de bestaande netwerken van presentatie-instellingen, biënnales en musea. Een vitale Basisinfrastructuur is voor hen van belang, evenals medefinanciering van producties en catalogi door de fondsen, en de KunstKoopregeling. Cursussen voor verzamelaars die door beeldendekunstinstellingen worden aangeboden, dragen bij aan het enthousiasmeren van publiek voor het kopen van kunst.

Fiscale maatregelen, goed opdrachtgeverschap, betere promotie van Nederlandse kunst in binnen- en buitenland en samenwerking tussen galeriers en musea zullen de afname van kunst bevorderen.

3.4 Onderzoek en reflectie

In een groot en pluriform kunstveld is beschouwing onontbeerlijk voor het draagvlak en de betekenis van beeldende kunst en ontwerp. De bemiddelaarssubsidies en de pilot voor promotieonderzoeken van het Fonds BKVB en aandacht van universiteiten en presentatie-instellingen hebben bijgedragen aan artistiek onderzoek, reflectie en overdracht van kunstbeschouwing. Het kan nog beter. Het is paradoxaal dat er nauwelijks een podium is voor de analyse en discussie over kunst en ontwerp, terwijl de behoefte aan het verhaal en de context van kunst de afgelopen jaren alleen maar is toegenomen. Zoals Anna Tilroe schrijft: "Het bredere publiek weet allang dat kunst geen kwestie is van smaak en gevoel maar dat er een complex van ideeën achter schuilgaat op grond waarvan betekenis wordt toegekend."¹⁶ Met name de financiering van kunsttheoretisch en -historisch onderzoek, van (digitale) tijdschriften en publicaties is onvoldoende gewaarborgd. Ook de overdracht van presentatie-instellingen laat nog steeds te wensen over, er is behoefte aan informatie die 'moeilijke' kunst demystificeert en van een context voorziet.

¹⁵ *In Beeld. Nulmeting Sectormonitor Beeldende Kunst*. Concept eindrapport. Research voor beleid, Zoetermeer, april 2011.

¹⁶ Anna Tilroe, *De ja-sprong. Naar een nieuwe vitaliteit in de kunst*, p. 49. Amsterdam: EM. Querido's uitgeverij BV, 2010.

Door het beperkte taal- en afzetgebied blijft Nederland ver achter bij andere landen die via kunsttijdschriften aandacht besteden aan theoretisch onderzoek en reflectie. Ook de passiviteit van de Mondriaan Stichting op dit vlak bemoeilijkt een verbetering van de situatie. De mogelijkheden voor publicaties van onderzoek over culturele onderwerpen die een breder publiek in Nederland aanspreken, zijn uiterst beperkt. Tweetalige uitgaven zijn daarnaast noodzakelijk voor de niet-Nederlands sprekende afnemers in de culturele sector. Hiervoor zijn amper financieringskanalen te vinden. De Raad dringt erop aan dat de opvolger van de Mondriaan Stichting een consistent beleid ontwikkelt, gericht op het stimuleren en ondersteunen van vernieuwend kunsthistorisch en -theoretisch onderzoek, publicaties en tijdschriften.

Het is een goede zaak dat recent de masteropleiding Design Cultures van start is gegaan, een samenwerkingsverband van de Vrije Universiteit Amsterdam en de Premisela Stichting. Deze masteropleiding richt zich op de bestudering van productontwerp, grafisch ontwerp en mode in een brede culturele context. Tegelijkertijd is de leerstoel 'Moderne typografie en grafische vormgeving' aan de Universiteit van Amsterdam opgeheven. Deze leerstoel beoogde een structureel verband tussen de praktijk van de makers en de beschouwers te leggen. Dit aspect krijgt op dit moment te weinig vorm, in het algemeen en in de Basisinfrastructuur. Er is, naast de inspanningen van de Premisela Stichting en de VU in Design Cultures, een samenhangend programma nodig om de relatie tussen praktijk en theorie op alle niveaus te stimuleren.

Publicaties over Nederlandse vormgeving zijn nog steeds schaars. Tijdschriften zouden een belangrijke rol kunnen spelen in de reflectie op ontwerp. Bestaande uitgaven op dit gebied vervullen deze behoefte nog onvoldoende.

3.5 Behoud en beheer

Het NIMk vervult een toenemend relevante rol op het gebied van het behoud, beheer en de ontsluiting van digitale kunstvormen, zoals videokunst. De technologie en restauratieproblematiek van deze kunstvormen vraagt om zeer specialistische expertise. Deze expertise voorziet in een internationale behoefte. Samenwerking met de sector e-cultuur verdient aanbeveling.

Wat betreft vormgevingsarchieven is er geen structureel beleid; verschillende instellingen bekommeren zich nu om het behoud van de archieven. De Mondriaan Stichting, het sectorinstituut vormgeving en het NAI hebben een inhaalslag financieel mogelijk gemaakt, waarbij een 'topselectie' van negentien collecties is gearchieveerd. Als uitvloeisel van de Regeling Vormgevingsarchieven is het Centraal Register Vormgevingsarchieven samengesteld, dat is ondergebracht bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie. Er is een gecoördineerde aanpak nodig van de selectie, opslag en archivering van de vele vormgeversarchieven, die nu nog ontoegankelijk zijn.

Vormgevers en beeldend kunstenaars spelen een steeds grotere rol in opdrachten die voortkomen uit maatschappelijke issues of vraagstukken in het publieke domein. De kwaliteit van opdrachtgeverschap in de publieke ruimte is daarom van groot belang. Het stimuleren van dit opdrachtgeverschap moet in de nieuwe infrastructuur meer aandacht krijgen. Er liggen kansen voor een grotere rol in de coördinatie van social design en het debat over community-art, eventueel in samenwerking met het nieuwe fusiefonds en het sectorinstituut vormgeving. Onderzoek naar en archivering van projecten in het publieke domein krijgen naar het oordeel van de Raad nog te weinig aandacht.

4. Aanbevelingen

Algemeen

- Waarborgen van variatie en continuïteit in kunst en vormgeving en instandhouding van de autonomie in de nieuwe infrastructuur. Kwaliteit is de leidende factor.
- Herinvoering van de ‘matchingsregeling’; het was een goede combinatie van cultuur- en financieel beleid. Er zou echter goed gekeken moeten worden naar de wijze waarop er invulling aan gegeven wordt.
- Verlaging van het btw-tarief van 19% terug naar 6% om de kunstmarkt uit het slop te trekken.
- Fiscale stimuleringsmaatregelen beschikbaar stellen voor het aankopen van kunst door particulieren en bedrijven.

Aanbevelingen gefuseerd nieuw fonds

- Behoud van subsidies aan kunstenaars voor vernieuwing en experiment, bemiddelaarsubsidies en intendantenregeling Fonds BKVB.
- Aanscherping van het kwaliteitscriterium bij subsidietoekenning aan kunstenaars.
- Bevordering van productie van werk van Nederlandse kunstenaars tegen een gegarandeerd honorarium.
- Financiering van productie van werk van Nederlandse kunstenaars koppelen aan opname in de collectie Nederland.
- Evaluatie van de resultaten van buitenlandateliers.
- Aandacht voor artist-in-residence-voorzieningen voor vormgevers.
- Ontwikkelen van een samenhangend programma voor werkplaatsexpertise. Werkplaatsen zijn voor alle disciplines in de kunst een waardevol instrument.
- Consistent (subsidie)beleid gericht op het stimuleren en ondersteunen van vernieuwend kunsthistorisch en -theoretisch onderzoek, van reflectie, publicaties en tijdschriften. Hiervoor moet budget vrijgemaakt worden.
- Regie om de zichtbaarheid en verkoop van Nederlandse kunst en de vraag ernaar in het buitenland te bevorderen, door samenspel te stimuleren tussen musea, galeries, curatoren.
- Het ontwikkelen van een communicatie- en overdrachtsprogramma voor kunst en ontwerp.
- Strenge regelgeving en helder toezichthouderschap ten aanzien van het gefuseerde fonds, onder meer ten aanzien van uniforme werkwijzen en beoordelingscriteria door de commissies.

Aanbevelingen presentatie-instellingen

- Samenwerking tussen presentatie-instellingen en musea (met hedendaagse kunst collecties), universiteiten, bedrijven en postacademische instellingen omwille van de efficiency en intensivering van de kwaliteit van de programmering en overdracht.

Aanbevelingen postacademische instellingen

- De postacademische instellingen verdienen een aparte plaats in de nieuwe infrastructuur.
- Overleg agenderen tussen de directoraten-generaal Onderwijs en Cultuur.

Aanbevelingen sectorinstituut en ondersteunende instellingen

- De vormgevingssector dient beter georganiseerd te worden vanuit een sterke positie van het sectorinstituut vormgeving.
- Programma ter bevordering van social design en community-art.
- Programma ter bevordering van partnerschappen en goed opdrachtgeverschap.

Sectoranalyse E-cultuur

De e-culturele sector

Met de wereld in je broekzak en altijd online zijn de virtuele en fysieke wereld voorgoed verweven geraakt.

Binnen de R&D van de sector e-cultuur worden zowel de grenzen van de mogelijkheden onderzocht als de kennis ontwikkeld die noodzakelijk is voor kunst en cultuur van de gemedialiseerde samenleving.¹ In een mediasamenleving betekent dat *onderzoek naar die media, met die media en in die media*, kritisch en constructief, alert op uitwassen en gericht op nieuwe oplossingen. Het innovatieve onderzoek is precurrentieel – die waarde moet bij het beoordelen van de sector de boventoon voeren. Daarbij gaat het niet over nieuwe muziek, nieuw beeld, of nieuwe dans als zodanig, maar over begrippen die eigen zijn aan de nieuwe media, zoals interactiviteit, web 2.0, multimedia, datavisualisatie en games.

Nederland heeft zich door investeringen in e-cultuur de afgelopen decennia een plek verworven in een globaal media-ecosysteem. Het Nederlandse geluid wordt op dit moment gehoord. Mediamatic, STEIM, V2_, de Waag, Submarine en WORM trekken een continue stroom van Nederlandse en buitenlandse kunstenaars en wetenschappers aan om samen over onze digitale toekomst na te denken. Virtueel Platform (sectorinstituut) en Digitaal Erfgoed Nederland (DEN) vervullen de rol van intermediair.

Het raadsadvies *Netwerken van betekenis* is een methodische benadering om inzicht te bieden in de samenstelling, structuur en werkwijze van de e-culturele sector. Deze sector richt zich op vormonderzoek, contextonderzoek en transformatieonderzoek en doet dat multidisciplinair en cross-sectoraal. Bij de uitwerking van de criteria waarmee de sector beoordeeld kan worden, moet rekening gehouden worden met het multidisciplinaire en cross-sectorale karakter.

De creatieve sector omvat zowel de creatieve industrie als kennis- en culturele instellingen. Daaronder vallen ook de culturele instellingen voor vorm-, context- en transformatie-onderzoek en de instellingen voor presentatie, behoud en beheer. Met zijn activiteiten bestrijkt de creatieve sector een breed spectrum dat loopt van kwetsbare en onmisbare experimenten, tot grote, het commercieel domein bedienende producten.

Het raadsadvies *E-cultuur van i naar e*, dat de basis was voor de beleidsvorming in de afgelopen jaren, baseerde zich op web 2.0-inzichten. Deze inzichten hebben nog niet aan belang ingeboet, maar dienen inmiddels wel te worden uitgebreid met de nieuwste toekomstvisies. Deze visies worden sterk gekleurd door de veranderde wijze van datatoegang en -beheer in verband met de opkomst van cloudcomputing, ‘software as a service’, SMART computing en ‘mobile consumer applications’.

Creatieve sector en bestel

Anders dan voorheen wordt het kunstbeeld in de 21ste eeuw gekleurd door cross-sectoraliteit en multidisciplinariteit. De ambachtelijkheid van de kunstenaar, voorheen voornamelijk bepaald door de discipline waarin gewerkt werd, staat nu onder invloed van e-culturele begrippen als multidisciplinariteit, gelijktijdigheid en afwezigheid van lokaliteit. Wat gemaakt wordt, kan via andere distributiemodellen

¹ Deze ontwikkelingen omvatten begrippen als: duurzaamheid/standaarden (e-depot) en auteursrecht versus open data, ontwikkeling van robots, publieke ruimte, augmented reality, sociale netwerken, herinrichting van de openbare ruimte, mobiel internet/mobile computing en smartphone-ontwikkeling, e-readers, vendor lock-in, ubiquitous en mobile computing, open innovatie, businessmodellen, crowdsourcing en gaming.

wereldwijd terechtkomen. Co-creatie ligt niet meer uitsluitend besloten in het vak, maar kan veel meer disciplines omvatten nu door digitalisering alles een medium geworden is voor kunst.

Tinkebell maakt kunst in het juridisch systeem; de Web 2.0 Suicide Machine stelt het virtuele bestaan zelf ter discussie. De werkwijze, dynamiek, context waarin we ons bewegen én de inhoud zijn door de komst van e-cultuur sterk veranderd: gelijktijdigheid maakt deel uit van deze context. Het hele (kunst)historische verleden kan worden gebruikt: wat niet digitaal is, wordt niet (meer) gekend.

Het verschil tussen hoge en lage cultuur is door de totale digitale toegankelijkheid opnieuw gedefinieerd en getransformeerd tot materiaal voor nieuwe kunstwerken, andere toepassingen en nieuwe contexten. Met de verandering van de context is een herdefinitie van kwaliteit in aansluiting op die context noodzakelijk.

Beschrijving sector

De creatieve sector is de snelstgroeiende sector in Nederland. Er wordt met name meer groei verwacht in de productie van content. De hoogste groei is te vinden in de kunsten en cultureel erfgoed, waar de groei tussen 1996 en 2009 8% berekend wordt.² In de Global Creative-Class Index neemt Nederland de vierde plaats in. Daarom kan de e-culturele sector binnen de huidige Basisinfrastructuur als een 'BIS-lightconstructie' aangemerkt worden: zeven traditioneel gezien disciplinair verdeelde instellingen, een sectorinstituut en een organisatie gericht op borging en kwaliteitszorg. Voor een sector met een geschatte bruto-omzet van 400 miljoen euro en een kleine 1500 instellingen (goed voor ongeveer 23.500 fte) een elegante constructie. Meer dan 55% van de instellingen houdt zich bezig met innovatie.³

De rol van de bestaande instellingen in de BIS verschuift de laatste jaren van intern gerichte R&D-labs naar faciliterende platforms die uiteenlopende partijen met elkaar verbinden. Deze instellingen creëren niet alleen verbindingen binnen de kunst- en cultuursector zelf, maar ook met andere sectoren, op nationaal en internationaal niveau, tussen onderwijs en beroepspraktijk, met commerciële en niet-commerciële partijen en tussen autonome en toegepaste domeinen. De verwevenheid van de labs draagt sterk bij aan hun positie als katalysator voor vernieuwing, de zichtbaarheid van e-cultuur en talentontwikkeling van de jonge generatie.

Voorbeelden van onderzoeksterrein en bijdragen zijn: het maken van een vertaalslag tussen standaarden ICT/industrie, vraagstukken op het gebied van milieu, design en mode, archivering van multimedia, digitale duurzaamheid, zorg, IT, onderwijs, diversiteit, ontwikkeling van filmindustrie en tv, vormgeving, mobiliteit, en vormgeving van de publieke ruimte.

Alle instellingen werken samen met instellingen in het hoger en wetenschappelijk onderwijs. Een aantal instellingen neemt deel aan wetenschappelijke onderzoeksprogramma's zoals GATE, Multimedien, Catch en het nieuwe programma voor onderzoek op het gebied van creatieve industrie RISCC. Als specifiekere activiteiten zijn te noemen: Cinegrid, Kom je ook? (ontwikkelingsprogramma voor culturele instellingen en e-cultuur), Freeband, Creative Learning Lab, IIP/CREATE (boost aan de ontwikkeling van de agenda voor creatieve industrie). Onderzoek naar alternatieven voor auteursrecht, 'creative commons', ontwikkeling van nieuwe businessmodellen door DEN en Kennisland, bevordering van de toegang tot culturele informatie (Europeana), bijdragen aan (serious) gaming (bijvoorbeeld relatie gezondheidszorg/fysiotherapie), Wiki loves art, ontwikkeling van de fair phone, onderzoek naar alternatieve betaalsystemen, ontwikkeling van FABLAB (wereldwijd netwerk van deels open platform digitale ontwerptechnieken).⁴

² Onderzoek SCP.

³ Volgens onderzoek van Virtueel Platform.

⁴ De publicatie van het Virtueel Platform *Best Practice #Excellente #E-cultuur* biedt een overzicht van voorbeelden die laten zien hoe invloeden vanuit de media en digitalisering tot transformaties leiden.

Creatieve industrie

E-cultuur bevindt zich in het hart van de creatieve industrie. Veel takken van de creatieve industrie worden fundamenteel geraakt door de opkomst van digitale media en digitalisering van bestaande culturele producties. De innovatieve slagkracht van onderzoek is groot, vergeleken met traditionelere creatieve sectoren, omdat software en data als basismateriaal van digitale media zich makkelijker en goedkoper dan andere vormen (mode, productontwerp, keramiek, etc.) laten produceren, hergebruiken en distribueren.

De ‘Open Method of Coordination Working Group on the Cultural and Creative Industries’ (OMC) van de EU, die actief was van 2008 tot en met 2010, benadrukt dat de creatieve industrie anders georganiseerd is dan veel andere industrieën. De toegevoegde waarde van de creatieve industrie is geworteld in het produceren van culturele betekenis (van muzikant tot architect).

De sector is van nature sterk vernetwerkt. Er zijn zeer veel kleine en middelgrote bedrijven en nauwelijks zeer grote spelers of multinationals, en er zijn veel onderlinge relaties en samenwerkingsverbanden, niet in de laatste plaats doordat individuen meerdere rollen spelen in verschillende verbanden (parttime kunstenaar, parttime ontwerper). Dit is een van de redenen dat de creatieve industrie moeilijk als één geheel aan te spreken is. Dat maakt de platformfunctie van de e-cultuurlabs extra belangrijk.

Industrietakken die draaien om informatie die te digitaliseren is (muziek, film, literatuur) zien zichzelf onder druk van digitalisering en distributie via digitale netwerken genoodzaakt om op zoek te gaan naar nieuwe businessmodellen.

De Europese OMC-werkgroep geeft aan dat de cruciale relatie tussen de vaak publiek gefinancierde artistieke experimenten en de private exploitatie van de daarin opgedane kennis een belangrijk thema is bij een vervolg van de werkzaamheden. Price Waterhouse Coopers geeft in de Entertainment en Media Outlook aan dat voor alle bedrijven de zoektocht naar businessmodellen nog lang niet afgelopen is. Voorlopig gaat men uit van een hybride model waarbij online- en offline-inspanningen elkaar versterken.

Game-industrie

De game-industrie is ‘the new kid on the block’ in de e-cultuur. Het is een snel groeiende en snel veranderende industrie, waarbij de aansluiting met de andere kunstvormen langzaam maar zeker op gang komt. Belangrijk daarbij is het Gamefonds, dat producties ondersteunt met een experimenteel karakter, nieuwe vormen van gameplay of nieuwe vormen van techniek en interactie ondersteunt.

Nederland is een bescheiden speler in de nationale en internationale entertainmentmarkt. Daarnaast zijn met name de zogenoemde ‘serious games’ belangrijk, waar men interactieprincipes van games hanteert om vraagstukken in andere domeinen beter te begrijpen. Hierin begint Nederland een duidelijke speler te worden.⁵ Research is daarbij essentieel om internationaal mee te kunnen komen met de nieuwe vormen van digitale interactiemodellen.

De technologische ontwikkelingen volgen elkaar snel op en hebben grote invloed op de inhoud, platforms (zoals bijvoorbeeld smartphones en iPads), productie, distributie (cloudcomputing, downloadbare content) en businessmodellen (onder andere freemium) in deze sector. De gamesindustrie is daarmee op alle fronten in een permanente flux en een typische representant van de (crossplatform)ontwikkelingen binnen de e-cultuursector.

Deze interactiemodellen beïnvloeden niet alleen de e-cultuursector, maar hebben ook invloed op andere sectoren zoals onderwijs en gezondheidszorg.⁶ Verwacht wordt dat de kennis van interactie binnen games ook nieuwe interactiemodellen oplevert voor andere digitale uitingen. Vorm-, context- en transformatieonderzoek zijn daarbij essentieel.

Digitale duurzaamheid, auteursrecht en businessmodellen

Bottleneck in het digitaal domein zijn digitale duurzaamheid en auteursrecht.

Digitale duurzaamheid

Prominent op de agenda fungeert het thema Digitale Duurzaamheid daar getuigt ook de oprichting van de NCDD en later de culturele evenknie CCDD van.⁷ De vraag is bij welke partij(en) de digitale duurzaamheid sectorbreed belegd kan worden en waar de hoofdaandeelhouders zich uiteindelijk zullen bevinden. Hier komen ook de overheidsverantwoordelijkheid en de vraag tot hoever deze verantwoordelijkheid zich uitstrekt aan bod.

Verschillende partijen hebben de afgelopen jaren veel energie gestoken in de ontwikkeling van de nationale digitale infrastructuur voor cultuur: de backoffice voor het behoud en beheer van het nationaal digitaal kapitaal. De opgave voor de inrichting van deze backoffice is groot en complex, en ofschoon er veel winst geboekt is, is deze nog niet gerealiseerd. Integrale digitale bedrijfs- en ontwerpprocessen staan nog in de kinderschoenen. Dit is een probleem voor zowel de commerciële als de non-profitsector.

In het commercieel domein is digitale duurzaamheid de expertise van een paar grote ICT-bedrijven zoals IBM. In het culturele domein is kennis over behoud en beheer van de data voor alle vormen van hergebruik – commercieel niet-commercieel – het fort van DEN (samenwerkende archieven: het Nationaal Archief in samenwerking met Regionale Historische Centra en BRAIN, de Koninklijke Bibliotheek, Beeld en Geluid) en aantal grote culturele instellingen in Nederland. Deze spelen als kennispartner op dat vlak ook internationaal een relevante rol.

Het economisch belang van cultuur kan vergroot worden door een relatie te leggen met het commercieel domein. Er is in Nederland winst te boeken door de grote inhoudelijke kennis en de hoge breedbandpenetratie, waardoor we ons in een goede uitgangssituatie bevinden om een rol te spelen in het ontwikkelen van kennis over het behoud en beheer van digitale data. Europeana, de toegang tot digitale cultuur van Europa, maakt het mogelijk om in Europees verband de specifieke culturele digitaliseringsproblematiek en de daarmee samenhangende regelgeving aan de orde te stellen.

In de context van het beheer zijn er problemen op het gebied van de digitale infrastructuur: standaarden, vendor lock-in, auteursrecht. In de context van de digitale en organisatorische infrastructuur zijn er andere problemen zoals samenwerking en (wettelijke) verantwoordelijkheden.

Het toepassen van digitale media in de traditionele kunst en cultuur is inmiddels gemeengoed geworden; alle aspecten⁸ van de UNESCO-keten zijn doordrongen van digitale ontwikkelingen. Zonder vorm-, context- en transformatieonderzoek in de e-cultuursector waren deze ontwikkelingen beperkt gebleven tot automatiseringsoperaties.

6 Denk aan taalvaardigheid die vergroot wordt door games zoals 'Mijn naam is Haas' en pijnbestrijding bij brandwondenpatiënten door augmented-realitygames als *Snowworld*.

7 Zie de website van NCDD.

8 Creatie, productie, distributie, toegankelijkheid en beleving.

De vraag welke rol de overheid moet spelen in een veld waarin publiek en privaat steeds sterker vervlochten raakt wordt pregnanter. Tegelijkertijd legt de commercialisering ook een grote druk op de culturele en publieke functie van instellingen.

Auteursrecht en businessmodellen

Het kunnen waarborgen van onafhankelijkheid, verscheidenheid en kwaliteit van het digitale domein hangt samen met problematiek rond auteursrecht die verder gaat dan de grens van Nederland en met de grens van digitale producten. Voorbeelden van extreme handhaving maken duidelijk dat dat model niet werkt: een muur om Nederland zetten heeft geen zin. Daadwerkelijke meerwaarde kan pas verkregen worden door harmonisatie van wet- en regelgeving op Europees niveau. Auteursrecht, privacy en netneutraliteit zijn internationale problemen, die ook op die schaal gezien moeten worden. Auteursrecht is geen 'one size fits all'-problematiek: software, archieven, muziek en film kampen allemaal met verschillende auteursrechtgerelateerde problemen, die met name het economische aspect van de praktijk beïnvloeden. Archieven klagen bijvoorbeeld over het feit dat het te duur is om stukken uit de 20ste eeuw te ontsluiten (men vreest voor het 'digitale zwarte gat' van de 20ste eeuw).

Gebruik en hergebruik van het verleden zijn onderdeel van het scheppend element van de e-cultuur. Zonder hergebruik zijn innovatie en productie moeilijk: het huidige auteursrecht leidt tot een vorm van censuur omdat het hergebruik in de weg staat. Voor de ontwikkeling van de e-culturele sector wordt veel verwacht van het 'linked open data'-initiatief. De verwachting is dat de beoogde vrije toegankelijkheid van overheidsinformatie een grote impuls zal betekenen voor de ontwikkeling van consumentenapplicaties. In dit verband is de ePSI-directive van belang, waarin in Europees verband deze toegankelijkheid geregeld wordt.

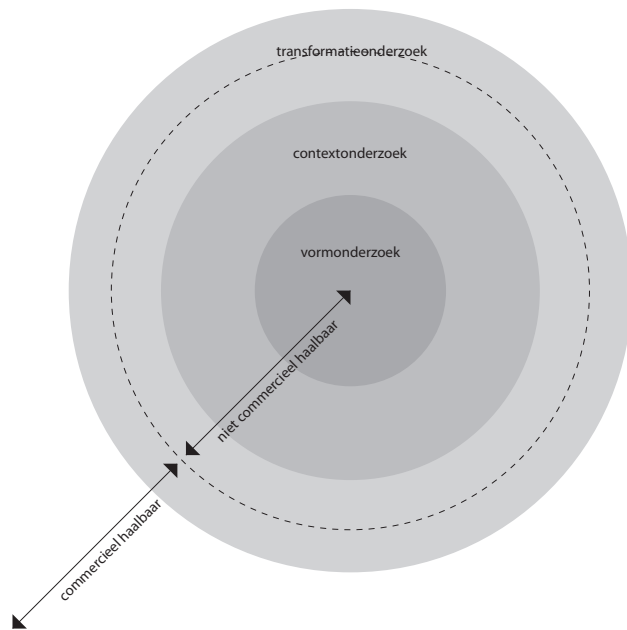
Inrichting van het bestel

Er moet een nieuwe balans gevonden worden in het e-cultuurbeleid. Naast beleid dat inzet op behoud en beheer (het conserverend deel van het culturele aanbod, waarvan niemand wil dat het verdwijnt, maar waar wel gekeken kan worden naar de omvang en de toegankelijkheid van het aanbod) moet gefocust worden op beleid dat ondersteunend werkt aan de dynamische context waarin wij ons bewegen. Uitgangspunten daarbij kunnen de begrippen *aanbod* en *ontwikkeling* zijn. Het begrip aanbod kent vele culturele uitingen waarin noties als vakmanschap, publieksontwikkeling en peer review van belang zijn. Het begrip ontwikkeling kan ingevuld worden met talentontwikkeling en R&D.

Het bestel kan ingericht worden langs de lijnen die geschetst zijn in het advies

Netwerken van betekenis.

- Vormonderzoek is de avant-garde van elk cultureel fenomeen.
- Contextonderzoek experimenteert met nieuwe relaties tussen cultuur en samenleving.
- Transformatieonderzoek levert nieuwe producten en veranderingen in de samenleving op. Binnen het transformatieonderzoek ligt de grens waarachter commercieel haalbare producten gerealiseerd kunnen worden.

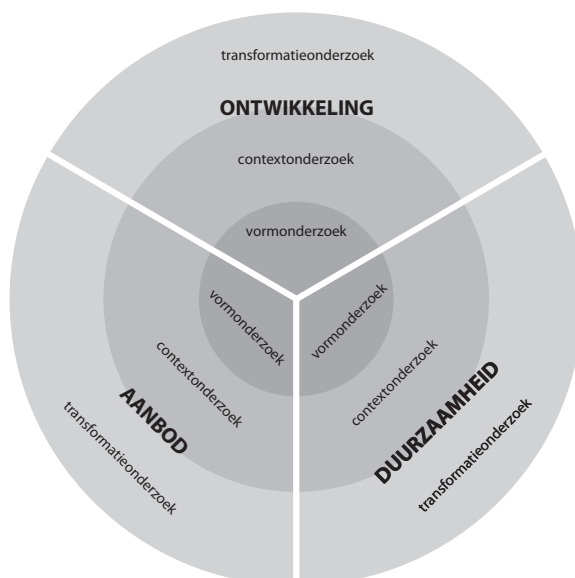

De rol van de overheid ligt enerzijds in het scheppen van voorwaarden ondersteunend aan de economische ontwikkeling van de creatieve industrie (ministerie van EL&I). Anderzijds is het de taak van de overheid om met name dat wat onmisbaar is voor innovatie en tegelijkertijd kwetsbaar, te beschermen. Deze innovatie omvat zowel het vorm-, context- als transformatieonderzoek voor zover deze zich richten op niet-commerciële, maatschappelijke belangen.

Dynamiek en borging in het e-cultuurdomein – samenwerking en verbinding

De structuur van de e-culturele wereld concentreert zich rond drie kernbegrippen, namelijk aanbod, ontwikkeling en duurzaamheid.

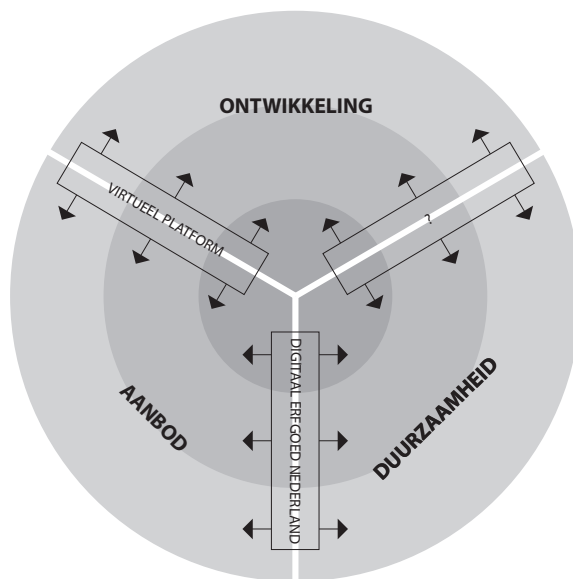
Het aanbod omvat alle representaties van e-cultuur in de maatschappij, zoals e-books, tentoonstellingen en webapplicaties van instellingen. Het gaat hier (inmiddels) om instellingen uit alle culturele sectoren. Daarnaast zijn er ontwikkelingen van nieuwe e-culturele uitingen, vooral bij nieuwe media-instellingen en -kunstenaars. Bij duurzaamheid ligt de focus op de verantwoordelijkheid voor het beheren, toegankelijk maken en houden van e-cultuur van (digitale) informatiebeherende instellingen. Voor het goed functioneren van de culturele sector is het van belang dat de drie clusters nauw en efficiënt met elkaar samenwerken. Een goed functionerend stelsel veronderstelt borging en creëert randvoorwaarden om de dynamiek tussen aanbod, ontwikkeling en duurzaamheid te stimuleren.

Op het snijvlak van aanbod en ontwikkeling betekent dat een focus op bemiddeling tussen ontwikkelaars van nieuwe e-culturele uitingen en instellingen die gespecialiseerd zijn in het presenteren en distribueren van het aanbod.

Op het snijvlak van duurzaamheid en aanbod bestaat de behoefte aan het op toekomstbestendige wijze toegankelijk maken en houden van het digitale aanbod voor alle vormen van (her)gebruik.

Op het snijvlak van duurzaamheid en ontwikkeling spelen toegankelijkheidsproblemen op twee manieren een rol: enerzijds de voorwaarden waaraan toegankelijkheid moet voldoen, anderzijds de omgangsvormen met intellectueel eigendom voor (nieuw) ontwikkelde uitingen.

In de huidige situatie wordt de ruimte tussen aanbod en ontwikkeling ingevuld door het Virtueel Platform; tussen aanbod en duurzaamheid is Digitaal Erfgoed Nederland gepositioneerd.

Tussen duurzaamheid en ontwikkeling ontbreekt echter een duidelijk leidende partij. De verschillende stakeholders hebben zich deels verenigd in de NCDD en de CCDD. Daarnaast zijn er drie grote spelers: het Nationaal Archief, Beeld en Geluid en de Koninklijke Bibliotheek, terwijl kennisinstellingen, maar vooral de commerciële partijen en internationale samenwerkingsverbanden (al dan niet door de EU ondersteund) deze problematiek wereldwijd domineren.

Voor de ontwikkeling van dynamiek en de borging van kennis tussen aanbod en ontwikkeling, aanbod en duurzaamheid, en ontwikkeling en duurzaamheid is het noodzakelijk tot kennisbundeling in één instelling te komen. Een dergelijke instelling verzamelt en distribueert kennis en informatie op (inter)nationaal niveau en heeft daarbij een bemiddelende en ondersteunende rol voor alle betrokken partijen. Dat kan gerealiseerd worden door DEN en VP te laten fuseren. Een onderzoek zou uit kunnen wijzen of er mogelijkere wijs meer synergie te bereiken is door ook een samenwerking met het Premisela instituut en het Nimk te zoeken.

Het inrichten van deze instelling draagt bij aan de efficiëntie van de sector op zowel het gebied van vorm en context als het gebied van transformatie. Een dergelijke kennisinstelling kan ook een bijdrage leveren aan het transformatieonderzoek, en kan dus ook de kennis in de sector tot commerciële producten laten leiden. Naast de e-culturele ambassadeursfunctie heeft de instelling een makelaarsfunctie in e-culturele kennis. De investeringen in deze sector leiden daardoor tot meer economische bedrijvigheid en leveren een bijdrage aan commerciële ontwikkelingen.

De Raad stelt dat de overheid hier haar verantwoordelijkheid moet nemen door een actieve rol te spelen in het inrichten van een organisatie die het culturele veld in de juiste positie brengt om (inter)nationaal met de digitale ontwikkelingen in de pas te blijven lopen als het gaat om de verantwoordelijkheid voor de digitale toekomst. Dat betekent niet direct een nieuwe financiële injectie, maar wel een organisatorische herverdeling van taken.

Kansen voor ontwikkeling van de sector

De instellingen binnen de e-cultuur zijn met name geconcentreerd in de stedelijke omgeving (van de Randstad). De laatste jaren zijn de e-culturele ontwikkelingen daarbuiten sterk toegenomen. Voorbeelden hiervan zijn het Gogbot Festival (Enschede), STRP (Eindhoven), G-Ameland (Ameland/Leeuwarden), Game in the City (Amersfoort), November Music ('s-Hertogenbosch) en Incubate (Tilburg).

Het vraagstuk van concentratie in kernpunten kan geadresseerd worden vanuit de uitgangspunten: snijden in doublures en zichtbaar maken wat instellingen en festivals van elkaar onderscheidt. Een zinvolle clustering kan daar tot stand komen waar onderwijs, medialabs en industrie elkaar raken.

Clusterplaatsen kunnen zijn: Rotterdam, Amsterdam, Eindhoven, Utrecht, Enschede, Delft, Den Bosch, Tilburg, Groningen en Leeuwarden. De beste kansen lijken die steden te hebben waar grote groepen jongeren wonen, én waar kennisinstellingen zijn. Met deze clustering kan ook aangesloten worden op de groeigebieden die aangegeven worden in de brief van het ministerie van EL&I waarin de creatieve industrie (en dan met name gaming) als speerpunt benoemd wordt. Het is dus ook van belang om te weten wat er door de decentrale overheid in de gebiedsontwikkeling op dit gebied geïnvesteerd wordt.

Regionale spreiding is alleen mogelijk op basis van concentratie. Denkbaar is een spreidingsmodel waarbij een thematische insteek van kennisinstellingen als tweede criterium genomen kan worden. Vooralsnog gaat het om de combinatie van bedrijfsleven, kennisinstellingen en labs.

De instellingen in het cluster moeten zelf duidelijk kunnen maken hoe zij functioneren in het regionaal, landelijk en internationaal netwerk – dat is dan een financieringsgrond voor de BIS.

Alles overziend zou het vertrekpunt de regionale ontwikkeling worden in combinatie met de gesignaleerde witte vlekken; het is aan de centrale overheid om te beoordelen waar een bijdrage geleverd wordt.

Internationaal

E-culturele instellingen zijn, uit de aard van de voor hen specifieke media, grensovertrekkend van karakter en per definitie gericht op de wereld.

Het kennisdomein wordt internationaal ontwikkeld, en kennis en innovatie worden internationaal gedeeld. De ontwikkelinstellingen in Nederland zijn bijna zonder uitzondering betrokken bij de ontwikkeling van festivals en medialabs in Europa en daarbuiten.⁹ De e-culturele sector in Nederland verdient een internationaal festival waarin zijn kennis en innovatiekracht cultuurbreed tot uitdrukking komen. Bundeling van bestaande festivals zou daarbij een mogelijkheid zijn.

Vanuit Europees perspectief wordt belang gehecht aan het inrichten van een digitale backoffice, zoals blijkt uit de formulering van de digitale agenda voor Europa. De belangrijkste onderwerpen zijn daarin: ultrasnel internet, bevordering van de digitale interne markt, bevordering van een digitale maatschappij, optimaal gebruikmaken van ICT om sociale en klimaatdoelstellingen te realiseren, meer investeren in ICT-onderzoek, en de ontwikkeling, efficiëntie, en effectiviteit van de investeringen vergroten (onder andere door meer samenwerking, aandacht voor interoperabiliteit, open platforms en standaarden).

⁹ Opvallend is ook de aandacht die Virtueel Platform genereerde met de E-culture Fair in Dortmund, 2010.

In de bedrijvenbrief van het ministerie van EL&I kunnen vele aanknopingspunten gevonden worden voor de ontwikkeling van de e-culturele sector vanuit zijn bijdrage aan het midden en klein bedrijf. Zo kan de sector een agenda formuleren in aansluiting op de Europese agenda. Samenwerking tussen de creatieve agenda en de ICT-agenda kan eveneens bijdragen aan de innovatie van beide sectoren.

De Raad wees in het advies *Innoveren, Participeren!* op het belang van aandacht voor privacy (en in aansluiting daarop cybercriminaliteit) en netneutraliteit (hoe regelen we de onbeperkte en vrije toegang tot informatie).¹⁰ Ook deze aandachtspunten zijn nog onverminderd actueel en vragen om een aanpak op Europees niveau.¹¹

Cultureel ondernemerschap en sociaal-economische aspecten

De medialabs werken veelal met combinaties van stichting(en) en bv('s), waarbij de stichting het onderzoek doet en de bv de opgedane kennis exploiteert.

Hergebruik van media, tijdelijke samenwerkingsverbanden, downloadbare content en freemiummodellen zijn maar een paar van de vormen die de grote noodzaak duidelijk maken om vanuit de e-cultuursector op zoek te gaan naar nieuwe businessmodellen voor activiteiten rondom digitale informatie en media. Veel nieuwe toepassingen van media zijn pas op langere termijn rendabel.

De labs staan aan het beginpunt van ontwikkelingen die door de industrie overgenomen worden. De resultaten van de R&D-labs worden daarmee indirect beschikbaar voor de consument.

Vorm- en contextonderzoek is kwetsbaar en verdient bescherming. Transformatie vraagt erom dat de instellingen zich bewegen in het commercieel domein. Er moet een goede balans gevonden worden tussen ondernemingsdrift en concurrentievervalsing. Er dient een afgeleid criterium ontwikkeld te worden waarbij de innovatieve kracht van de instelling (en de werking van de instelling voor het veld door het aangeven van netwerkpartners) meetbaar gemaakt wordt.

Van prototype naar product is in de praktijk vaak een lange weg, waar veel kennis en ervaring voor nodig zijn. Op dit vlak is er nog veel te winnen aan professionalisering. Enerzijds kan dat bereikt worden door het ontwikkelen van nieuwe businessmodellen waarin kleine ondernemingen makkelijk met elkaar kunnen samenwerken. Het besef van de noodzakelijkheid van het ontwikkelen van nieuwe businessmodellen geldt voor zowel de profit- als de non-profitsector. Anderzijds zijn er nog veel kansen op meer professionalisering door de nauwere samenwerking tussen e-culturele instellingen en culturele instellingen uit andere sectoren of de creatieve industrie zijn er nog veel kansen te benutten.

Open innovatie, agile procesmanagement, cocreatie en crossplatform worden allemaal gezien als ingrediënten van de nieuwe ontwikkelingsmodellen (zie ook inzet van Europa). Deze modellen zijn er op gericht om snel in te kunnen spelen op veranderende onderdelen van de wereld, op zowel het gebied van inhoud en interactie, als techniek.

Talentontwikkeling

De vraag naar gekwalificeerd personeel op het gebied van informatie- en communicatietechnologie groeit nog steeds. Daarbij gaat het om een doorbreking van de zesjescultuur: binnen de e-cultuur is er vraag naar mensen met ambitie en kwaliteiten. Onderwijsinstellingen (mbo, hbo en universitair) spelen hierop in door het opzetten van nieuwe, e-cultuurgerelateerde studierichtingen zoals mediastudies, gameopleidingen, interaction design en mediakunsten.¹² De grote belangstelling van studenten

¹⁰ In *Databases – over ICT beloftes, informatiehonger en digitale autonomie* waarschuwt het Rathenau Instituut voor het absolute geloof in databases en vestigt het de aandacht op het gebrek aan bewaking van belangen van het individu.

¹¹ Zie ook ICT-regie en IIP/Create.

¹² De verschillende publicaties van het SCP over culturele digitale participatie bieden inzicht in de ontwikkelingen en vormen

voor deze opleidingen is tekenend voor de door jongeren onderkende veranderingen in de wereld.

De medialabs hebben een belangrijke opleidingsfunctie voor jonge mensen die hun opleiding net voltooid hebben. De medialabs zijn doorgangshuizen van jonge makers, waar zij hun eerste werkervaring op doen in de zin van maken, positioneren en doorontwikkelen.

De vraag is of er door de labs niet meer of op een andere manier gedaan moet worden aan kennisontwikkeling en sturing op gezamenlijke ideeontwikkeling. In de uitvoering zou sprake moeten zijn van terugkoppeling aan het veld en tegelijkertijd ook aan het inwinnen van kennis uit het veld. Op deze manier zou er tot gestructureerde kennisdeling en ontwikkeling gekomen kunnen worden.

Een knelpunt bij de huidige wijze van vernieuwen is onder andere de aanname dat vernieuwing voor een groot deel tot stand komt door het opleiden van een nieuwe generatie. Vernieuwing vereist echter kennisontwikkeling over een langer periode – het gaat niet alleen om jongeren die met creatieve nieuwe ideeën komen. Om tot een goede invulling van vernieuwing te komen is ervaring minstens zo noodzakelijk.

Fondsen en sectorinstellingen

Naast het Gamefonds (Mediafonds en Fonds BKVB) zijn er verschillende andere fondsen en particuliere initiatieven¹³ die het veld ondersteunen. Er is echter niet een specifiek op e-cultuur gericht fonds, waardoor de sector moeizaam toegang heeft tot financiering en bij aanvragen niet op de sectoreigen kenmerken beoordeeld wordt. E-cultuur beweegt zich op alle disciplines. Het is belangrijk dat in de bestaande fondsen geoormerkt budget komt voor e-cultuur. Dat vraagt ook om toepassing van eigen beoordelingscriteria, om een bestaande discipline in de context van de nieuwe netwerkcultuur te positioneren. Het gaat daarbij om de praktijk van e-cultuur waarmee met nieuwe technologieën uit verschillende disciplines nieuwe vormen van betekenis zoeken en nieuw vormonderzoek doen. Dat geldt bijvoorbeeld voor de fondsen op het gebied van film, media, dans, bkvb, architectuur, podiumkunst.

Het Virtueel Platform en DEN hebben een belangrijke rol bij het samenbrengen van het sterk versnipperde veld, waarin enkele grotere spelers het speelveld domineren maar de rijke ontwikkeling juist ook van kleinere instellingen en nieuwkomers komt. Tegelijkertijd hebben zij een belangrijke rol in de ontwikkeling van het veld, disseminatie van vakkennis en het bieden van inzicht in de veranderingen. Van groot belang zijn de activiteiten van het Virtueel Platform en DEN die gericht zijn op het in kaart brengen van het veld en het bijeenbrengen van kengetallen met betrekking tot de sector. Op die manier moeten op afzienbare termijn de waarde en de omvang van de sector geïdentificeerd kunnen worden.

Toegang tot financiering - innovatiefonds

De flankerende beleidsprogramma's van het ministerie zijn opgeschort.¹⁴ Deze programma's bestonden uit financieringsregelingen zoals: de Interregeling, Digitale Pioniers en Digitaliseren met Beleid. Daarbij was er de mogelijkheid om gebruik te maken van de Innovatieregeling Cultuuruitingen en kon men aanvragen indienen bij de verschillende fondsen (waaronder het Mediafonds voor aanvragen op het gebied van gaming). De meeste van deze regelingen zijn inmiddels beëindigd. Het expliciet door de Raad geagendeerde budget voor e-cultuur is er nooit gekomen.

De veel genoemde versnippering van en kleinschaligheid in de digitale initiatieven en ontwikkelingen zijn een exponent van het overheidsbeleid dat niet gericht sturings-

van participatie.

¹³ Dutch Creative Industry Fund, Cross Media Fund.

¹⁴ *Cultuur en ICT* en *Cultuur en Economie*.

elementen inzetten. Een florierende sector vaart wel bij het explicieter inzetten van een stimuleringsinstrument waarbij vraagbundeling en transformatie de uitgangspunten zijn. Daarom is het fonds voor creatieve industrie dat het ministerie van EL&I inricht belangrijk voor de ontwikkeling van de sector.

Ten slotte

Gezien de explosieve groei van de sector en het belang ervan voor de gemedialiseerde culturele samenleving liggen de vraagstukken van enerzijds innovatie en anderzijds de borging, duurzaamheid en dynamiek en het belang van de internationale dimensie van de sector levensgroot op tafel.

Aanbevelingen e-cultuur

- Beoordeel kunst en cultuur uitgaande van de notie dat kwaliteit afhankelijk is van de betekenis in een context in een netwerksamenleving.
- Definieer de aandachtspunten *aanbod* en *ontwikkeling* als uitgangspunten voor een nieuw e-cultuurbestel.
- Richt het e-culturele bestel in vanuit zijn eigen intrinsieke interdisciplinariteit in plaats van op basis van de traditionele discipline-indelingen.
- Er zijn een aantal ontwikkelinstellingen nodig die als platform voor de industrie functioneren.
- Richt een kennisinstituut in door fusie van Virtueel Platform en DEN. Faciliteer de verdere organisatieontwikkeling naar het domein wetenschap. Streef naar bundeling op het gebied van kennisontwikkeling (expliciete rol voor de nieuwe organisatie). Onderzoek de mogelijkheid van verdere samenwerking met Nimk en het Prensela Instituut.
- Geef meer aandacht aan het erfgoed van de e-cultuur
- Stimuleer onderzoek naar privacy vraagstukken, cybercriminaliteit, netneutraliteit, en verdienmodellen ook in internationaal perspectief. Erken het belang van de digitale agenda voor Europa en zet in op de mogelijkheden die de ontwikkeling van deze agenda biedt voor instellingen.
- Onderzoek het duurzaamheidsvraagstuk (zie werkprogramma Raad 2011).
- Bevorder 'linked open data'-gebruik.
- Maak het voor e-culturele instellingen mogelijk deel te nemen aan de creatieve industrie en het investeringsfonds creatieve industrie.
- Bevorder onderzoek op het gebied van gaming en de ontwikkeling van complexe interactiemodellen.
- Houd bij regionalisering ook de groeigebieden van het ministerie van EL&I in het oog. Bij regionalisering is vooral de combinatie van bedrijfsleven, kennisinstellingen en labs aan de orde.
- Verricht onderzoek om een visie te ontwikkelen op de wijze waarop ondernemerschap van de e-culturele industrie vorm kan krijgen.
- Leg voor e-culturele instellingen als criterium vast dat de onderzoeksagenda niet alleen op het eigen onderzoek gericht is, maar ook dienstbaar is aan andere sectoren. Instellingen moeten aangeven hoe ze genetwerkt zijn.
- Versterk de internationale functie van het e-cultureel domein door het inrichten van een festival van internationale allure.
- Zet in op de ontwikkeling van nieuwe businessmodellen.
- Nieuwe media-opleidingen zijn en blijven belangrijk voor de ontwikkeling van de sector. Bevorder hoogwaardige kennisontwikkeling en sluit aan bij de internationale kennis- en innovatie-agenda's.

Sectoranalyse Film

“Movies not only reflect the picture of society and project values, but also shape them”, zei Wim Wenders op 28 oktober 2010 tijdens een bijeenkomst van het Europees Parlement.¹ Zoals films ooit vorm gaven aan de Amerikaanse droom, zo kunnen films nu hetzelfde doen voor Europa en de Europese eenwording. Het enige dat daarvoor nodig is, is dat we niet alleen economie als ‘shaping power’ zien, maar ook cultuur, aldus Wenders.

In de filmsector zijn cultuur en economie altijd sterk met elkaar verweven, maar de nadruk ligt op de commerciële aspecten. Het aandeel subsidie is in deze sector dan ook relatief gering. Als we bijvoorbeeld naar de filmproductie kijken, is het aandeel van de rijkssubsidie gemiddeld 30 procent. Het overige geld komt van particuliere investeerders, *sales agents*, coproductanten, omroepen en andere (buitenlandse) fondsen. Kijken we niet naar productie, maar naar de andere kant van de keten, de vertoning, dan halen bijvoorbeeld de filmfestivals die door het Rijk medegefinancierd worden een groot aandeel van hun budget uit andere geldstromen dan uit subsidie. In 2009 haalden deze filmfestivals gemiddeld 54 procent eigen inkomsten binnen.²

In deze sectoranalyse wordt achtereenvolgens aandacht besteed aan de maatschappelijke en beleidsmatige ontwikkelingen in de sector, creatie/productie, distributie en vertoning.

Maatschappelijke ontwikkelingen

Dat we nog steeds spreken van film is opmerkelijk, want feitelijk is het medium als informatiedrager aan het verdwijnen. Het productieproces is al geheel gedigitaliseerd en sinds eind 2010 zijn ook de bioscopen in rap tempo bezig hun 35mm-projectoren te vervangen door digitale projectie-apparatuur. Van deze revolutie merkt het publiek over het algemeen weinig, want ze vindt voornamelijk plaats achter de schermen en in de filmcabines. Wat wel direct in het oog springt, is de (her)introductie van 3D-films. Films als *Avatar* en *Alice in Wonderland* hebben ook in Nederland gezorgd voor een toename van het filmbezoek.³ Digitalisering maakt de productie en vertoning van 3D-films eenvoudiger; steeds meer regisseurs maken de overstap naar 3D, net als filmopleidingen, ook in Nederland. Digitale vertoning biedt bioscopen en filmtheaters bovendien ongekende mogelijkheden voor het programmeren. Naast films kunnen ze bijvoorbeeld voetbalwedstrijden vertonen, maar ook opera’s; eventueel via satelliet- of kabelverbindingen live vanuit het buitenland. Er wordt momenteel volop met deze mogelijkheden geëxperimenteerd, al lijkt voorlopig het leeuwendeel van het aanbod nog steeds de ‘klassieke’ film te zijn.

Het vermarkten van culturele producten – het vinden van de juiste ‘afnemers’ – wordt belangrijker en vertoners gaan zich daarbij steeds meer richten op specifieke doelgroepen in plaats van op een algemeen publiek. Voor ouderen worden bijvoorbeeld andere titels geselecteerd en deze worden in toenemende mate overdag geprogrammeerd; ouders met kleine kinderen kunnen op bepaalde tijden hun baby’s meenemen in de zaal. Op grensvlakken van de sector zie je vergelijkbare fenomenen ontstaan: YouTube-films worden in een themaprogramma gebundeld en vertoond voor weer een andere doelgroep. Met initiatieven als *Cinema on Demand* bepalen be-

1 Een gedachte die teruggaat tot de basisprincipes van representatie, zie bijvoorbeeld James Carey, *Communication as Culture; Essays on Media and Society*, Routledge, Londen 1989.

2 Kunst en Cijfers. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, januari 2010.

3 Nederland kent in vergelijking tot andere Europese landen historisch lage bezoekcijfers – net iets boven een bezoek per jaar per inwoner. De cijfers van 2009 laten echter een forse stijging zien naar 1,7. We komen daarmee in de buurt van Italië, Duitsland en Zweden. *Film Facts and Figures of the Netherlands*, Nederlands Filmfonds, 2010.

zoekers zelf welke film gedraaid wordt. De toename van aanbod in allerlei vormen en in combinatie met moderne gepersonaliseerde marketingbenaderingen (beide mogelijk gemaakt door digitale technologie) maakt de cultuur – op het eerste gezicht – zonder meer rijker. Deze praktijk kan echter ook leiden tot het tegenovergestelde, namelijk dat de consument in het enorme aanbod verstrikt raakt (*information glut*) en juist kiest voor het bekende en vertrouwde.⁴ Onderzoeken naar bijvoorbeeld nieuwsconsumptie en de trend van het personaliseren van tijdschriften lijken dit te bevestigen. Het is echter nog te vroeg om vergaande conclusies te trekken; we lijken ons immers nog maar aan het begin van deze ontwikkeling te bevinden.

Datzelfde geldt voor ontwikkelingen op het vlak van transmedia.⁵ Nederland heeft een unieke positie vanwege de aanwezige ICT-infrastructuur. We hebben niet alleen de meeste internetaansluitingen in Europa, wat betreft beschikbaarheid van breedbandnetwerken behoort Nederland zelfs tot de wereldtop. Ook inhoudelijk is Nederland een van de voorlopers, bijvoorbeeld op het gebied van gaming. Digitale ontwikkelingen (waaronder mobiele applicaties, sociale media, user generated content, digitale televisie, crowdsourcing) maken het mogelijk de consument persoonlijk, overal en altijd te betrekken en gemeenschappen op te bouwen.

Auteursrecht

De filmsector wordt zich steeds meer bewust van de gevolgen van piraterij, maar heeft vooralsnog nauwelijks een gezamenlijke strategie ontwikkeld. Voor de muziekindustrie waren de consequenties van het onbetaald downloaden van muziek enorm, maar daar bestaan inmiddels – zij het voorzichtig – alternatieve verdienmodellen. TNO heeft onderzoek gedaan naar de gevolgen van onbetaald downloaden van muziek, film en games. TNO concludeert dat onbetaald downloaden voor de filmindustrie, meer dan voor bijvoorbeeld de muziekindustrie, tot substitutie voor verkoop zal leiden.⁶ Een complicerende factor is dat Nederland de problemen rond het handhaven van het auteursrecht niet zelfstandig kan oplossen. Het heeft een Europese aanpak nodig die tot op heden ontbreekt.⁷

De beste optie lijkt vooralsnog voluit in te zetten op eenvoudige, betaalbare VoD-systemen en pay-per-view-televisiekanalen. Er bestaan inmiddels verschillende kleinschalige initiatieven, zoals Cinemalink, maar het Nederlandse aanbod is nog gering. Via de website Ximon, een initiatief van onder andere Eye Filminstituut, het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid en de Nederlandse Vereniging van Speelfilmproducenten (NVS), kunnen Nederlandse speelfilms, tv-drama's, documentaires en tv-series worden bekeken, zowel recente als oudere. Daarnaast worden buitenlandse films aan de selectie toegevoegd. Daarmee kan de consument straks, eenvoudiger dan nu, legaal aanbod downloaden.

Op dit moment is alleen uploaden van auteursrechtelijk beschermd materiaal strafbaar.⁸ Het sanctioneren van downloaden uit illegale bron heeft als nadeel dat het handhavingsbeleid zich op de privésfeer kan gaan richten en dat een vorm van controle op het internetgebruik van particulieren ontstaat. Dit zou kunnen leiden tot een afname van het maatschappelijk draagvlak voor het auteursrecht in het algemeen.⁹

4 Onder andere David Shenk, *Data Smog – Surviving the Information Glut*, Harper Edge, San Francisco 1997.

5 De transmediale benadering vindt zijn oorsprong in de convergentiecultuur. "By convergence I mean the flow of content across multiple media platforms, the cooperation between multiple media industries, and the migratory behaviour of media audiences who will go almost anywhere in search of the kinds of entertainment experiences they want." Uit: Henry Jenkins, *Convergence culture, where old and new media collide*, New York 2006.

6 Rapport Ups and downs – economische en culturele gevolgen van file sharing voor muziek, film en games.

7 Ook aangekaart door Europees commissaris Neelie Kroes (zie <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/10/581&format=HTML&aged=0&language=NL&guiLanguage=en>).

8 In de Speerpuntenbrief auteursrecht 20©20 van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie (11 april 2011) wordt een alternatief voorgesteld. Het downloaden uit evident illegale bron wordt onrechtmatig verklaard. Daarnaast wordt een handhavingskader voorgesteld waarin een balans wordt gevonden tussen de bescherming van rechthebbenden en het belang van een open internet.

9 Kabinetsreactie rapport parlementaire werkgroep auteursrecht, 2009.

Beleidsmatige ontwikkelingen

Oprichting sectorinstituut

Vanaf 1 januari 2010 zijn de Filmbank, Holland Film, het Nederlands Filmmuseum en het Nederlands Instituut voor Filmeducatie gefuseerd tot een sectorinstituut voor de film: Eye. Sinds 2003 pleitte de Raad voor een dergelijk instituut, omdat de sector wordt gekenmerkt door een kleinschaligheid die veelal leidt tot versnippering, kwaliteitsverlies, gebrek aan professionaliteit en een tekort aan afstemming.¹⁰ Een belangrijke taak van Eye is dan ook de onderlinge samenwerking te verbeteren. Het stimuleren van de filmcultuur in Nederland is echter zijn belangrijkste taak.

De eerste aanzetten tot een beleidsplan van Eye waren niet bemoedigend. Onbeantwoord bleven vragen als: wat is precies de visie van Eye op film en op filmcultuur, en stelt Eye zich voldoende op als *facilitator* voor de sector? De Raad heeft in zijn vorige advies over Eye aangegeven dat hij zich in deze sectoranalyse zal buigen over het aanvullende beleidsplan van Eye.¹¹ Eye heeft in december 2010 deze aanvulling aangeleverd en de Raad constateert dat Eye niet in staat blijkt de stap van missie naar activiteiten overtuigend te maken. Nog steeds ontbreekt een heldere visie, met name op de betekenis en het gebruik van de collectie. De Raad ziet wel dat Eye zich nadrukkelijk in het veld manifesteert en activiteiten organiseert ten behoeve van het gezamenlijke belang, met als meest pregnante voorbeeld het digitaliseringsplan waarin het een voortrekkersrol vervulde.¹²

Op een aantal andere terreinen ontbreekt bij Eye echter een heldere focus en/of worden geen echte keuzes gemaakt. Als het gaat om de promotie in het buitenland van het Nederlandse product, zijn bijvoorbeeld documentaire, maar ook animatie kansrijke genres, terwijl juist deze sectoren weinig aandacht krijgen. Als het beschikbare budget slinkt, is het nog meer van belang de focus aan te scherpen. Dit geldt ook voor educatie.

De Raad vindt filmeducatie van groot belang, maar ziet ook dat kennis weinig wordt gedeeld, iedereen zijn eigen project bedenkt en dat er gelijksoortige initiatieven naast elkaar bestaan. Zeker in Amsterdam, omdat daar het jaarlijkse festival Cinekid plaatsvindt. Dit is overigens een probleem van de sector als geheel en is niet alleen Eye aan te rekenen. Eye kan echter wel op basis van dit gegeven besluiten zich wat betreft educatie vooralsnog alleen op de coördinatie te richten en de eigen activiteiten te verminderen. Voor andere activiteiten op het gebied van educatie dient Eye contact te zoeken met het nieuw op te richten kennisinstituut voor Amateurkunst en Cultuureducatie.

Een ander zorgpunt van de Raad blijft het onderwerp 'reflectie en onderzoek'. In verschillende adviezen heeft de Raad hierop gewezen. Met name goed onderzoek waarbij de filmsector als industrie wordt onderzocht en de economische aspecten aan bod komen, is nog nauwelijks voorhanden. Het gaat eerder om inhoudelijke onderzoeken of geschiedschrijving.

Voor een standpunt van de Raad over de distributietaak van Eye wordt verwezen naar de alinea met die naam.

Talentontwikkeling

Op het gebied van talentontwikkeling is in de filmsector de afgelopen jaren een aantal stappen gezet. De Nederlandse Film en Televisie Academie (NFTA) kent sinds maart 2009 een aparte masteropleiding. Deze opleiding staat open voor zowel filmstudenten als studenten met een andere vooropleiding, en voor zowel Nederlandse als buitenlandse studenten. Het platform waarop afgestudeerden werken is tenslotte bij uitstek internationaal.

¹⁰ Vooradvies van de Raad voor Cultuur (2005-2008).

¹¹ In deze Agenda Cultuurbeleid worden in principe geen afzonderlijke instellingen besproken. Eye vormt daar dus een uitzondering op, op basis van het advies van 14 september 2010.

¹² De Nederlandse filmsector heeft medio 2010 in gezamenlijkheid een plan voor digitalisering van zowel bioscopen als filmtheaters opgesteld. De overheid heeft zich in november 2010 achter dit plan geschaard en een bijdrage toegezegd van 6 miljoen euro (3 miljoen uit de zogenaamde primagelden van EZ en 3 miljoen als lening van het Nederlands Filmfonds).

Om artistieke vernieuwing te stimuleren zijn het Nederlands Filmfonds, Cobofonds, Mediafonds, NPS, VARA, VPRO en Binger Filmlab gestart met het Deltaplan Talent. Het is deels een voortzetting van eerdere regelingen bij de verschillende fondsen, maar nieuw is dat de bureaucratische druk is verminderd en er regelingen zijn voor zowel beginnend als bewezen talent en voor wat daartussen zit. Filmmakers kunnen gebruikmaken van de regelingen voor KORT!, One Night Stand, Cinema Junior, De Oversteek, Tweede/derde (artistieke) film en Telescoop.¹³ Projecten zijn bij selectie verzekerd van financiering en de realisering van projecten in deze samenwerking is zeer effectief. Een nadeel is dat deze indeling soms gaat werken als een dwingend keurslijf, zowel voor de filmmakers als voor de beoordelaars bij de fondsen. Daarnaast is de invloed van de omroepen in dit proces naar de mening van de Raad onevenredig groot in verhouding tot hun bijdrage.

De belangrijkste aanbeveling uit het raadsadvies *Toptalent begint bij ambitie* was aan de sector zelf gericht; namelijk dat de sector keuzes moet maken en een focus op (top)talent moet hebben. Het lijkt moeilijk daaraan concreet vorm te geven. Het Nederlands Filmfonds probeert met verschillende regelingen makers op verschillende niveaus kansen te bieden. In de praktijk hebben met name jonge makers enorm veel kansen; producenten zitten op het vinkentouw bij de vertoningen van afstudeerfilms. Een eerste of tweede film maken is dan ook relatief eenvoudig, maar daarna wordt het moeilijker. De Raad blijft van mening dat de belangrijkste spelers op dit gebied een gezamenlijke en effectieve strategie zouden moeten bedenken.

Publieke omroep

De verwevenheid tussen film en publieke omroep is groot, zeker bij de documentaire en animatiefilm. Budgetten van de omroepen bepalen in hoge mate wat wel of niet in productie gaat. De Raad is van mening dat bezuinigingen bij de publieke omroep er niet toe moeten leiden dat omroepen minder investeren in filmproducties. Los daarvan is de structuur bij de publieke omroep – met een netmanager die uiteindelijk de programmering bepaalt – niet ideaal, omdat producenten samenwerken met onafhankelijke omroepen en niet met de netmanager.

De Raad onderzoekt of een samenvoeging van de fondsen die op dit terrein actief zijn, wenselijk is. Wellicht leidt het samenvoegen van het Mediafonds, het Cobofonds en het Nederlands Filmfonds niet alleen tot minder bureaucratie, maar ook tot betere producties omdat budgetten gericht kunnen worden ingezet. Hij stelt voor daarover een apart, aanvullend advies uit te brengen.

Creatie/productie

De filmindustrie staat onder druk. Door de economische crisis vinden producenten steeds minder makkelijk investeerders voor hun films. Dat is zeker al het geval in de Verenigde Staten, maar ook in Europa zijn investeerders inmiddels terughoudender geworden. Uit het feit dat de gevolgen van deze crisis in Nederland nog relatief beperkt zijn, kan al worden opgemaakt dat de Nederlandse filmsector een eiland is en zich weinig internationaal oriënteert. Dit wordt de laatste tijd steeds vaker geconstateerd, ook door de sector zelf: Nederlandse producenten zijn bijvoorbeeld weinig actief in het buitenland en coproduceren in verhouding tot hun Europese collega's weinig.¹⁴ Voorwaarden van het Mediafonds en het Cobofonds vormen een belangrijk obstakel voor producenten die wel willen coproduceren. Bij een eventuele samenvoeging van fondsen moet hiernaar dan ook expliciet worden gekeken.

¹³ Vanaf 2011 maakt het project Tweede/derde speelfilm deel uit van de Oversteek. Ook bij KORT! is een kleine aanpassing doorgevoerd. In plaats van 10 films van 10 minuten worden voortaan 8 films tot 10 minuten en 4 films tot 4 minuten gesteund.

¹⁴ “De geschiedenis van filmcoproducties gaat terug tot de jaren twintig, toen de Europese filmindustrie pogingen deed een coöperatieve markt met internationaal aantrekkelijke films te creëren om zo sterker te staan tegen de hegemonie van Hollywood”. Uit: Marijke de Valck, ‘Filmfestivals, coproductiemarkten en de internationale kunstcinema’ in Tijdschrift voor mediageschiedenis, p. 150.

De voordelen van coproduceren zijn aanzienlijk. De film krijgt niet alleen alternatieve financiering, maar ook een groter bereik en meer kwaliteitschecks. Daardoor neemt de kans op een betere film toe.¹⁵ Daarnaast verbetert het de kennis en kunde bij producenten en technici en het levert werkgelegenheid op.

De staatssecretaris vraagt hoe coproducties kunnen worden bevorderd. Het Filmfonds heeft ondanks een recente verhoging in vergelijking tot andere Europese landen een beperkt budget beschikbaar voor coproducties. De Raad pleit voor een verdubbeling van het budget. De sector kan het zich niet langer veroorloven te navelstaren. Bovendien biedt coproduceren een kans om extra middelen binnen te halen. Om coproductie verder te vergemakkelijken moet worden overwogen meer coproductieverdragen te sluiten met andere landen, waardoor het mogelijk wordt de coproductie in beide landen als local content aan te merken. Dit leidt namelijk tot fiscale voordelen en minder administratieve en financiële rompslomp.

Om coproducties te bevorderen en tevens het Nederlandse filmklimaat te stimuleren, worden momenteel de mogelijkheden voor het invoeren van een tax incentive onderzocht. Belastingssystemen zijn echter zeer complex en de invloed van dit instrument is mogelijk nog onzekerder (en ingewikkeld te meten). De fiscale prikkels die door verschillende landen in Europa worden bedacht zijn zeer divers, zowel wat betreft het doel en functioneren van de maatregelen als wat betreft de begunstigen, de selectiecriteria en de juridische basis. Verschillende landen hebben verlaagde belastingtarieven en/of heffingskortingen. België bijvoorbeeld heeft een tax shelter en Frankrijk maakt gebruik van een investeringsaftrek plus een versnelde afschrijving. In Nederland kenden we eerder een dergelijke fiscale maatregel. Tussen 2000 en 2007 was de zogenaamde CV-maatregel van kracht. Deze had echter een aantal nadelige effecten; zo werd het fiscale voordeel een opzichzelfstaand doel en was de productie van (goede) films volstrekt secundair.

De sector lijkt zich op dit moment weer te scharen achter het idee van invoering van nieuwe fiscale maatregelen met het argument dat de ons omringende landen ook dergelijke maatregelen kennen, productiefaciliteiten teruglopen en expertise verdwijnt naar het buitenland. De Raad is positief over deze voornemens en ziet de voordelen in de invoering van fiscale maatregelen voor de sector - bijvoorbeeld in de vorm van een tax incentive.¹⁶ De toenemende bedrijvigheid versterkt de sector niet alleen in de breedte, maar genereert ook extra belastingopbrengsten voor de staatskas. De Raad pleit ervoor een brede maatregel in te voeren waarvan niet alleen filmproducenten, maar ook andere audiovisuele producenten gebruik kunnen maken. De Raad geeft de staatssecretaris de overweging mee de opzet die nu wordt ontwikkeld ook voor andere cultuursectoren in te zetten.

Het veld van producenten laat een rijkgeschakeerd palet zien. Van de ruim honderd actieve producenten fungeert slechts een klein aantal als cultureel 'ondernemer': veelal zijn dat de grotere productiehuisen die een aantal medewerkers in dienst hebben en ook meerdere producties tegelijk kunnen draaien. Daarnaast zijn er veel kleine producenten actief met een of twee mensen op de loonlijst. Dit geldt met name voor documentaire- en animatieproducenten. Deze situatie heeft als nadeel dat het beschikbare subsidiebudget wordt versnipperd. Tegelijk heeft een sector wel een zekere diversiteit nodig; kleine producenten zijn slagvaardiger, wendbaarder en kiezen eerder voor gedurfde projecten. Het Filmfonds heeft de eis gesteld dat een producent een eerdere film gemaakt moet hebben voordat hij in aanmerking komt voor subsidie. Daarmee wil het Nederlands Filmfonds een zekere continuïteit garanderen. Beginnende producenten krijgen nog steeds de kans een film te maken, als

¹⁵ Artistieke films die internationaal succes hebben, zijn vrijwel altijd door internationaal coproduceren tot stand gekomen: Nothing personal en RU There bijvoorbeeld.

¹⁶ De door de sector ontwikkelde stimuleringsmaatregelen zijn gebaseerd op en sluiten aan bij bestaande regelgeving en initiatieven in Nederland en Luxemburg.

ze de samenwerking aangaan met producenten die reeds ervaring hebben. Daarmee ontstaat volgens de Raad een mooie synergie tussen potentiële vernieuwing en ervaring. De Raad pleit wel voor een grotere diversiteit in budgetten bij het Filmfonds om vernieuwing, durf en talentontwikkeling voldoende te stimuleren.

Kinderfilm

De productie van de Nederlandse kinderfilm is zeer succesvol. Zowel grote familie-films (*Oorlogswinter*) als artistiek waardevolle kinderfilms (*Kikkerdril*) bereiken een aanzienlijk publiek en hebben ook in het buitenland succes.

De vertoning en het publieksbereik van de buitenlandse kinderfilm verloopt problematischer. Niet alleen is er nog maar één distributeur actief op dit gebied, ook het aantal filmtheaters dat hieraan aandacht besteedt, loopt terug, mede omdat goed publiciteitsmateriaal ontbreekt. De Raad stelt voor hierop in zijn komende advies over filmdistributie nader in te gaan.

Distributie

De commercieel kwetsbare maar artistiek interessante Nederlandse en buitenlandse films vinden steeds moeilijker een publiek. Voor de laatste categorie bestaat sinds 2005 bij het Nederlands Filmfonds een distributieregeling. Bij een tussentijdse evaluatie uit 2007 blijkt dat de distributeurs over de procedure en de uitvoering van de regeling over het algemeen tevreden zijn.¹⁷ Desondanks is de zorg bij de Raad groot dat de continuïteit van de aankoop van de artistieke buitenlandse films zal afnemen en daarmee ook het bezoek. Het aantal (kleine) distributeurs neemt wel toe, evenals het totale aantal films dat wordt uitgebracht. De bestsellercultuur zoals we die kennen uit de letterensector doet echter ook in de filmsector steeds meer opgeld. Met name de artistieke film, die met aandacht en zorg moet worden uitgebracht zodat de kans op publiek het grootst is, lijdt hieronder.¹⁸

Nederland kende eerder een systeem waarbij distributeurs rechtstreeks van het Rijk subsidie ontvingen. Dit systeem is in 2008 afgeschaft. Daarvoor is een distributieregeling via het Fonds in de plaats gekomen. De Raad stelt voor deze systematiek te heroverwegen en de voordelen van het oude en nieuwe systeem te combineren. Teruggaan naar vierjaarlijkse subsidies aan distributeurs acht de Raad niet wenselijk, maar het kwaliteitscriterium moet terug in de systematiek.

In het advies *Filmsectorinstituut uit 2009* heeft de Raad Eye opgeroepen zijn taken wat betreft aankoop en distributie ter herzien. Eye kan volgens de Raad de distributietaken om twee redenen niet uitoefenen: er is sprake van belangenverstremming omdat Eye niet én een platform voor onder meer de distributiesector kan zijn en tegelijkertijd distributeur; niet speler én scheidsrechter. Daarnaast heeft Eye een concurrentievoordeel omdat het niet alleen als instituut subsidie krijgt, maar ook aanspraak maakt op de distributieregeling bij het Nederlands Filmfonds.¹⁹

Eye kan wel blijven aankopen voor de collectie. Daarbij is het van groot belang dat het duidelijker dan nu het geval is een profiel voor de collectie voor ogen heeft. Eye geeft in het laatste beleidsplan aan dat het niet wil stoppen met zijn distributietaken; wel zegt het instituut voor zichzelf een rol te zien bij het kijken naar toekomstige distributievormen voor de héle sector. Dit voorbeeld geeft meteen aan waarom de Raad opnieuw adviseert dat Eye niet meer moet distribueren. Dergelijke plannen initiëren en coördineren vergt een onafhankelijke positie en die heeft Eye nu niet.

Gezien de complexiteit van de problemen rondom filmdistributie stelt de Raad voor met een apart advies hierover te komen.

¹⁷ Paul Verstraeten, Een waarborg voor continuïteit. Evaluatie subsidieregeling buitenlandse arthouse films, september 2007.

¹⁸ Totalen uitgebrachte films over de jaren:

2009: 37 Nederlands, 153 VS en 178 anders, 368 in totaal.

2008: 30 Nederlands, 149 VS en 117 anders, 296 in totaal.

2007: 21 Nederlands, 143 VS en 128 anders, 292 in totaal.

2006: 28 Nederlands, 141 VS en 109 anders, 278 in totaal.

¹⁹ Zie ook Raadsadvies Cultuurnota 2005-8.

Publiek en vertoning

Voor het eerst in dertig jaar gingen in 2009 meer dan 27 miljoen bezoekers naar de film.²⁰ De Nederlandse film zelf lijkt de laatste jaren eveneens steeds vaster voet aan de grond te krijgen. Het aandeel van het aanbod Nederlandse films is de afgelopen tien jaar substantieel gestegen; in 2009 was het marktaandeel 17,4 procent ten opzichte van nog geen één procent in 1994. Ook internationaal gezien zijn de afgelopen tien jaar stappen gezet. In 2009 waren vier Nederlandse speelfilms geselecteerd voor gerenommeerde buitenlandse filmfestivals. Dit lijkt een indicatie dat de Nederlandse film internationaal voet aan de grond krijgt, maar het is nog te vroeg om te spreken van een doorbraak.

En hoewel het bezoek aan film in het algemeen toeneemt, is het gemiddeld aantal bezoekers aan de Nederlandse film in 2009 slechts 121.331, het laagste gemiddelde sinds jaren.²¹ Het is met name de Nederlandse artistieke film die weinig bezoekers trekt.²² Het matige niveau van sommige scenario's is daar wellicht deels debet aan. De vraag is echter ook of het enorme aanbod aan films de kleinere titels niet so-wieso wegdrukt. Vertoners hebben ondanks toename van het aantal zalen moeite het aanbod 'bij te houden'. Ook filmtheaters die zich speciaal richten op de arthouse- en artistieke film, Nederlands en buitenlands, kunnen nog maar moeilijk het totale aanbod laten zien. Daar komt bij dat juist de artistieke film het moet hebben van een langere aanlooptijd. De vraag is gerechtvaardigd of een succesfilm als *Etre et avoir* nu nog de kans zou krijgen tot een dergelijk succes uit te groeien. Daarbij wrekt zich dat er veelal impliciet sprake is van gedwongen winkelnering: ook kwalitatief slechtere films worden van een distributeur afgenomen, omdat theaters het financieeringsmodel niet willen doorbreken en/of de relaties goed willen houden.

De afgelopen jaren is door de filmtheaters veel geïnvesteerd in extra filmzalen. Het argument dat er te weinig doeken zijn voor het aanbod lijkt dus steeds minder valide. Minder maar beter aanbod lijkt een passender antwoord op de dreigende verstopping bij de filmtheaters. Daarnaast zou het Filmfonds moeten overwegen de garantieregeling (een regeling waarbij is vastgelegd dat een producent/film pas geld krijgt als de vertoning op het witte doek gegarandeerd is) aan te passen. Niet alle films zijn geschikt om in de bioscoop uit te brengen, sommige komen beter tot hun recht in een internationaal (filmfestival)circuit of rechtstreeks op dvd/pay-per-view. Een goed uitgewerkt plan ('waar zit de doelgroep voor mijn film') moet echter wel een noodzakelijke voorwaarde worden voordat subsidie wordt gegeven.

Op basis van de vorige sectoranalyse is bij het Filmfonds een aparte regeling voor filmfestivals gekomen – los van de festivals die deel uitmaken van de Basisinfrastructuur. Filmfestivals werden altijd al georganiseerd, veelal door de filmtheaters, maar het fenomeen lijkt inmiddels een grotere vlucht te nemen. Een aanzienlijk deel van het aantal bezoeken aan arthouse- en artistieke films wordt gedaan tijdens filmfestivals. Het is tegelijkertijd de vraag of dit niet de reguliere vertoning ondergraaft en of citymarketing niet een doel op zich wordt, waardoor de culturele dimensie compleet naar de achtergrond verschuift.

Alles afwegende zou volgens de Raad het budget van de filmfestivalregeling voortaan gerichter moeten worden ingezet voor die filmfestivals die een belangrijke aanvulling vormen op het reguliere aanbod in bioscopen en filmtheaters.

20 NVB-jaarverslag.

21 Nederlands Filmfonds, *Film facts and Figures of the Netherlands*, september 2010.

22 De distributie van de kwetsbare kwaliteitsfilm is in een periode van acht jaar gedaald wat betreft het aantal titels en het aantal kopieën. Alle overige categorieën films kenden in de betreffende periode een stijging, zowel wat titels als wat kopieën betreft. De bezoekersaantallen van zowel arthousefilms als kwetsbare kwaliteitsfilms vertonen in die jaren een daling. Aldus onderzoek van Feline Perrenet in 2010, *Distributie en consumptie van de kwetsbare kwaliteitsfilm (en overige filmcategorieën) in Nederland 2001-2001*.

Internationalisering

Vooral distributeurs en internationale filmfestivals kijken buiten Nederland, zowel voor samenwerking met andere partijen als voor budgetten van bijvoorbeeld het Europese MEDIA-programma.²³ De MEDIA Desk Nederland ondersteunt deze aanvragers en in 2010 werd in totaal 4,5 miljoen euro gegenereerd. De Nederlandse resultaten laten in de afgelopen jaren een stijgende lijn zien. Dit ging voor een deel naar de verschillende markten van de filmfestivals, zoals het Forum, CineMart, Holland Film Meeting en Cinekid International, maar met name distributeurs halen veel uit het MEDIA-programma.

Producenten zouden meer gebruik kunnen maken van het MEDIA-programma als hun blik meer naar buiten is gericht en de Europese markt meer in beschouwing wordt genomen bij het ontwikkelen van projecten. Hierbij dient wel vermeld te worden dat de kans op succes steeds kleiner is geworden door de enorme toename van het aantal aanvragen uit heel Europa in de afgelopen twee jaar.

Aanbevelingen

- De Raad onderzoekt of samenvoeging van het Mediafonds, het Cobofonds en het Nederlands Filmfonds wenselijk is (want: minder bureaucratie, maar ook betere producties omdat budgetten gericht kunnen worden ingezet) en stelt voor daarover een apart, aanvullend advies uit te brengen.
- De Raad ziet voordelen in de invoering van fiscale maatregelen voor de sector, bij voorbeeld in de vorm van een tax incentive. De toenemende bedrijvigheid versterkt de sector niet alleen in de breedte maar genereert ook extra belastingopbrengsten voor de staatskas. De Raad pleit voor de invoering van een brede maatregel waarvan niet alleen filmproducenten, maar ook andere audiovisuele producenten gebruik kunnen maken. De Raad geeft de staatssecretaris de overweging mee de opzet die nu wordt ontwikkeld ook voor andere cultuursectoren te gaan inzetten.
- De belangrijkste aanbeveling uit het raadsadvies Toptalent begint bij ambitie was aan de sector zelf gericht; namelijk dat de sector keuzes moet maken en een focus op (top)talent moet hebben. Het lijkt moeilijk daaraan concreet vorm te geven. De Raad blijft van mening dat de belangrijkste spelers op dit gebied een gezamenlijke en effectieve strategie zouden moeten bedenken.
- De Raad pleit voor een verdubbeling van het budget voor coproducties (binnen de eigen middelen van het Nederlands Filmfonds).
- De Raad stelt voor, aanvullend op dit advies, te komen met een apart advies over filmdistributie.

Sectoranalyse Internationaal en Intercultureel

Internationalisering en diversiteit

Internationalisering

Nederlandse kunstenaars en culturele instellingen spelen een rol op lokaal niveau in het buitenland. Zowel artistiek als maatschappelijk banen zij als vanzelf wegen die op een hoger beleidsmatig niveau vaak veel moeizamer tot stand komen. Zoals Nederlandse ontwerpers en architecten inspelen op lokale vraagstukken over de grens, zo spelen Nederlandse schrijvers steeds vaker een rol in het maatschappelijk debat in allerlei landen. Op die manier oefenen zij invloed uit, zonder sturing van een centraal Nederlands gezag zoals bij grote landen vaak gebruikelijk is. Die flexibele houding bevordert het beeld van Nederland als een veerkrachtige samenleving en leidt tot positieve beeldvorming. Ook in eigen land spelen musea, gezelschappen en festivals een belangrijke rol op het internationale toneel. Hoog aangeschreven festivals als het IFFR en het Holland Festival zijn niet alleen van betekenis voor het imago van Nederland. Het zijn festivals waarmee ook de grote steden zich onderscheiden op internationaal niveau. Interessant is de toename van buitenlands publiek nu vaker theaterproducties worden boventiteld, zoals op het Theaterfestival.

Voor de verbreding en verdieping van artistieke kwaliteit zijn internationale contacten van groot belang. Het aantrekken van artistiek leiders uit het buitenland is in de theater- en de danssector al jaren een verrijking gebleken. Net als de bezetting van orkesten met musici uit alle windstreken. Het internationale cultuuraanbod is in Nederland relatief groot. Nederlandse musea, theaters en concertzalen programmeren toonaangevende voorstellingen en kunstenaars. Dat trekt niet alleen toeristen aan, maar stelt ook Nederlanders in staat kennis te nemen van internationale kunstuitingen. Deze artistieke verrijking betreft behalve het publiek ook de kunstenaars zelf, die profiteren van kennisuitwisseling met internationale vakgenoten. Geringe (reis) subsidies aan kunstenaars en kleine instellingen bieden de mogelijkheid het werkveld over de landsgrens te verleggen. Al eerder merkte de Raad op dat in het culturele veld grote bezorgdheid bestaat over de vraag hoe een eenmaal ontwikkelde internationale praktijk bestendig en verder verbreed en verdiept kan worden. Instellingen zien zich geconfronteerd met de vraag hoe zij een vervolg kunnen geven aan internationale activiteiten, wanneer daarvoor geen structurele middelen ter beschikking worden gesteld. Met de komende bezuinigingen in het vooruitzicht bestaat dan ook de vrees dat de internationale oriëntatie van de Nederlandse cultuursector aanzienlijk zal teruglopen.

In het kunstvakonderwijs is internationalisering op de korte en op de lange termijn een factor van belang. De aanwezigheid van buitenlandse studenten en docenten leidt tot meer deskundigheid en een hogere kwaliteit van het onderwijs. Daarbij worden studenten beter voorbereid op de internationale arbeidsmarkt. Ook kan internationale samenwerking een positief effect hebben op de reputatie van het Nederlandse culturele leven in het buitenland. Zo profiteren Groot-Brittannië en de Verenigde Staten van het enorme netwerk aan voormalige buitenlandse studenten, die wereldwijd als 'ambassadeurs' dienstdoen door na het afronden van hun studie met deze landen banden te blijven onderhouden. Het aantrekken van studenten uit opkomende economieën zal ook voor Nederland tot positieve beeldvorming en binding leiden. Het is dan ook raadzaam het onderwijs te blijven betrekken bij het ontwikkelen van duurzame relaties. Een strategisch beurzenbeleid is daarbij essentieel. De vergoedingen aan universiteiten en beroepsopleidingen voor studenten van buiten de Europese Unie zijn onlangs beperkt, terwijl ze in wezen een diepte-investering zijn, waarmee relatief geringe kosten zijn gemoeid die op termijn het economische belang dienen.

Diversiteit

Ten aanzien van diversiteit zijn de opmerkingen die de Raad maakte in Innoveren, participeren! nog grotendeels actueel. Aansluitend bij de verschillen tussen bevolkings-

groepen en individuen die onze samenleving kleuren, verdient een brede definitie van diversiteit de voorkeur: cultuur gaat immers iedereen aan. Onderscheid kan worden gemaakt naar leeftijd, gender, sociaal-economische achtergrond, seksuele oriëntatie, culturele en etnische diversiteit. Diversiteit gaat ook over de benadering van de cultuurdeelnemer als individu: persoonlijke identiteit is opgebouwd uit vele factoren die leiden tot steeds wisselende identificaties en interesses. De individualisering van onze samenleving betekent voor culturele instellingen dat zij zich steeds wendbaarder moeten opstellen om aan veranderende behoeften te voldoen. Instellingen die zich willen richten op verjonging, educatie en het aantrekken van nieuwe publieksgroepen hebben, vooral in de grote steden, te maken met een grote mate aan diversiteit.

Over het algemeen kan worden gesteld dat de omgang met culturele diversiteit in de cultuursector zwakker is ontwikkeld dan die met andere vormen van diversiteit, zelfs indien gecorrigeerd naar sociaal-economische achtergrond. In de afgelopen jaren is in veel sectoren de aandacht voor culturele diversiteit afgenomen, met name bij de instellingen en het Rijk. Sectorinstituten, koepelorganisaties en fondsen hebben, de een uitvoeriger dan de ander, nog wel specifieke programma's en regelingen die gericht zijn op bevordering van diversiteit in hun sector. Op het gebied van publieksbereik vindt nauwelijks monitoring door het Rijk plaats, in de zin dat bekeken wordt welk publiek instellingen trekken en hoe dit publiek het aanbod beleeft. Het gevolg is dat de ontwikkelingen in de gesubsidieerde kunst- en cultuursector achterblijven bij bijvoorbeeld het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties, waar culturele diversiteit inmiddels steeds vaker een vanzelfsprekend aspect is geworden.

Er zijn duidelijke verschillen tussen de sectoren. De bibliotheken en de podiumkunsten, met name muziek en dans, zijn beter afgestemd op de culturele diversiteit van de samenleving dan beeldende kunst en musea die een vrijwel geheel 'wit' publiek trekken. Bij e-cultuur is culturele diversiteit een vanzelfsprekendheid, met uitzondering van de besturen. Hoewel meer dan negentig procent van de BIS-instellingen het thema enigszins tot heel belangrijk vindt voor de cultuursector, ontplooit minder dan de helft zelf enige activiteit op dit gebied, zo blijkt uit een onderzoek van LAGroup in 2008. Ten onrechte gaan veel instellingen ervan uit dat educatieve projecten voldoende zijn of dat het ook zonder speciale inspanning goed komt met de diversiteit binnen hun instelling.

Van een integrale visie op diversiteit is in de sector geen sprake. Een van de oorzaken hiervoor moet worden gezocht in de benadering van culturele diversiteit als ideologisch gegeven door overheden en culturele instellingen. Diversiteit wordt meestal gezien als een extra inspanning op ideële gronden en zelden als onderdeel van een goede bedrijfsvoering, gericht op het verankeren van veranderingen die zich binnen de samenleving voltrekken, zodat succes en overlevingskansen van de instelling vergroot worden.

Langzaam wordt duidelijk dat professionalisering van de markt, verjonging en educatie meer invloed hebben op het betrekken van cultureel divers publiek dan ideologisch gestuurd beleid. Vanuit het ondernemerschap is het logisch de markt te verkennen op potentiële afnemers. Voor het vergroten van het publieksbereik is een brede kijk noodzakelijk, die verder reikt dan het traditionele publiek. Dat marktgericht denken wordt door instellingen nog weinig gedaan. Voorbeelden zijn te vinden in de danssector, waar in een combinatie van klassieke dans en straatdans meer wordt ingegaan op de vraag van een nieuw publiek. En in de media, waar radiostation FunX, begonnen als een gesubsidieerde zender voor minderheden met vooral wereldmuziek, zich tegenwoordig op alle urban jongeren richt en nu in de grote steden marktleider is in de leeftijdsgroep van 15 tot 25 jaar. Daarmee laat FunX zowel de publieke omroepen als de commerciële radiostations achter zich. Funx laat zien dat – zonder aanpassing aan de markt – traditionele spelers in het cultuurveld op den duur terrein kunnen verliezen aan nieuwkomers, die wél een divers publiek weten te bereiken.

Het inspelen op demografische en culturele ontwikkelingen gaat instellingen niet vanzelf af. Specifieke kennis is noodzakelijk en bijzonder beleid – gericht op ruimte scheppen voor culturele expressie en deelname van een nieuw publiek – blijft nodig.

Het gaat vaak om gespecialiseerde culturele initiatieven. Sectorinstituten, fondsen en koepelorganisaties spelen in de ondersteuning hiervan een rol van betekenis. Verder heeft de sector begin 2011 een gedragscode 'Culturele Diversiteit' gelanceerd.

Internationalisering en diversiteit zijn nauw met elkaar verweven aspecten. Mondialisering, migratiestromen en de opkomst van nieuwe media zijn drie belangrijke krachten die leiden tot een 'pluriculturele' samenleving die voortdurend aan verandering onderhevig is. Onterecht wordt in het cultuurbeleid diversiteit vooral vanuit etnische groepen bekeken, terwijl het in wezen over mengculturen in steeds wisselende samenstellingen gaat. In het geval van jongeren speelt straatcultuur een belangrijke rol, opgepakt door vooral jonge instellingen die zich bezighouden met podiumkunsten en met mode. Bovendien zijn in de huidige netwerkcultuur niet alleen de herkomstlanden van belang, maar alle gebieden waar een netwerk zich bevindt, inclusief het virtuele domein. Dat cultuurbeleid zich nog op herkomstlanden richt, is daarmee achterhaald. De grenzen zijn immers zo goed als weggefallen: er is sprake van transnationale gemeenschappen.

Vanuit de ketenbenadering kan worden geconstateerd dat de aandacht voor diversiteit ongelijk verdeeld is over de schakels van de keten. De aandacht is vooral op programmering en publieksbereik en, in mindere mate, op makers gericht. Dat is het midden van de keten, terwijl aandacht voor het begin van de keten achterblijft. Hoewel de studentenpopulatie steeds diverser wordt, vertaalt dit zich nauwelijks naar universitaire studies die opleiden voor de kunst- en cultuursector en naar delen van het kunstvakonderwijs. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de juridische en bedrijfseconomische studies zijn deze opleidingen allesbehalve een afspiegeling van de huidige populatie jongeren. Ook in het curriculum is nauwelijks aandacht voor diversiteit. Het gevolg is dat toekomstige werknemers in de culturele sector onvoldoende zijn toegerust om de veranderingen binnen de samenleving te vertalen naar beleid. Het betrekken van het hoger onderwijs bij diversiteitsbeleid is dan ook van groot belang. Binnen het kunstvakonderwijs voor de podiumkunsten lukt het wel om een diverse studentenpopulatie aan te trekken. Daar spelen alternatieve opleidingstrajecten zoals vooropleidingen en bijzondere talentontwikkelingstrajecten een belangrijke rol. Tot slot is er weinig aandacht voor toegankelijkheid en beleving: het einde van de keten. Slechts enkele instellingen analyseren en evalueren de beleving van een divers publiek en weten de resultaten om te zetten in structurele, vraaggestuurde veranderingen binnen hun organisatie.

Aanbevelingen

Marktgericht werken

Instellingen moeten worden aangemoedigd in te spelen op demografische en culturele ontwikkelingen. Alleen met voldoende kennis van de markt kan men tegemoetkomen aan de vraag van een nieuw publiek en zo het publieksbereik vergroten. Dat betekent een focus op mengculturen in steeds wisselende samenstellingen, zoals ze zich voordoen in onze voortdurend veranderende samenleving.

Wat hier onder marktgericht werken wordt verstaan, wordt door anderen ondernemerschap genoemd of publieksbereik. Met marktgericht werken wordt in dit verband bedoeld dat instellingen goed kijken naar de omgeving waarin ze functioneren en aan de hand hiervan hun maatschappelijke functie bepalen. Het gaat niet alleen om demografie, maar ook om innovatie; het inspelen op veranderingen. Hoe verandert het publiek, welke ontwikkelingen spelen er? Daar hoort bij dat instellingen de markt verkennen op potentieel nieuw publiek. Er komt een grijze golf aan (de babyboomers) maar ook een jonge en gekleurde golf (de jonge generatie hoogopgeleiden). Het cultuurpubliek wordt bovendien steeds gedifferentieerder. Het is meer individualistisch ingesteld dan voorgaande generaties, het is minder in hokjes te vangen en wil zelf invloed uitoefenen op het cultuuraanbod, als maker of als samensteller. Voor culturele instellingen betekent dit dat ze wendbaar moeten zijn, maatwerk moeten leveren. Deze flexibele, naar buiten gerichte houding hoort bij marktgericht werken.

Marktgericht werken ontstaat niet vanzelf maar moet worden gestimuleerd. Daarvoor is monitoring nodig op publieksbereik, ondernemerschap en cultuureducatie. Drie kwaliteiten die de staatssecretaris hoog in het vaandel heeft.

Vaak wordt publieksbereik vooral kwantitatief bekeken. De Raad pleit vanuit het oogpunt van diversiteit voor een kwalitatieve benadering. Er zal een beoordelingsmodel moeten komen waarin wordt meegewogen welke publieksgroepen een instelling bereikt. Instellingen die publiek bereiken dat doorgaans weinig van het gesubsidieerde culturaanbod gebruikmaakt (waaronder jongeren en cultureel divers publiek), moeten worden gestimuleerd. Binnen zo'n model kan ook de maatschappelijke impact van de instelling meegenomen worden; naast fysieke bezoekers en makers hebben instellingen een platform in de (digitale) media, doen ze mee in het publieke debat en spelen ze een rol in hun lokale omgeving.

Expertisebevordering in samenwerking met het bedrijfsleven

Culturele diversiteit is in de gesubsidieerde kunst- en cultuursector nog niet het vanzelfsprekende aspect dat het in het bedrijfsleven inmiddels is geworden. Dat is immers geneigd om zich omwille van de eigen overlevingskansen te richten op een veranderende markt. Een houding die ook de cultuursector zich aan zou moeten en kunnen meten.

De Raad staat een diversiteitslab voor, waarin de expertise van het bedrijfsleven wordt toegepast.

Daar is culturele diversiteit een gegeven, bijvoorbeeld bij multinationals en verzekeringsmaatschappijen, in de internationale advocatuur en in sommige winkelketens. Bedrijven hebben verschillende redenen om actief te streven naar culturele diversiteit: om hun klantenbestand te vergroten of te diversifiëren, vanwege de positieve effecten van een kosmopolitisch imago of omdat ze ervan overtuigd zijn dat divers samengestelde werkteams betere kwaliteit leveren. Culturele instellingen kunnen leren van de expertise van het bedrijfsleven. Voor het bedrijfsleven kan de cultuursector interessant zijn voor relatiebeheer, imagobuilding en klantenbinding.

Het kan effectief zijn om samenwerking op het gebied van culturele diversiteit te stimuleren door middel van een programma vergelijkbaar met bijvoorbeeld de innovatieregeling. Daarbinnen kunnen culturele instellingen plannen indienen voor samenwerking met het bedrijfsleven. Het doel is expertise van het bedrijfsleven op het gebied van diversiteit over te dragen op culturele instellingen. Terreinen waarop dit programma zich kan richten, zijn werving van divers personeel, marketing en marktonderzoek, aanpassen van het aanbod aan nieuw publiek, en maatwerk leveren voor publieksgroepen. De regeling is bedoeld voor plannen die gericht zijn op structurele veranderingen in de organisatie.

Internationaal Cultuurbeleid

De mondialisering en de opkomst van nieuwe economische grootmachten vragen een extra inspanning van Nederland om aanwezig te blijven op het wereldtoneel. Het is van politiek, economisch en cultureel belang om 'te kennen en gekend te worden'. Het internationaal cultuurbeleid (ICB) kan daarbij een cruciale rol vervullen.

Het programma Dutch Design Fashion Architecture (DDFA) heeft structurele samenwerking voortgebracht tussen de departementen van OCW, BZ en ELenI. Deze resulteert in een invalshoek die wenselijk is in een internationale context en aan een geslaagd ICB ten grondslag ligt, namelijk een combinatie van een buitenlandpolitieke, een cultureel-inhoudelijke en een economische samenwerking. Naast overleg op reguliere basis worden agenda's op elkaar afgestemd en beginnen gezamenlijke optredens in het buitenland een normale aangelegenheid te worden. De Stichting Internationale Culturele Activiteiten (SICA) is inmiddels aangewezen als coördinatiepunt voor de statelijke manifestaties Turkije 2012 en Rusland 2013, zoals de Raad in zijn advies Culturele vertegenwoordiging in het buitenland (2010) heeft bepleit.

Met het afstaan van de HGIS-gelden aan de fondsen heeft OCW ook zijn beleid naar de fondsen gedecentraliseerd. De rol van het departement is daarmee tot een minimum beperkt. De fondsen daarentegen zien zich door de ontstane situatie genoodzaakt zelf hun beleid op grond van politieke en maatschappelijke doelen te formuleren, naast een louter kunstintrinsieke invalshoek. De Raad bepleit dan ook om een krachtiger regie op de fondsen en de sectorinstituten te voeren door duidelijke afspraken te maken over de selectie van doelen ten aanzien van het internationaal cultuurbeleid.

Ook zijn heldere afspraken nodig ten aanzien van de internationale communicatie. Nu profileren fondsen, sectorinstituten en instellingen zich in het buitenland veelal ieder afzonderlijk. Dat scheidt verwarring en brengt onnodig kosten met zich mee.

Aanbevelingen

De Raad heeft in 2010 het advies Culturele vertegenwoordiging in het buitenland uitgebracht. De staatssecretaris vraagt dit advies te bezien in het licht van de bezuinigingen. De belangrijkste aanbeveling was en is een strakkere regie van OCW op het internationaal cultuurbeleid, waarin de taken van alle spelers duidelijk zijn gedefinieerd. Om middelen in handen te krijgen die het mogelijk maken de regie op het ICB daadwerkelijk te voeren, beveelt de Raad de beschikking van OCW over een deel van de HGIS-gelden aan. Het maken van duidelijke afspraken met de fondsen en de sectorinstituten zal alleen tot de door de staatssecretaris gewenste stroomlijning leiden wanneer afgesproken verplichtingen worden geëvalueerd. Vervolgens wijst de Raad op de kostenbesparing die zal worden gerealiseerd wanneer de SICA wordt aangewezen als overkoepelende en coördinerende instelling bij (statelijke) manifestaties. Het is aan te bevelen de samenwerking tussen de departementen OCW, BZ en ELenI voort te zetten nu de meerwaarde hiervan ten opzichte van versnipperd opereren duidelijk is gebleken.

De kostenbesparing die de in het advies voorgestelde evenwichtige en doeltreffende culturele vertegenwoordiging van ons land met zich meebrengt door flexibilisering van de posten, wordt hier buiten beschouwing gelaten.

Europa

Europa kan bogen op een cultureel diverse rijkdom. Die grote verscheidenheid in culturen leidt echter ook tot versnippering. Zo worden binnen de unie 23 officiële talen gesproken, 3 alfabetten gehanteerd en zijn ongeveer zestig minderheidstalen officieel erkend. Het spreekt voor zich dat de grotere taalgebieden zich makkelijker kunnen manifesteren dan de kleinere. Daarnaast moeten de relatief kleine Europese landen en culturele markten het steeds meer opnemen tegen landen in grote, opkomende continenten zoals Azië. Desondanks heeft de vorig jaar ingestelde European External Action Service, die verantwoordelijk is voor de externe betrekkingen van de Europese Unie, nog geen specifieke taken op het gebied van cultuur; discussie hierover vindt wel plaats.

Cultuur heeft tot voor kort een marginale rol gespeeld in de EU, maar naarmate de Europese integratie zich verder ontwikkelt, groeit het inzicht dat cultuur hierin een belangrijke rol kan vervullen. Het nieuwe Cultuurprogramma voor de periode vanaf 2014 bouwt voort op het in de Europese Agenda voor Cultuur beschreven Europese cultuurbeleid en op andere beleidsdocumenten, zoals het in 2010 gepubliceerde Groenboek 'Het potentieel van culturele en creatieve industrieën vrijmaken'. Consultatierondes en discussies over het nieuwe cultuurprogramma zijn momenteel gaande. Het is belangrijk dat Nederland nauw betrokken is bij de ontwikkeling van het Europese cultuurbeleid. Om goed te kunnen deelnemen is het noodzakelijk dat de culturele sector over de Europese programma's en het Europese cultuurbeleid wordt geïnformeerd. Het Cultureel ContactPunt (CCP) dat bij de SICA is ondergebracht speelt hierbij een belangrijke rol. Toch lijkt de kennis van Europese ontwikkelingen binnen de Nederlandse cultuursector nog beperkt. De Nederlandse

onderwijs- en onderzoekssector wordt door het informatie- en lobbycentrum NethER in Brussel vertegenwoordigd. Het culturele veld ontbeert een effectieve lobby. Vaak wordt alleen de toegang tot financiële middelen genoemd als argument voor actieve deelname aan culturele activiteiten van de Europese Unie. De bezuinigingen in de cultuursector zullen dit argument versterken. Naast financiële argumenten zijn ook deskundigheidsbevordering in de cultuursector en versterking van kunst- en cultuureducatie redenen om deel te nemen aan het Europese discours over de rol van cultuur in de ontwikkeling van de Europese integratie. Deelname aan de intensieve informatie-uitwisseling in de European Cultural Sector Platforms en de Open Method of Coordination levert nuttige informatie op.

Tevens zijn er veel Europese netwerken binnen de cultuursector. Deze dragen bij aan de duurzaamheid van internationale samenwerking en ze vergroten het effect ervan. Veel Nederlandse culturele instellingen zijn lid van dergelijke netwerken en een aantal belangrijke Europese culturele netwerken zijn in Nederland gevestigd.

In de grensgebieden speelt de Europese dimensie een bijzondere rol. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om samenwerking tussen instellingen en het trekken van publiek van over de grens. Het onlangs gepubliceerde onderzoek *Study on the Contribution of Culture to Local and Regional Development* geeft inzicht in de ondersteuning van cultuur door de Europese regionale ontwikkelingsfondsen. Die blijkt groter en effectiever dan verwacht.

Door naar het buitenland te reizen kunnen cultuurprofessionals zich verbreden. De kennis over mobiliteit is echter beperkt en de informatievoorziening is versnipperd. Het is dan ook de vraag of de toegankelijkheid van informatie voldoende is, voornamelijk voor kleine organisaties. Sectorinstituten en brancheorganisaties zijn soms behulpzaam. Ook op Europees niveau zijn initiatieven gestart, zoals het Europese project PRACTICS voor het inrichten van zogenaamde European Mobility Info Points. Voor Nederland is SICA bij PRACTICS betrokken.

Voor buitenlandse cultuurprofessionals die naar Europa komen, is het verstrekken van visa en werkvergunningen binnen de Europese Unie nog niet voldoende op elkaar afgestemd. De Europese Unie werkt hieraan, maar aangezien de maatregelen niet specifiek opgesteld zijn voor de cultuursector is het nog onduidelijk of deze een positieve uitwerking zullen hebben. Juist voor Nederland is dit van belang, omdat internationale voorstellingen vaak plaatsvinden in het kader van Europese tournees. Wanneer in tegenstelling tot Nederland andere Europese landen een visum weigeren, kan dit van invloed zijn op het aanbod van cultuur in Nederland. Met betrekking tot mobiliteit binnen de Europese Unie zijn er ook problemen rond sociale zekerheid en belastingen. Er wordt naar oplossingen gezocht om de obstakels die internationalisering beperken uit de weg te ruimen. Juist op dit terrein kan de Europese Unie een praktische en ondersteunende rol spelen voor de culturele sector.

Aanbevelingen

Nu er minder geld beschikbaar is, zullen instellingen zich wellicht (meer) richten tot de Europese fondsen. Er kan gebruik worden gemaakt van het Cultuurprogramma, het Mediaprogramma en van budgetten voor regionale ontwikkeling en onderzoek. De laatste zijn niet voor cultuur bedoeld maar bieden via een speciale invalshoek soms subsidiemogelijkheden voor cultuurprojecten. Wellicht is een koppeling met MediaDesk mogelijk, het informatiepunt voor subsidieregelingen van het Mediaprogramma.

Het verdient aanbeveling het ContactPunt in versterkte vorm te handhaven. Een effectieve lobby in Brussel kan goede diensten bewijzen. Onderzocht moet worden hoe deze kan worden gevoerd. Kennis van de diplomatie en van het culturele veld zijn daarbij onontbeerlijk.

Sectoranalyse Musea

Preambule

Cultuur geeft vorm aan de samenleving en is een sterk bindingsmiddel voor gemeenschappen in alle lagen van de bevolking.

De overheid benoemt een aantal uitgangspunten voor cultuurbeleid, waaronder nationaal belang. Maar ook verdienvermogen, educatie en participatie worden als belangrijke criteria aangemerkt. De algemene notie is dat cultuur teruggegeven moet worden aan de samenleving. Deze notie heeft een economische lading en gaat over draagvlak voor de instellingen en de plaats van de instelling in de maatschappij.¹

Redenerend vanuit het perspectief van de samenleving valt op dat bij kleine instellingen vaak sprake is van een sterke relatie tussen lokaliteit, omvang van de instelling en plaats in de samenleving, omdat het de mensen uit de gemeenschap zijn die, meestal als vrijwilliger, het museum en de collecties dragen. De vraag naar draagvlak voor het museum op individueel niveau leidt al snel tot het noemen van de Nachtwacht (en dus het Rijksmuseum). Afhankelijk van het gekozen perspectief wordt het begrip draagvlak dus anders ingevuld. Dat heeft ook gevolgen voor de economische lading van het begrip in de zin van verantwoordelijkheid van de verschillende bestuurslagen voor de museale instellingen.

Bij participatie dienen alle inwoners van Nederland in beeld te zijn. Diversiteit is daarbij geen struikelblok maar een hoeksteen. Het is belangrijk tot een gedeeld gevoel van eigendom en waarde te komen, dat maakt mensen betrokken. Essentieel is inclusiviteit: de potentie van musea om als dragers van kunst en cultuur mensen en gemeenschappen met elkaar te verbinden. Zo ontstaan voortdurend nieuwe en bredere mogelijkheden voor educatie, recreatie, economie en toerisme.

Bij de uitwerking van de duiding van het belang van musea spelen twee kernbegrippen een belangrijke rol: collectie en connectie.² De verbindingen en de wijze waarop over verbindingen kan worden nagedacht en hoe ze worden ingezet (clustering), maken deze twee begrippen complementair. Het bestaansrecht van het museum ligt in de wijze waarop betekenisvol invulling gegeven wordt aan deze kernbegrippen. Daarin ligt ook de legitimatie voor de overheidszorg. Het is belangrijk om de continuïteit te borgen; de vraag is of de huidige wettelijke basis daar voldoende voor is en er niet een museumwet of erfgoedwet ingericht moet worden. Zeker als we in ogeschouw nemen dat het Rijk nadrukkelijk een verantwoordelijkheid heeft geformuleerd voor het hele museale bestel.

Het museale veld

Begin 20ste eeuw groeide het aantal musea in Nederland explosief. De huidige fijnmazige museale infrastructuur, met ongeveer 700 musea, is op die basis terug te voeren. In financiële zin investeert het Rijk het meest in musea, gevolgd door de gemeenten. Gekeken naar het aantal musea investeert de gemeente het meest (46%). De provincie speelt zowel in financiële als getalsmatige zin een kleine rol.³

Met de inrichting van de Basisinfrastructuur kregen 30 museale instellingen een langjarig subsidieperspectief met bijbehorende bekostigingssystematiek, waarvan de verantwoording via prestatieafspraken en visitatie geregeld is. De visitatierapporten geven op hoofdlijnen inzicht in het reilen en zeilen van de instelling. Er blijven veel vragen open die niet vanuit de kwantitatief ingestoken prestatieafspraken beantwoord kunnen worden. Musea wordt in de huidige subsidiesystematiek niet gevraagd een beleidsplan in te leveren. Als verlies kan daarom het gebrek aan inhoudelijke be-

1 1. De NMV onderscheidt daarom in haar publicatie *Meer dan waard: de maatschappelijke betekenis van musea* (2011) verschillende waarden van musea: collectiewaarde, educatieve waarde, economische waarde, belevingswaarde en verbindende waarde. In *De schat van de stad* (2011) wordt deze maatschappelijke waarde van musea berekend.

2 De museumnota 2005-2008 van de provincie Utrecht stelde deze begrippen expliciet centraal. De externe evaluatie van dit programma leidde tot aangepast beleid. Anders dan bij aanvang van het programma gaat voortaan meer aandacht uit naar samenwerkingsverbanden en minder naar individuele instellingen. Er worden geen nieuwe convenanten gericht op herinrichting afgesloten, wel kunnen kleinere doelstellingen onderwerp van samenwerking en ondersteuning zijn.

3 Zie de website van het CBS.

leidsmatige uitwerking van de verantwoording naar de overheid opgetekend worden. Het Rijk legt geen relatie tussen output en outcome.

Onder druk van de economische ontwikkelingen ontstonden er expliciet vraagstukken met betrekking tot de verantwoordelijkheid van de overheid voor bedrijfscollecties.⁴

De kwaliteitszorg kreeg een impuls met de herinrichting van het museumregister en de ontwikkeling van kwaliteitszorginstrumenten als Museana, QMUS en de eigen benchmark van de VRM.⁵ Een specifiek kwaliteitsinstrument werd binnengehaald met de introductie van SPECTRUM als standaard voor collectiemanagement.

Naast de 29 musea en het RKD (kunsthistorisch documentatiecentrum) voorzag de BIS verder in een sectorinstituut (Erfgoed Nederland) en (vooral voor het bredere museale veld) een rol voor het fonds, de Mondriaanstichting. Ondersteunend aan het veld zijn de brancheorganisaties NMV en VRM en de door de provincie gefinancierde museum- of erfgoedconsulenten, professioneel verenigd in het LCM.⁶

De jaaromzet van de rijksmusea bedraagt bijna 250 miljoen, met daarin een aandeel van 50% voor het Rijksmuseum, het Van Goghmuseum en NCB Naturalis. Van de instellingen haalt 70% de eigen inkomstennorm. Gemiddeld bedragen de publieksinkomsten per bezoek rond de 6 euro.⁷

De museummonitor laat al enkele jaren een stabiele ontwikkeling tot lichte stijging zien van het museaal bezoek, de cijfers van het CBS vertonen eenzelfde tendens. Het top 55-onderzoek van de NMV vermeldt 12 miljoen bezoeken voor 2010⁸

De professionalisering van het museale veld⁹ is sterk gegroeid en de presentatietechniek heeft een hoge vlucht genomen. Opvallend is de rol die de hedendaagse kunst (als het gaat over interpretatie en het leggen van een relatie tussen heden en verleden) en kunstenaars (die als curator helpen om vorm te geven aan het museum) spelen voor het museum.

De publieksgerichtheid van musea is over de hele linie toegenomen. Educatie weet zich steeds nadrukkelijker te positioneren.¹⁰ In de musea werken steeds vaker mensen die in meerdere culturen geworteld zijn, waardoor het verhaal van de musea verandert.¹¹

Het bewustzijn van de bijdrage die internationale oriëntatie aan de ontwikkeling van het veld zou kunnen leveren is niet overal even sterk ontwikkeld.¹² Zeker daarbij is dat het inrichten van een internationaal netwerk veel inspanningen vereist. Inzetten op een internationaal verzamel- en tentoonstellingsbeleid legt een grote druk op de organisatie.

Tegelijkertijd moet geconstateerd worden dat instellingen nog te veel naar binnen gericht zijn, vooral betrokken op de eigen organisatie en het realiseren van de eigen bedrijfsdoelstelling. Dit wordt versterkt door de observatie dat in het management van musea nogal eens sprake lijkt te zijn van coöptatie binnen de eigen kring. Dit draagt niet bij aan gewenste vernieuwing in de gezichtsbepalende functies van musea.

Prominente onderwerpen in het landelijk museaal beleid (en ook prominent in de media aanwezig) waren het Nationaal Historisch Museum en *Gratis Toegang*.¹³ Ge-

4 Onder meer het faillissement van Scheringa, de overdracht van een deel van de ING -collectie aan het Drents museum en de veiling van de Stuyvesantcollectie.

5 Deze instrumenten zijn de afgelopen jaren ontwikkeld. De werking ervan moet nog duidelijk worden. De instrumenten zijn niet vrij toegankelijk.

6 NMV, VRM en LCM zijn financieel zelfstandig.

7 Zie Kunst in cijfers, publicatie OCW.

8 Top 55-onderzoek NMV-museumkaart, Museummonitor (Letty Ranshuysen), cijfers CBS. Vergelijking van de gegevens van de verschillende onderzoeken is niet mogelijk omdat er steeds een andere populatie onderzocht wordt. Een tendens waarnemen binnen de populatie van hetzelfde onderzoek is wel mogelijk.

9 Het besef van het belang van de ontwikkeling van de museale standaard leidde ook tot herziening van het museumregister.

10 Zie hiervoor de visitatierapporten van de VRM Musea en ook *Over Passie en Professie. Een eeuw publieksbegeleiding in de Nederlandse musea van Cultuurnetwerk Nederland*.

11 Waarneming informerende gesprekken museaal veld.

12 De omvang en de rol van ICOM en NEMO voor de Nederlandse museale organisatie is niet duidelijk. Volkenkundige musea kennen ook nog het ASEMUS-samenwerkingsverband. En een aantal grotere musea zijn nadrukkelijk gefocust op internationale samenwerking.

13 Met het project 'de 7 experimenten van Plasterk' doet de NMV nu onderzoek naar verschillende mogelijkheden voor gratis toegang. De resultaten komen in 2011 beschikbaar.

constateerd kan worden dat deze onderwerpen voor veel ophef hebben gezorgd. De uitwerking verliep anders dan beoogd. De verwickelingen rondom het NHM leidden tot verhitte debatten over de manier waarop geschiedenis van belang was voor de maatschappij en de bijdrage ervan (neergelegd in de canon) aan de nationale identiteit.

Museumbeleid, bestel en collecties

Het overheidsbeleid dient erop gericht te zijn dat in Nederland een duurzaam en effectief museaal aanbod beschikbaar blijft. Cultuur moet kunnen voortbouwen op voorgaande prestaties. Daarom is het noodzakelijk dat de museale continuïteit voldoende geborgd is. Bij de behandeling van dit borgingsvraagstuk komt het collectievraagstuk aan bod.^{14,15}

Overheid en museale instellingen zijn, met name vanuit de verantwoordelijkheid voor de collecties, langjarige beheerovereenkomsten met elkaar aangegaan. In de praktijk blijkt dit regelmatig een verlamdende uitwerking te hebben op de slagvaardigheid van zowel overheid als musea. Deze situatie leidt ook tot ongelijke verhoudingen en beperktere samenwerkingsmogelijkheden tussen de zogenaamde VRM en andere musea.

Met de regeling materieelbeheer museale voorwerpen werd het collectiebeheer van de Rijksoverheid geregeld. Deze regeling wordt dit jaar (2011) geëvalueerd door de staatssecretaris van OCW. Daarbij moeten ook de bevindingen van de RCE en Egi een rol spelen.

Vooruitlopend op deze evaluatie stelt de Raad dat er gekeken moet worden naar de manier waarop de publiekrechtelijke verantwoordelijkheid van het Rijk voor de rijkscollecties is vormgegeven. Het benoemen van collecties van nationaal belang vereist inzicht in de omvang en samenstelling van de collecties¹⁶ en een waardestellend kader. Al in *Bewaren om teweeg te brengen* werd aangegeven dat een dergelijk kader onmisbaar was. Het ontbreken ervan doet zich in het huidige tijdsgewricht voelen. Hetzelfde geldt voor de ontwikkeling van de erfgoedbalans. Invulling van de erfgoedbalans en het waardestellend kader moet door de overheid voortvarend ter hand genomen worden.

Op termijn zou gestreefd moeten worden naar een optimale uitnutting van collecties en een effectiever presentatiebeleid. De Raad wil om het vraagstuk van collecties van nationaal belang en borging te beantwoorden in nader onderzoek de volgende vragen en onderwerpen te verkennen:

- Zijn de zelfregulerende instrumenten¹⁷ van het museumwezen voldoende om de borging zoals aangeduid in de preambule mogelijk te maken?
- Wat zijn daarbij de mogelijkheden voor en wat is de noodzaak van een wettelijk kader? De zoektocht naar antwoorden zou kunnen beginnen met een oriëntatie op het buitenland. Het borgingsvraagstuk vereist een kader waar het belang van musea uit kan worden afgeleid.
- Bezie het verantwoordelijkheidsvraagstuk van de Rijksoverheid met betrekking tot de collectie in relatie tot de evaluatie van de regeling materieelbeheer museale voorwerpen.¹⁸ Daarbij hoort ook een perspectief op het eenduidig beleggen van de inspectietaak.

14 Dit is geen nieuwe notie. In de museale strategienota *Bewaren om teweeg te brengen* (2005) werd expliciet ingezet op beleidsvorming op dit gebied.

15 Zie ook *Voor de eeuwigheid?* Over collectiebeleid in Nederland, 2008 voor gedachtevorming over samenwerking en afstemming van collectiebeleid

16 Het monitorboek van de erfgoedinspectie (2009-2010) signaleert ook het veelvuldig ontbreken van een actueel collectiebeleidsplan bij de VRM-musea. Dit strookt niet met de ethische code voor musea.

17 Ethische code voor musea (ICOM) overgenomen door NMV :

<http://www.museumvereniging.nl/LinkClick.aspx?fileticket=rodcbgzCrc0%3d&tabid=134>

18 Daarbij ook het vraagstuk adresseren van het wettelijk kader waar de regeling op gebaseerd is.

- Expliciet dient daarbij aandacht geschonken te worden aan de manier waarop vorm gegeven wordt aan verantwoordelijkheid van het Rijk voor de rijkscollecties.

De omvang van de bezuinigingen zal gevolgen hebben voor het museaal bestel. Daarom is het noodzakelijk dit onderzoek uit te voeren. Als sluiting, krimp of fusie van instellingen aan de orde zal komen, dan is inzicht in de samenstelling van de collectie van belang.

De uitwerking van de onderzoeksvraag en een mogelijk in te richten wettelijk kader, voorziet in de uitwerking van de collectie Nederland. Het biedt perspectief op collectieverantwoordelijkheid en daarmee collectiemobiliteit en selectiebeleid als instrument voor musea, zodat ze op basis daarvan kunnen samenwerken en zaken op elkaar kunnen afstemmen. Het biedt een perspectief op een gezamenlijk aankoopbeleid, mogelijkheden voor de rijkscollectie in de regio, ensemblevorming en verplaatsing. De doelstelling is tot een regeling te komen die tot instrument wordt van publieke beschikbaarheid van collecties. Inzetten op een actief presentatiebeleid werkt ook als beschermingsfactor. In collectiemobiliteit is het publieksbelang een belangrijk criterium in de zin van beschikbaarheid. Zo wordt een vertaalslag gemaakt naar de overheid als actieve aandeelhouder, waarbij collectiemobiliteit en selectiebeleid de instrumenten zijn.

Ondersteunend aan en vooruitlopend op het inzetten op deze ontwikkeling is de wijze waarop de indenniteitsregeling is ingericht.¹⁹Een kanttekening moet gemaakt worden bij het nationaal onderling bruikleenverkeer dat wordt bemoeilijkt door de eisen die musea zelf stellen. De vraag is of het internationaal bruikleenverkeer een hoger subsidieplafond vereist of dat er meer inspanningen verricht moeten worden om tot afstemming in programmering te komen, zodat efficiënter gebruikgemaakt kan worden van de regeling. Het project collectiemobiliteit 2.0 beoogt op Europese schaal collectiemobiliteit te versterken. Het in het kader van dit project verrichte onderzoek toont aan dat 15% van de tentoonstellingskosten aan verzekeringspremies besteed wordt.²⁰ Overleg over de verzekeringsvoorwaarden en een onderzoek naar het inrichten van zelfregulerende maatregelen ligt voor de hand.

Het behoud van de collecties mag nooit in het geding zijn. Collectiebeheer staat voor de buitenwacht maar al te vaak voor het 'oude naar binnen gerichte museum'. Bij Publiek en presentatie denkt men aan het 'nieuwe naar buiten gerichte museum'. Het is een reëel risico dat de inzet op publieksbereik ten koste dreigt te gaan van het behoud en beheer van de museale collecties.

Een optimaal collectieklimaat is echt iets anders dan het inzetten van collecties om er geld mee te verdienen. De overheid dient processen te stimuleren die de balans tussen collectieklimaat en sponsorklimaat optimaliseren. Publieksbereik als absoluut cijfer is in dit geval een korte termijngedachte. Binding met het publiek is een duurzamer uitgangspunt, omdat dat een meer continue geldstroom garandeert. In sommige gevallen wordt een gelukkige relatie tot stand gebracht tussen behoud, beheer en publiek, bijvoorbeeld als het gaat om de 'restauratie op zaal'-projecten. Geredeneerd vanuit eigenaarschap kunnen instellingen ook overwegen de restauratie van hun objecten publiek-privaat te financieren.

Spreiding – het moedermuseum

De huidige BIS is niet dienstig aan de spreidingsgedachte. Of de oriëntatie op kernpunten van de VNG daarbij een uitgangspunt is, staat nog te bezien.²¹ De bijdrage

19 De RCE evalueerde de Subsidieregeling indenniteit bruiklenen 2005 in 2010 2011. De conclusie van het onderzoek luidt: de onderliggende oorzaken van hoge verzekeringspremies worden niet aangepakt. Hoewel indenniteit nodig is en nodig zal blijven om musea te helpen bij het lenen van objecten met hoge verzekerde waarden, moet er tegelijkertijd aandacht worden besteed aan die onderliggende oorzaken, zoals het tot stand komen van hoge verzekeringswaardes. Ook moet per object maatwerk worden geleverd: shared liability of niet-verzekeren waar mogelijk, indenniteit en/of commerciële verzekering waar noodzakelijk.

20 Onderzoek in het kader van het project collectie mobiliteit 2.0 / lending for Europe.

21 Zie inleiding algemeen deel Agenda Cultuurbeleid.

aan en de relatie tot de regio van de musea in de Basisinfrastructuur verschilt van instelling tot instelling. In sommige gevallen is er sprake van een sterke relatie en in uiterste gevallen van totale onthechting. Middelgrote en kleine instellingen²² hebben veelal een duidelijke lokale verankering (door de grote inzet van de gemeenschap waarbij een sterk eigenaarschap gevoeld wordt), waardoor de kernpuntenbenadering als uitgangspunt voor herinrichting een ander perspectief kan bieden. Er bestaat behoefte aan beter inzicht in de verhoudingen tussen de verschillende financiers van het museale bestel en de afzonderlijke instellingen. Het gaat dan om fondsen, het mecenaat en de verschillende overheden die het museale bestel faciliteren en daardoor tegelijk ook invloed uitoefenen op de mogelijkheden voor samenwerking in dat bestel en de verhouding tussen de museumsector en andere sectoren van de Nederlandse cultuur. Zo signaleert de Raad dat de mogelijkheden tot het maken van bestuurlijke afspraken door de verschillende overheden onvoldoende benut worden. Afstemming lijkt zich nu te beperken tot de zogenaamde convenanten waarvan de strekking net zo lang als breed is. Hoewel we steeds constateren dat er sprake is van een onbalans tussen de verschillende overheidslagen, zijn we blijkbaar niet bij machte om hier structureel iets aan te doen.

In het denken van musea over positionering, maatschappelijk draagvlak en maatschappelijke relevantie is een tendens waar te nemen waarbij erfgoedinstellingen inspelen op de mogelijkheden die samenwerking met aanverwante organisaties en doelgroepen (fysiek en virtueel) biedt. Het museum wordt tot presentatiekern en centrum voor (maatschappelijk) debat. Musea kunnen een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van de regio. Zowel in het scheppen en bieden van een gevoel van eigendom en eigenwaarde als in directe economische zin. Niet onbelangrijk daarbij is de relatie tussen de rijksgesubsidieerde en overige musea beter vorm te geven.²³

In dezelfde lijn kan ook de ontwikkeling van het 'moedermuseum' genoemd worden. Een moedermuseum is een museum dat een leidende rol in een museaal netwerk kan vervullen op grond van specifieke kwaliteiten. De inspanningen die van een dergelijk museum verwacht kunnen worden hangen samen met de drie museale hoofd-functies: publieksfunctie, collectiefunctie en wetenschappelijke functie.

De filosofie van het moedermuseum kan leiden tot een andere vorm van toegankelijkheid. Een dergelijke instelling, met een sterke identiteit, werkt niet alleen door in de eigen regio, maar kan tegelijkertijd ook uitgangspunt zijn voor de internationale positionering en voor nieuwe samenwerkingsverbanden.²⁴ Op grotere schaal kan bijvoorbeeld gedacht worden aan een Nederlandse variant van het Smithsonian.²⁵

De vraag welke door het Rijk gesubsidieerde musea collecties beheren die eerder van regionaal dan van nationaal belang zijn, moet, in samenhang met het te ontwikkelen waardestellend kader en de erfgoedbalans, in dialoog met de musea beantwoord worden.²⁶ Dit zou tot hergroepering van het aanbod kunnen leiden.²⁷ Bij de beoordeling van de verdeling van de subsidie zou het samenwerkingscriterium meegewogen kunnen worden. Internationale samenwerking wordt daarbij hoger gewaardeerd.²⁸ Samenwerking kan niet alleen vanuit inhoudelijke overwegingen invulling krijgen. Organisatorisch gezien kan het model zich uitstrekken tot de backoffice. Deze backofficeclustering ligt voor de hand in Leiden, Utrecht en Amsterdam.²⁹

De gedachte van het moedermuseum opent ook een perspectief in bestuurlijke zin, namelijk dat van het creëren van een optie voor duurzaamheid in de regio (daarmee

22 NB: naar de maatstaf van de LCM, die daarvoor duidelijk een kleinschaligere benadering hanteert dan de NMV.

23 Effect of oorzaak daarvan is ook de uitblijvende fusie tussen VRM en NMV.

24 Dat dit mogelijk is, laat de praktijk van het Zuiderzeemuseum zien.

25 Het museumcomplex in Washington met een hoofdinstituut en verschillende verwante instituten. Een ander voorbeeld hiervan is de Tate Modern.

26 Dit maakt deel uit van het voorgestelde onderzoek. De ontwikkeling van erfgoedbalans en waardestellend kader is een overheidstaak.

27 De voorgestelde inrichting van een wettelijk kader is dienstbaar aan de uitwerking van het regionale concept.

28 Een voorstelbare oplossingsrichting is dat Museumnetwerk, brandhaardennetwerk of moederrolmuseum budget en faciliteiten meekrijgen die met het cluster gedeeld moeten worden.

29 In Amsterdam wordt samengewerkt op het gebied van beveiliging, in Leiden worden de mogelijkheden voor backofficesamenwerking voorzichtig verkend.

wordt tegelijkertijd draagvlak gevonden voor de collectie Nederland). Andere overheden kunnen betrokken raken bij de uitvoering van het museumbeleid. Concreet betekent het dat de wethouder mee kan gaan denken over hoe er naar het museum gekeken wordt in de zin van verbindingen.

Wetenschappelijke taak musea

Er kunnen vraagtekens gezet worden bij de relevantie van de onderzoekstaak in relatie tot de publieksfunctie. Voor veel instellingen blijkt het moeilijk te zijn om de resultaten van onderzoek goed ten dienste te laten komen van het publieksbereik.³⁰ Veel musea lijken voor hun succes afhankelijk geworden van wat aan tentoonstellingen ingekocht wordt. Daardoor blijft de eigen onderzoekscapaciteit onderbenut. Er zijn wel voorbeelden van hoe dit op een goede manier kan, bijvoorbeeld bij het Van Goghmuseum. En ook in het RMO zien we een vertaalslag waarbij onderzoek in dienst staat van de publieksfunctie.

Het blijkt moeilijk haalbaar om collectie- of presentatie gebonden wetenschappelijk onderzoek als basiseis bij ieder (rijks)museum te laten horen. Een expliciete rol is te definiëren voor (moeder)musea met een duidelijke leidende rol op hun gebied (zoals dat bijvoorbeeld voor het RMO en Naturalis in Leiden het geval is).

De informatiemakelaarsrol van de conservator en de rol van digitale conservator (waarbij met name de ontwikkeling naar het binnenhalen van de kennis van het brede publiek van belang is) krijgt langzamerhand vorm. Feitelijk zijn het complementaire functies.

In aansluiting hierop moet de rol van de RKD als validerende informatiemakelaar voor het kunst- of cultuurhistorisch domein vorm gegeven worden. Naar de toekomst toe is de rol van het RKD vooral die van een netwerkorganisatie die zich moet verbinden met andere cultuurnetwerken en -organisaties.³¹ Daarmee wordt een onvermijdelijke weg naar digitale toegankelijkheid en toepasbaarheid, waar de samenleving om vraagt, gestimuleerd. Veelbelovende resultaten van de digitale evenknie van de conservator zoals we zien bij het project 'Ask a curator' en 'Conservator next' ondersteunen deze visie.

De relevantie van onderzoek gebonden aan publieksbereik en tentoonstellingsactiviteiten is een andere dan die van het doorlopend onderzoek dat verbonden kan worden aan een universiteit. Dat hier een kans ligt, bewijzen voorbeelden van vruchtbare samenwerking tussen universiteit en museum in Leiden, Utrecht en Amsterdam. Vanuit NWO werkt vanwege de grote aandacht voor valorisatie van de wetenschappelijke kennis de samenwerking tussen museum en wetenschap weer wel.³²

Het uithollen van de kennisfunctie van de instelling, wat op den duur tot kwaliteitsverlies leidt, vraagt om aandacht voor de hierboven beschreven aspecten.^{33, 34} Zuiver het hanteren van de hoeveelheid publiek als graadmeter voor het functioneren van de instelling geeft dus een vertekend beeld van het welzijn en de duurzame toekomstgerichtheid van de instelling.³⁵

Ontwikkeling publiekstaak (educatie en participatie)

Het publiek kan gedefinieerd worden als brede publieksgroep, diagonaal door klassen en culturele achtergrond. Nieuwe relaties tussen museum en publiek ontstaan

30 In meerdere visitatierapporten wordt vastgesteld dat het museum geen invulling geeft of kan geven aan zijn wetenschappelijke en kennistaak.

31 Een eerste aanzet hiervoor is de rol die de RKD vervulde bij de Van Dongen-tentoonstelling in het Boijmans en de tentoonstelling 'De mythe van het atelier' in het Teylersmuseum.

32 Zie bijvoorbeeld de CATCH-projecten.

33 Het Wereldmuseum in Rotterdam ontwikkelde een bedrijfsmodel waarbij het aantal conservatoren drastisch werd teruggebracht en waarbij ze mogelijk per tentoonstelling worden ingehuurd.

34 Een aandachtspunt voor het museaal bedrijf is de professionalisering van de bedrijfsvoering, zodat er een beter evenwicht gevonden kan worden. De dreiging schuilt in de sterke focus op presentatie, die het museaal bedrijf uitholt. Het gaat ten koste van de inhoud; vooral van de conservator en de zorg voor de collecties.

35 Andere parameters worden besproken in het algemeen deel.

daar waar een relatie tussen identiteit en collectie gelegd wordt, zoals het Amsterdam Museum en het Joods Historisch Museum laten zien. Bij het Zuiderzeemuseum is veeleer een link met vormgeving te zien dan met cultuurhistorie. Tegelijkertijd maakt men ook een vertaalslag naar personificaties (ambachtsman, handelaar, verkoper). Daarmee wordt een verloren eigendomsgevoel voor een deel gerestaureerd. Het vermogen van een museum om door zijn gerichtheid en presentatie maatschappelijke verankering te bereiken is een criterium waarop musea mede beoordeeld kunnen worden. Een kwantitatieve specificatie is niet in zijn algemeenheid te geven. Functie, locatie en geschiedenis van het museum bepalen dat namelijk. Het versterken van de banden met het publiek en het vergroten van het draagvlak bij het publiek gaan verder dan het marketingbeleid of een vriendenvereniging. Het vraagt om een duurzame investering en een oprechte professionele interesse in de omgeving waarin de instelling is gesitueerd. Bij het actiever binden van brede publieksgroepen zijn drie elementen essentieel: het verbinden van het publiek, het geven van een gevoel van eigendom en vraaggericht werken. De op te zetten activiteiten en te organiseren evenementen moeten de eigen community de gelegenheid bieden om zich eigenaar te voelen.

Onderwijs is van essentieel belang voor de toekomstige vorming van het publiek. De begrippen educatie en participatie moeten worden gebundeld. De educatieve verantwoordelijkheid moet bij de instellingen zelf gelegd worden. De commissie musea ziet een duidelijke link tussen onderwijs, cultuur en de rol van het moedermuseum. Als er gekeken wordt naar regiospreiding en een keuze voor een link met onderwijsconcentraties, dan ligt daar een concrete koppelmogelijkheid van educatie en participatie. Dat laten het Nederlands Openluchtmuseum en het Nationaal Glasmuseum ook zien in hun (op aandacht voor ambachtelijkheid geschoede) projecten met hbo en mbo.

De school heeft de taak het cultureel zelfbewustzijn van jongeren te ontwikkelen. Musea dragen zorg voor een professionele omgeving in aanvulling op het onderwijs. Een goede afstemming met het onderwijs is daarom noodzakelijk. De museumsector heeft behoefte aan goed opgeleide educatoren die het onderwijs kennen en vanuit het museum een toegevoegde waarde kunnen leveren.³⁶

Geen ander begrip heeft de afgelopen jaren zo veel stof doen opwaaien als dat van het 'historisch bewustzijn', zoals het geval was in de discussie over het Nationaal Historisch Museum.

De taak van het NHM is het brengen van geschiedenis en die waar mogelijk te verbinden met jonge mensen. In Nederland dient historische educatie plaats te vinden. De commissie ziet dat een historisch netwerk als aanjager en centrum kan fungeren (geschiedenis met een e-component). Alle andere musea kunnen deel uitmaken van een dergelijk concept. Om dit te kunnen realiseren zou het Rijksmuseum het project historisch museum meer profiel kunnen verlenen. Een deel van het budget van het Rijksmuseum zou ter beschikking gesteld kunnen worden aan een projectorganisatie, zodat het werken aan de canon zich verbindt aan de materiële cultuur die in alle musea in potentie aanwezig is. Een historisch netwerk heeft budget nodig om een eigen aanjagende en coördinerende rol te kunnen vervullen, en dat wat aangejaagd wordt neer te kunnen zetten. Het is denkbaar dat projectorganisatie en Rijksmuseum deze taak samen oppakken. Om het uit te drukken in de tot nu toe gebezigde terminologie wordt het Rijksmuseum daarmee tot moedermuseum voor materiële cultuur van de nationale geschiedenis. De kennis van het museum kan als educatieve slagkracht ingezet worden. De commissie ziet een kans van slagen voor deze werkwijze door de combinatie van museaal educatieve knowhow en de multiplier die ontstaat door de inzet van de projectorganisatie.

³⁶ Zie hiervoor ook *Over Passie en Professie. Een eeuw publieksbegeleiding in de Nederlandse musea* van Cultuurnetwerk Nederland.

Cultureel ondernemerschap en maatschappelijk draagvlak

Met de introductie van het cultuurprofijtbeginsel werd het zelf verdienend vermogen van de (BIS-)musea aangesproken. Het merendeel van de instellingen haalt de gestelde norm van 17,5%.³⁷

Het vraagstuk van het verwerven van extra inkomsten is complex en ligt per museum verschillend (de aaibaarheidsfactor verschilt per museum). Vergroten van maatschappelijk draagvlak begint bij de definitie van de maatschappelijke rol van de instelling om vervolgens het handelen daarop af te stemmen. Het vertrekpunt is altijd de collectie in de zin van aanbod, beheer en presentatie. Musea dienen zich te verhouden tot hun omgeving, en daarbij zijn lokaliteit en bereikbaarheid een gegeven. Overheid en museum hebben elkaar als partner. Die relatie gaat verder dan geldverdelers en geldontvangers. Verdere bewustwording van de musea van de mogelijkheden en professionalisering van de instellingen op financieel gebied moet nagestreefd worden. De run op het mecenaat is niet zomaar gerealiseerd. Dat kost tijd! Mecenaat gaat over een langjarige investering in relaties met bijvoorbeeld vriendenverenigingen en een oprechte wisselwerking met geïnteresseerde mecenasen. Inkomsten stijgen pas met een hechte verbinding.

Ondernemerschap laat zich duiden als de waar te nemen positieve ontwikkeling in publieksbereik en eigen inkomsten in relatie tot de kosten per bezoeker.

Naast de beheerovereenkomsten tussen het Rijk en de instellingen met betrekking tot de collecties, is de relatie met betrekking tot gebouwbeheer ook vormgegeven in een langjarige beheerovereenkomst. In het kader van het voortzetten van het verzelfstandigingstraject van de musea ligt onderzoek naar de relatie huurder-verhuurder voor de hand. De doelstelling is het gebouw als instrument te kunnen hanteren bij het realiseren van de bedrijfsdoelstellingen.

Er is een verband tussen de toenemende productie en de legitimatie die van musea gevraagd wordt op het vlak van inderdienvermogen. Een financierende overheid moet zich daarvan bewust zijn. De vraag naar groei van het verdienvermogen in dit licht bezien leidt tot de conclusie dat wat er geproduceerd wordt en wat er te verdienen valt, op den duur communicerende vaten worden. Bij het Rijksmuseum, het Van Goghmuseum en het Mauritshuis is het verdienvermogen optimaal. Zeker gezien het draagvlak uitgedrukt in de omvang van de vriendenkring. Dat geeft tegelijkertijd ook de grens ervan aan. Kleinere instellingen raken hier niet aan.

Bij het streven naar excellentie uitgedrukt in kwaliteit van ondernemerschap past de overweging dat waar het mecenaat zich verdicht tot A-locatie en A-collectie de overheid haar investeringen zou kunnen heroverwegen.

Digitalisering

Cijfers van Digitaal Erfgoed Nederland laten zien dat de stand van zaken met betrekking tot digitalisering van collecties de afgelopen jaren aanmerkelijk verbeterd is.³⁸

Dit zegt echter nog niets over contextualiseren. Op het gebied van interpretatie en presentatie moet online de slag nog gemaakt worden, waar de musea offline inmiddels zo succesvol zijn. Een aanzienlijk aantal musea beweegt zich op Twitter. Het project wiki-art was een groot succes gezien het aantal deelnemers. Een buitengewoon klein deel van de musea werkt aan interactieve online kennisdeling (professioneel of met amateurs).³⁹ Van betrekkelijk recente datum is Google Art en het augmented-realityproject van het Stedelijk. Over het geheel genomen is de inzet van en oriëntatie op sociale media nieuw ontdekkingsterrein voor musea, waar men zich gretig op stort. Een beleidsmatige verankering van sociale mediabeleid ontbreekt meestal nog.

37 Er zijn legio voorbeelden voor het verwerven van eigen inkomsten te benoemen: museumwinkel, zaalverhuur, aankopen om de collectie op een hoger peil te brengen en zo meer publiek te bereiken. Daardoor is er een mogelijkheid om mensen te mobiliseren en aanvullende middelen te verwerven, grootschalige publieksevenementen als een museumnacht te organiseren om museumvreemd publiek te bereiken ... Dit is slechts een greep uit de verdienkas. De vraag is of met deze traditionele mogelijkheden de grenzen al niet ongeveer bereikt zijn. In een alsmar competitiever veld is vooral behoefte aan nieuwe, per museum specifiek te ontwikkelen verdienmodellen.

38 Onderzoek 'Digitale feiten'. Zie ook collectiebalans i.v.m. registratiegraad.

39 Naturalis komt de eer toe het eerste museum te zijn dat de netwerkgedachte tot bedrijfsfilosofie verhief.

Digitale duurzaamheid⁴⁰ staat als thema nog in de kinderschoenen en is een zorg van de directe toekomst.⁴¹ Een achterstand in kennis en ontwikkeling speelt nog steeds een grote rol. Het niet op orde zijn van de digitale backoffice speelt veel instellingen parten bij het zichtbaar maken en delen van de museale kennis. Natuurlijk zijn er voorlopers op dit gebied, waarbij Naturalis jarenlang het peloton aanvoerde en Boijmans op het gebied van publieksbereik het afgelopen jaar de meest vergaande schreden zette. De inzet van sociale media om aan community vorming invulling te geven en tot een shared-memory-invulling te komen met gemeenschappen gekleurd door diversiteit blijkt een succesvol gereedschap. Het digitale tijdperk vraagt om herinzet van middelen op personele functies die digitale kennisdeling en interpretatie ondersteunen.⁴²

Internationaal is er op het gebied van digitalisering nog winst te boeken. Met de aanwezigheid van Europeana in Nederland is een instrument beschikbaar dat digitale kennis- en collectiedeling bevordert. Tegelijkertijd maakt dit instrument het mogelijk om op beleidsniveaus te spreken over barrières die de toegankelijkheid en herbruikbaarheid van het digitaal cultureel erfgoed beperken. Ook hiervoor geldt dat het veelal de instellingen zelf zijn die in de weg staan aan het succesvol kunnen ontwikkelen van dit soort instrumenten. Terwijl de functie ervan alleen tot volle bloei kan komen bij voldoende deelname en vooral digitale massa. Nationaal zijn de stimuleringsregelingen voor digitalisering- en e-culturele projecten inmiddels beëindigd met het aflopen van de regeling 'Digitaliseren met beleid' en het einde van de innovatieregeling.⁴³ Stimulering van het veld blijft belangrijk.

Visie op fonds en sectorinstituut

Musea ervaren nog weinig impulsen vanuit Erfgoed Nederland. De rollen die zij zien voor Erfgoed Nederland liggen op het vlak van het signaleren en informeren over internationale mogelijkheden en deskundigheidsbevordering (waarvan akte, gezien de vele publicaties die in samenwerking met anderen ontstonden). Erfgoed Nederland zelf ziet zijn rol vooral in het in gang zetten van processen en trajecten, met name op het gebied van educatie. De natuurlijke plek in het bestel heeft de organisatie nog niet gevonden, de instelling moet zich nog steeds bewijzen. Ook de verhouding met de RCE en ICN moet nog uitkristalliseren.

De Mondriaanstichting speelt onomstotelijk een belangrijke rol voor musea. Immers, alle niet-BIS-musea zijn aangewezen op deze stichting. Vanuit het veld klinkt een sterke roep om de Mondriaanstichting vooral een faciliterende en voorwaarden-scheppende rol te laten spelen. Eigen beleidsontwikkeling hoort in de ogen van het museale veld in mindere mate thuis bij een fonds. Met name de sturende werking van de Mondriaanstichting bij het aankoopbeleid, de beoordeling van innovatieve programmaonderdelen en internationalisering is nogal eens onderwerp van discussie.

Toekomstige ontwikkelingen

Er zijn vele musea, groot en klein, met een eigen betekenis en verankering in Nederland. De vraag is of het veld op dezelfde manier in stand kan blijven.

De verwachting is dat de grote instellingen en de heel kleine de meeste overlevingskansen hebben. Het zijn de middelgrote instellingen die het zwaar te verduren krijgen.⁴⁴

40 Dat heeft betrekking op het hele brede terrein van behoud en beheer van digitaal erfgoed, waaronder ook mediakunst.

41 Incidenteel, zoals bij het Tropenmuseum, is sprake van een volledig geautomatiseerde organisatie.

42 VRM-musea zijn vanaf 2013 verplicht om een informatieplan te schrijven als onderdeel van hun collectieplan.

43 De innovatieregeling was niet bedoeld voor e-culturele stimuleringsprojecten. Dat de behoefte op dit terrein groot is, blijkt uit het feit dat 90% van de gehonoreerde projecten zich op dit terrein afspeelt.

44 In onze gesprekken bleek dat bij de NMV met kleine instellingen een categorie van doorgaans zeer plaatselijke musea wordt bedoeld die door de vertegenwoordiger van het LCM met wie wij spraken vaak nog als middelgrote instelling worden gezien. Zowel NMV als LCM signaleren deze ontwikkeling. Voorbeelden hiervan zijn de sluiting van het Scription en de dreigende sluiting van het Schoolmuseum.

Ten slotte

De inzet die bepleit werd in *Innoveren, participeren!* op het ontwikkelen van de netwerkfunctie, interactiviteit, samenwerking en publieksparticipatie, delen van collecties, e-cultuur, internationale samenwerking en wetenschappelijke en professionele netwerken, is onverminderd van belang. In dit advies wordt dan ook nadrukkelijk aansluiting gezocht bij deze eerdere stellingname.

Aanbevelingen

- De Raad dient onderzoek uit te voeren naar een Museumwet en de verantwoordelijkheid van het Rijk voor de collectie Nederland. Het onderzoek is noodzakelijk voor de herinrichting van het museaal bestel om de slagvaardigheid van de museale sector te bevorderen en het museaal beleid met het oog op de toekomst vorm te geven.
- De overheid dient de inspectietaak eenduidig te beleggen (in plaats van nu bij én erfgoedinspectie én RCE).
- De overheid dient het waardestellend kader en de erfgoedbalans (waartoe werkzaamheden door de RCE zijn verricht) op korte termijn te realiseren.
- Versterk de communicatie met betrekking tot de indemniteitsregeling.
- De overheid zou een onderzoek moeten instellen naar zelfregulerende maatregelen in het kader van collectiemobiliteit.
- Neem in de prestatieafspraken met de musea de verplichting op de netwerkfunctie te formuleren. Zo kunnen instellingen zich ontwikkelen tot moedermuseum. Daaronder wordt niet alleen de fysieke maar ook de virtuele netwerkfunctie verstaan.
- Stuur daarbij waar mogelijk op het boeken van winst door integratie van backofficeactiviteiten.
- Overweeg in de prestatieafspraken publieksbinding als belangrijk uitgangspunt te hanteren in plaats van het absolute cijfer van het publieksbereik.
- Beoordeel, in verband met de prestatieafspraken, musea mede op het vermogen om door gerichtheid en presentatie maatschappelijke verankering te bereiken.
- Benoem bij de herinrichting van het bestel expliciet musea met een wetenschappelijke taak. Heroverweeg de inzet op de wetenschappelijke museale taak.
- Stel in de prestatieafspraken eisen aan de rol van het RKD als validerende informatiemakelaar en netwerkorganisatie.
- De overheid dient de reeds ingezette digitale ontwikkeling die samenhangt met de als problematisch gesignaleerde verdwijning van de conservator te stimuleren.
- Maak een inhaalslag mogelijk op het gebied van kennis en ontwikkeling in het digitaal domein. Stel het op orde brengen van de digitale backoffice verplicht in de prestatieafspraken.
- De overheid zou de wijze waarop vorm gegeven kan worden aan de langjarige beheerovereenkomsten tussen instelling en Rijk met betrekking tot de gebouwen moeten herbezien.
- Bundel de begrippen participatie en educatie en leg de educatieve verantwoordelijkheid expliciet bij de instelling.
- Zet in op de opleiding van educatoren en stem dit af met het onderwijs.
- De overheid dient Rijksmuseum en een projectorganisatie voor historische educatie expliciet aan elkaar te verbinden. Daarbij is het Rijksmuseum verantwoordelijk voor de presentatie van de materiële cultuur en slaat de projectorganisatie inhoudelijke bruggen in en naar het veld.
- Schep goede fiscale voorwaarden. Werk de geefwet nader uit. Accepteer dat de ontwikkeling van mecenaat tijd nodig heeft. Creëer als overheid een positief klimaat voor de *culture of asking*.
- De overheid dient duidelijke kaders te bieden voor het aankoopbeleid, de aan innovatie te stellen eisen en de inzet op internationalisering voor de Mondriaanstichting.
- VRM en NMV dienen serieuze stappen te zetten voor een fusie

Sectoranalyse Podiumkunsten

1. Inleiding

Nederland is een land van podiumkunstenliefhebbers en podiumkunstenbeoefenaars. Miljoenen personen bezoeken jaarlijks een van de Nederlandse schouwburgen, concertzalen en poppodia. Volgens de recentste trendrapportage van het SCP brengt 53% van de bevolking van zes jaar en ouder jaarlijks een bezoek aan een podiumkunstenuitvoering.¹

Dit grote publiek bezoekt een divers aanbod, dat gemaakt is door professionele en amateurgezelschappen. Dat aanbod is groot. In het seizoen 2009/2010 gingen er in de (professionele) theater- en danssector 1512 voorstellingen² in première. Op het gebied van de muziek zijn de afgelopen jaren gemiddeld zo'n 26.000 concerten geteld; in werkelijkheid ligt dit aantal ongetwijfeld veel hoger.³

Deze cijfers geven een indicatie van de vitaliteit van de podiumkunstensector. Al deze producties hebben minstens eenmaal (maar soms ook honderden malen) op een podium gestaan. Er is geld en mankracht geïnvesteerd, de podia zijn bereid om deze producties te presenteren en al die concerten en voorstellingen hebben een publiek bereikt: soms van tientallen, soms van duizenden bezoekers. De mate waarin de Nederlander de podiumkunsten bezoekt is ongemeen hoog: het Nederlandse publiek staat met zijn bezoek aan de podiumkunsten bovenaan in de Europese ranglijsten.⁴ In de amateursector floreren de podiumkunsten evenzeer: in 2010 maakte 21% van de Nederlanders in zijn vrije tijd muziek, 15% danste en 5% speelde toneel.⁵ En naast alle amateurverenigingen en -verbanden blijkt de populariteit van muziek, dans en theater tegenwoordig ook uit de vele televisieprogramma's waarin jong en oud zijn ambitie en talent toont. Zowel het genieten van als het zelf beoefenen van muziek, theater en dans is van grote waarde voor de culturele ontwikkeling van burgers en heeft ook een sterke bindende werking.

Een deel van deze rijkdom aan professionele podiumkunsten wordt door het Rijk gesubsidieerd. Met de invoering van de Basisinfrastructuur in 2009 is er een nieuw podiumkunstenbestel ingericht, met in totaal 74 rijks gesubsidieerde instellingen, drie sectorinstituten en één fonds op het gebied van dans, theater, muziek en muziektheater: het Fonds Podiumkunsten. In 2011 ontvangen de producerende podiumkunsteninstellingen in totaal ongeveer 170 miljoen euro aan rijkssubsidie, de sectorinstituten krijgen in totaal ruim 9 miljoen euro, en het Fonds Podiumkunsten ruim 60 miljoen euro.

Bovendien wordt een groot deel van deze instellingen door een lokale of provinciale overheid gecofinancierd. Naast de rijkssubsidies (ongeveer 76% van het totaal) dragen de provincies in totaal bijna 10 miljoen euro (4%) bij aan de rijksgefinancierde podiumkunsten; voor de gemeenten is dit bedrag zo'n 45 miljoen euro (ongeveer 20%). Gemeenten en provincies dragen ook op andere manieren bij aan de podiumkunsten, bijvoorbeeld door de bouw en exploitatie van podia en door de ondersteuning van festivals en producties.

Deze brede waaier aan podiumactiviteiten is het resultaat van een decennialange investering van de overheid in de kunstzinnige kwaliteit van het aanbod, van steeds

1 SCP, *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars* (2009), p. 39. De gegevens hebben betrekking op 2007. 27% hiervan ging naar toneel (waarvan ongeveer de helft naar beroepstoneel), 14% naar klassieke muziek, 34% naar popmuziek en 5% naar dans.

2 Gegevens van het Theater Instituut Nederland (TIN). Het aantal van 1512 bestaat volgens deze telling uit 557 toneelpremières, 478 danspremières en 265 'amusements'-premières (waaronder cabaret en musical). De aantallen leveren echter geen eenduidig beeld op, omdat de registratie is opgezet ten behoeve van de archief functie van het TIN. Zo kan een voorstelling onder meer dan één van deze categorieën gerubriceerd worden. Daarnaast bevatten de aantallen ook eenmalige opvoeringen van buitenlandse producties.

3 Cijfers grote podia: VSCD (2009), poppodia en festivals: NVPF (2009), kleine podia: MCN (2007). Net meegerekend zijn concerten van bijvoorbeeld MOJO en concerten in het informele circuit.

4 SCP, *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars* (2009), p. 59.

5 Kunstfactor, *Factsheet Amateurkunst in Nederland* (2010).

ruimere presentatiemogelijkheden en ook van een enorm betrokken en bevlogen veld van kunstenaars.

De Rijksoverheid heeft te kennen gegeven de financiering van de kunsten ingrijpend te gaan verminderen. De staatssecretaris heeft de Raad gevraagd om een podiumkunstenbestel in te richten waarvoor bijna 80 miljoen euro minder beschikbaar is. Dat houdt in dat onderzocht moet worden op welke wijze de sector met het overgebleven budget kwaliteit kan behouden en een vitale relatie met het publiek kan onderhouden. Dit kan alleen gebeuren door voor een deel de beschikbare middelen te herschikken, voor een deel de publiekmarkt beter te bedienen, voor een deel het ondernemerschap te verbeteren, en voor een deel de verantwoordelijkheden van de verschillende overheden beter op elkaar te laten afstemmen.

De sectoranalyse Podiumkunsten geeft een schets van wat er binnen de podiumkunstensector speelt en hoe de kwaliteit van het rijksgesubsidieerde deel ervan gecontinueerd kan worden. Hiervoor worden de sector en de afzonderlijke podiumkunstdisciplines – Theater, Dans, Muziek en Muziektheater zoveel mogelijk vanuit een integrale visie benaderd. Waar dat zinvol is worden in deze analyse de schotten weggehaald tussen gesubsidieerd en niet-gesubsidieerd, tussen amateur en professioneel en tussen Rijksgesubsidieerd, fondsgesubsidieerd en door een andere overheid gesubsidieerd. Op deze manier beschouwt de Raad voor Cultuur in vogelvlucht het Nederlandse podiumkunstenaanbod: de wijze waarop het geproduceerd wordt, de wijze waarop het publiek er kennis van kan nemen en de wijze waarop het gefinancierd kan of moet worden.

In de opbouw van deze sectoranalyse wordt een onderscheid gemaakt tussen onderwerpen die betrekking hebben op de hele podiumkunstensector en onderwerpen die het best per discipline behandeld kunnen worden. Hoofdstuk 2 biedt een reflectie op de vijf uitgangspunten uit de adviesaanvraag van de staatssecretaris, specifiek vanuit het perspectief van de podiumkunsten.

De artistiek-inhoudelijke ontwikkelingen, de kwesties op het gebied van specifieke typen instellingen, de aanbod-afnameproblematiek en de talentontwikkeling / R&D (ontwikkeling van de discipline) zijn met name bij de disciplines theater en dans anders dan bij de discipline muziek. Daarom behandelen hoofdstuk 3 en 4 deze onderwerpen allereerst op het gebied van theater en dans en vervolgens op het gebied van de muziek. In hoofdstuk 5 komen ten slotte (groepen) instellingen aan bod die podiumkunstenbreed behandeld kunnen worden: de jeugdpodiumkunsten, de festivals, de sectorinstituten en het Fonds Podiumkunsten.

2. Relevante ontwikkelingen

De Raad signaleert een aantal belangrijke ontwikkelingen in de podiumkunstensector. Die ontwikkelingen hebben betrekking op:

1. de podia en het publiek dat dankzij die podia met theater, dans en muziek(theater) in aanraking komt;
2. het ondernemerschap van de podiumkunsteninstellingen;
3. participatie en educatie;
4. de internationale betekenis van de podiumkunsten;
5. de focus op zogenaamde ‘kernpunten’ waar de podiumkunsteninstellingen zijn gevestigd.

Deze ontwikkelingen vormen een belangrijk kader voor de wijze waarop de Raad de podiumkunstensector beleidsmatig beschouwt. Bovendien sluiten ze aan bij de vijf uitgangspunten die de staatssecretaris in zijn adviesaanvraag heeft genoemd. In dit hoofdstuk wordt in afzonderlijke paragrafen geanalyseerd wat de ontwikkelingen zijn die zich in de podiumkunstensector op het gebied van deze onderwerpen hebben voorgedaan, en hoe in een toekomstig podiumkunstenbestel vanuit het perspectief van deze ontwikkelingen de sector optimaal versterkt kan worden.

Publieksbereik en podia

De Nederlandse podiumkunsten bereiken een groot publiek. De grote brancheorganisaties hebben in 2009 zo'n 15,5 miljoen bezoeken geteld; daarnaast is er een groot aantal podia dat niet in deze cijfers wordt meegerekend, omdat ze niet bij deze brancheorganisaties zijn aangesloten.

Het aandeel van het gesubsidieerde aanbod hierin is kwalitatief hoogwaardig, maar relatief klein: in 2009 was 15% van het aantal voorstellingen op de VSCD-podia gesubsidieerd, en daar ging 15% van het totale publiek naartoe. Al vele malen is er gepleit voor een betere balans tussen het gesubsidieerde aanbod en de mogelijkheden om dat aanbod op de podia te programmeren. In de afzonderlijke hoofdstukken over enerzijds Theater en Dans en Muziek(theater) wordt nader ingegaan op de disciplinespecifieke aspecten van de aanbod-afnameproblematiek.

Het podium in de schouwburg of concertzaal is slechts één van de vele plekken waar het publiek kennis kan nemen van de podiumkunsten. Vanaf de jaren zeventig zijn er steeds meer nieuwe plekken ontstaan waar publiek kwam kijken en luisteren, zoals vlakkevloertheaters, poppodia en culturele centra. Daarnaast wordt er vaak op speciale locaties gespeeld. Concerten en voorstellingen in de openlucht, in boerenschuren of in oude fabrieken zijn niet meer weg te denken uit het Nederlandse podiumkunstenlandschap.

Door technologische ontwikkelingen zijn er veel andere manieren ontstaan waarop geïnteresseerden muziek, theater of dans kunnen beluisteren en bekijken. In dit tijdperk van digitalisering zijn deze mogelijkheden nog veel verder uitgebreid. Er is een groot aantal nieuwe podia en distributiekkanalen bij gekomen, zoals streaming audio en video, YouTube, video on demand en live cinema. De digitale media zijn niet alleen een podium om muziek, theater en dans hoorbaar en zichtbaar te maken, het zijn ook nieuwe manieren – bijvoorbeeld via sociale media – om de band met het publiek te versterken.

In het orkestenbesteladvies *Innoveren, vitaliseren!* van de Raad voor Cultuur uit 2010 is al aanbevolen om het begrip publieksbereik te verbreden en te differentiëren⁶: iedereen die activiteiten van een orkest meemaakt of ondergaat via live-uitvoeringen of een van de vele media, maakt deel uit van dit publiek. Mutatis mutandis geldt dit voor alle podiumkunsten. De activiteiten op het levende podium en de virtuele podia zullen de komende jaren steeds meer verweven raken, al zullen de bijzondere kwaliteit en intensiteit van live-uitvoeringen nooit verloren gaan en de kern van de kunstvorm blijven.

Al die verschillende levende en virtuele podia, en de activiteiten die op maat voor al die podia gemaakt worden, hebben een breed palet aan producten tot gevolg. De Raad definieerde in *Innoveren, vitaliseren!* die variëteit aan bereik als de zogenaamde 'outcome' (resultaat) van een instelling. Door dit brede resultaat zichtbaar te maken en in de visie op de podiumkunsten te betrekken, ontstaat er een breder gefundeerd beeld op de sector.

Ondernemerschap en eigen inkomsten

Al sinds het midden van de jaren negentig moeten de podiumkunsteninstellingen 17,5% van hun inkomsten zelf verdienen. Het begrip ondernemerschap heeft rond de eeuwwisseling vervolgens een belangrijke plek verworven in het cultuurbeleid. Onder staatssecretaris Van der Ploeg (periode 1998-2002) heeft het vooral financieel-economische betekenis gekregen. Dat beleid benadrukte het verhogen van de eigen inkomsten door middel van prijsbeleid, sponsoring en dergelijke. Het werd weinig in verband gebracht met het artistieke doel en specifieke (publieks)markten. Voorafgaand aan de introductie van de Basisinfrastructuur (BIS) is er over cultureel ondernemerschap een rapport verschenen van de commissie-Sanders⁷. Deze com-

6 Raad voor Cultuur, *Innoveren, vitaliseren!* (2010), p. 17.

7 M. Sanders, *Meer draagvlak voor cultuur* (2008).

missie pleitte ervoor het cultureel ondernemerschap te beschouwen als een manier om het draagvlak voor kunst en cultuur te vergroten. Terecht stelde zij dat een groter maatschappelijk draagvlak gebaat was bij een evenwichtiger verhouding tussen de subsidies en eigen inkomsten, die afhankelijk was van de eigenheid van de kunstvorm. De Raad pleit er eveneens voor dat het verwerven van eigen inkomsten slechts één aspect is van het cultureel ondernemerschap, en dat dit begrip veel breder moet worden geïnterpreteerd. (zie ook paragraaf 5 van het advies agenda cultuurbeleid).

In aanvulling op dat rapport heeft de sector zelf voor alle instellingen in de BIS een minimumnorm voor eigen inkomsten voorgesteld van 17,5%, die jaarlijks met 1% verhoogd werd. De eigen inkomsten zijn een optelsom van de directe opbrengsten (waaronder kaartverkoop, horeca en sponsorinkomsten), indirecte inkomsten (verhuur en dergelijke) en overige bijdragen (zoals contributies, schenkingen, coproductie-gelden en particuliere fondsen). Het percentage drukt uit hoe de eigen inkomsten zich verhouden tot de totale structurele subsidie van het Rijk en eventuele andere overheden (gemeente en provincie). De Raad is van mening dat er nog scherper bekeken moet worden wat er precies onder eigen inkomsten gerekend kan worden en wat niet, omdat de gehanteerde definitie niet altijd tot heldere uitkomsten leidt. Sinds de introductie van deze minimumnorm is er nog steeds veel discussie over de eigen inkomsten als indicator van het draagvlak, waarbij het eigeninkomstenpercentage een te weinig ambitieuze norm voor de sector wordt gevonden.

Binnen de 70 producerende podiumkunsteninstellingen in de BIS⁸ loopt het percentage eigen inkomsten flink uiteen. In 2009 hebben 30 instellingen een percentage van meer dan 30% gehaald. Een aantal haalden een percentage boven de 100%, omdat ze meer publieks- en andere inkomsten genereren dan de structurele subsidie(s) die ze ontvangen. 14 instellingen hebben de minimumnorm niet gehaald, waar ze elk hun eigen redenen voor hadden, bijvoorbeeld dat ze specifieke taken op het gebied van talentontwikkeling uitvoeren, of hoofdzakelijk op scholen spelen.

De podiumkunsteninstellingen in de BIS genereren de eigen inkomsten gemiddeld vooral uit de directe opbrengsten, zoals kaartverkoop en horeca. Instellingen hebben in de monitorgesprekken met de Raad aangegeven dat het erg moeilijk is om structurele sponsorbijdragen binnen te halen. Voor instellingen die voor de eerste keer de sponsormarkt op willen gaan, is de economische recessie een grote belemmering. Instellingen die wel sponsorervaring hebben, merken dat bedrijven op dit moment zeer terughoudend zijn met het aangaan van nieuwe contracten.

Ook is het moeilijker geworden om ondersteuning van particuliere fondsen te krijgen: die zijn minder genegen om zich te verbinden aan bijzondere projecten van rijksgesubsidieerde instellingen. Dit is mede gelegen in het uitgangspunt dat BIS-instellingen voldoende gefinancierd zijn door het Rijk en geen extra steun nodig zouden moeten hebben van particuliere fondsen. Ook heeft de economische crisis ertoe geleid dat de fondsen scherper zijn gaan selecteren.

De crisis heeft bovendien gevolgen voor het bestedingspatroon van de consument, en dus voor de kaartverkoop. Met name in de duurere genres en programma's is een terugloop van de bezoekersaantallen waar te nemen. De aangekondigde verhoging van de btw zal naar verwachting ook een negatieve invloed hebben op de consumentenbesteding in de theaters en concertzalen.

Participatie en educatie

Educatie en participatie zijn onontbeerlijke instrumenten om jong en nieuw publiek te genereren én om jonge mensen te enthousiasmeren voor een culturele loopbaan als uitvoerend of creërend, amateur- of professioneel podiumkunstenaar, maar ook als cultuurliefhebber. Het is van belang om deze zaken met een brede blik te benaderen. De keten van de ontwikkeling van culturele competenties en de keten van het

ontwikkelen van een specifiek (kunstzinnig) talent dienen op integrale wijze te zijn vormgegeven. Kinderen die op school, in het amateurcircuit of door educatieve programma's actief bezig zijn met theater, dans of muziek, zijn later ontvankelijker voor deze kunstvormen. Cultuureducatie en amateurkunst leggen ook de basis voor jonge (podium)kunstenaars die uitgroeien tot toptalenten. De onderwijswereld erkent dat cultuur een belangrijke bijdrage levert aan de vorming van de kinderen. Hun verbeeldingskracht wordt ontwikkeld, en daarmee wordt hun vermogen versterkt om zich te verhouden tot de buitenwereld. Met name de instellingen voor jeugdpodiumkunsten spelen hierbij een belangrijke rol. (Zie voor een uitgebreide bespreking hiervan hoofdstuk 5.)

Educatie- en participatieprogramma's zijn ook belangrijk om een volwassen publiek nauwer te betrekken bij het artistieke proces en product. Er zijn veel hedendaagse manieren ontwikkeld om dit te bereiken. Elke vorm zorgt er op een bepaalde manier voor dat publiek de voorstelling op een intensere manier beleeft, kennismakt met het onbekende, en idealiter ook dat het publieksbereik toeneemt.

Niet alleen de jeugdinstanties, maar alle rijksgesubsidieerde instellingen tezamen nemen het overgrote deel van het educatieve aanbod voor hun rekening. Om de educatieve werking van BIS-instellingen te optimaliseren moet er gewerkt worden aan een andere en nieuwe samenwerking tussen de instellingen en de scholen. Het is daarom goed als cultuurinstellingen kiezen voor een overkoepelende benadering van educatie. Zij verbinden zich bijvoorbeeld door middel van actieve regionale allianties (zogenaamde 'creative partnerships'⁹) met de stad of regio, door duurzame samenwerkingen aan te gaan met scholen (primaire en voortgezet onderwijs) en andere educatieve instellingen. Zo binden zij jeugd, jongeren en volwassenen aan zich (zie hiervoor de sectoranalyse Amateurkunst en Cultuureducatie). Door middel van zulke allianties kan ook het bijzondere aanbod van de BIS-jeugdpodiumkunstinstellingen beter op scholen afgezet worden.

Internationale betekenis van podiumkunsten

De Nederlandse podiumkunsten hebben een grote internationale uitstraling. Dit is niet alleen van groot belang voor de vitaliteit van de kunsten zelf, maar het is ook een visitekaartje voor Nederland in het buitenland. Er zijn legio Nederlandse theater- en dansgezelschappen, jeugdtheater- en jeugddansgezelschappen, orkesten, ensembles en bands die veelvuldig in het buitenland op tournee gaan. Daarnaast zijn er op veel vlakken coproducties van Nederlandse en buitenlandse instellingen. Nederlands onderzoek¹⁰ wijst uit dat de Nederlandstalige podiumkunsten in het buitenland in hoog aanzien staan. Ook dankzij de digitale media bereiken de podiumkunsten een groot internationaal publiek. In de jazz- en popmuziek ontstaan bijvoorbeeld virtuele gemeenschappen die een nieuw publiek genereren.

De Raad constateert dat die export wel ups en downs kent en zelfs per instelling sterk kan verschillen. Een aantal gezelschappen die voorheen veel in het buitenland op tournee gingen, hebben hun internationale ambities teruggeschroefd omdat het een grote investering in tijd en geld vergde. Volgens de BIS-instellingen is de economische crisis is (mede) debet aan deze terugloop, en ongetwijfeld zullen de aankomende bezuinigingen ook nadelige gevolgen hebben voor internationalisering. Internationale tournees vergen eerst een investering voordat de instellingen ervan de vruchten kunnen plukken.

Het internationale verkeer in de podiumkunstensector vindt ook in de omgekeerde richting plaats.

De festivals zijn belangrijke plekken waar Nederlands publiek en Nederlandse vakgenoten kennis kunnen nemen van internationale podiumkunsten naast voorstellingen uit eigen land. De afgelopen jaren is de presentatie van buitenlandse theater- en dansvoorstellingen op een aantal podia toegenomen, mede door extra lokale finan-

⁹ Zie ook: LAGroup, *Pluspunten*, p. 20.

¹⁰ DSP-groep en Bureau Driessen, *Nederlandse podiumkunsten in het buitenland* (2008).

ciering. Bezuinigingen bij gemeenten zullen het budget voor internationale programmering in de toekomst echter onder druk zetten.

De import en export van internationale podiumkunsten hebben tot gevolg dat het Nederlandse theater, de dans en de muziek volwaardig opereren in de internationale podiumkunsten, waardoor men in andere landen kennis kan nemen van de Nederlandse podiumkunsten en vice versa. Net zoals er veel Nederlandse regisseurs, choreografen, componisten, musici, dansers en acteurs in het buitenland werken, zijn er ook veel buitenlandse scheppende en uitvoerende podiumkunstenaren in Nederland werkzaam. Zij worden als gast uitgenodigd of hebben een vast werkverband, soms als artistiek leider van een podiumkunsteninstelling. Dit wederzijdse grensverkeer levert een culturele verrijking op die vruchtbaar is voor het maken van kunst, maar ook zijn maatschappelijke toegevoegde waarde kent.

Focus op kernpunten

Van oudsher zijn de meeste podiumkunsteninstellingen gevestigd in de grote steden en een aantal stedelijke regio's die over het land verspreid zijn: in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, regio noord (met name Groningen en Leeuwarden), regio oost (met name Enschede, Arnhem en Nijmegen), regio midden (met name de stad Utrecht), regio zuid ('Brabant-stad', met name Eindhoven, Den Bosch, Breda en Tilburg) en regio Limburg (met name Maastricht). In de jaren tachtig zijn er zowel voor de orkesten, de theatergezelschappen en de dansgezelschappen als voor het jeugdtheater bestuurlijke afspraken met de andere overheden gemaakt over de financiering van deze 'bestellen', die bestaan uit de instellingen in deze steden. In het kader hiervan is er ook tussen de drie overheden met budgetten geschoven.

Het theater-, dans- en orkestenbestel is bij de inrichting van de Basisinfrastructuur de bestending van het systeem van instellingen dat voor het grootste deel al in de loop der decennia was opgericht. Deze instellingen vervulden over het algemeen al de functie die hun in de huidige subsidiesystematiek expliciet werd opgedragen.

In de sectoragenda Theater van het raadsadvies *Innoveren, participeren!* heeft de Raad deze steden en stadregio's geïdentificeerd als 'brandpunten': plekken waar aanbod, afname, opleiding, ontwikkeling, doorstroming, coproductie en uitwisseling idealiter optimaal kunnen plaatsvinden, omdat er niet alleen rijks gesubsidieerde producerende instellingen gevestigd zijn, maar er ook vaak een kunstvakopleiding aanwezig is, alsmede een schouwburg die in zijn programmering een zwaartepunt legt op gesubsidieerde podiumkunsten. De Raad heeft er in dat advies op aangedrongen dat de instellingen zich stevig moeten wortelen in de eigen stad en regio. De afgelopen jaren hebben de BIS-theaterinstellingen geïnvesteerd in deze band met de omgeving. In een eigen evaluatie geven de theatergezelschappen in de BIS zelf aan dat de invoering van de het nieuwe stelsel een positief effect heeft gehad op de samenwerking met de podia in het brandpunt¹¹.

Van oudsher zijn de orkesten ook goed geïntegreerd in het culturele leven in de eigen stad en regio, onder andere doordat ze een 'leunfunctie'¹² vervullen in het plaatselijke muzikaleven: de musici spelen in ensembles, ontplooiën educatieprogramma's, geven les op muziekscholen en dergelijke.¹³

Op sommige plaatsen zijn ook rijks- en fondsgesubsidieerde dansinstellingen aan te wijzen die lokale allianties aangaan, maar die verbindingen zijn minder structureel en minder hecht. Een van de oorzaken hiervan is dat het dansbestel klein is en de instellingen zich meer richten op het verzorgen van het landelijk aanbod.

De 'brandpunten' zijn in de adviesaanvraag van de staatssecretaris herijkt tot 'kernpunten'. Voor een stedelijke omgeving (die met name in die zogenaamde kernpunten zijn gelokaliseerd) is een sterke culturele infrastructuur van groot belang. De Raad is daarom van mening dat de sterke kanten van de inbedding en samenwerking in

11 Brief van het NAPK aan de Raad, 21 december 2010.

12 Raad voor Cultuur, *Innoveren, participeren!* (2007), p. 157.

13 Raad voor Cultuur, *Innoveren, vitaliseren!* (2010), p. 10.

kernpunten verder benut kunnen worden.

3. Sectorvisie Theater en Dans

Kenmerken

Wie in Nederland van theater of dans houdt, vindt zonder moeite iets van zijn gading op een van de podia die Nederland rijk is. Het aanbod biedt een enorme rijkdom aan producties met een variëteit aan genres, stijlen en artistieke signaturen. Dit aanbod staat nationaal en internationaal in hoog aanzien. Niet alleen bekende toneelstukken en choreografieën met klinkende namen vinden hun weg naar het publiek, er zijn ook veel nieuwe theatermakers en choreografen die onder andere bij productiehuzen de theater- en danskunst vernieuwen. Deze producties zijn op zeer uiteenlopende podia te zien: in grote schouwburgen, in middenzalen (rond de vijfhonderd stoelen), in vlakkevloertheaters, en op allerlei bijzondere locaties, variërend van duinpannen tot industrieloosden en boerenschuren. Theater en dans laten ook buiten de professionele podia op vele plekken in de Nederlandse samenleving hun sporen na: in het amateurcircuit, in films, op televisie en in de nieuwe media. De dans is daarnaast natuurlijk volop aanwezig in de uitgaanswereld, op de vele ballet- en dansscholen en op straat.

De omzet van de producerende (rijks- en fondsgesubsidieerde en veertien grote vrije) theater- en dansproducenten kan geraamd worden op 330 tot 375 miljoen euro. Volgens de brancheorganisatie NAPK werken er ongeveer 2000 personen bij de gesubsidieerde theaterinstellingen, en 600 bij de gesubsidieerde dansinstellingen.¹⁴ Deze cijfers geven slechts een indicatie van de werkgelegenheid die de sector biedt; er zijn ook vele freelance scheppende en uitvoerende dans- en theaterkunstenaars die hun werk op de podia combineren met het lesgeven, werken voor film en televisie en andere al dan niet theater- en dansgerelateerde werkzaamheden. Dankzij die gemengde beroepspraktijk leveren zij op ad-hocbasis een belangrijke bijdrage aan theater- en dansproducties.

Theater – schets van het aanbod

Het Nederlandse professionele theater bestaat uit aanbod dat wordt gemaakt door instellingen in de BIS, door fondsgesubsidieerde instellingen, door vrije producenten en door individuele artiesten. Het niet-gesubsidieerde deel wordt hoofdzakelijk geproduceerd voor de schouwburgpodia (zalen met meer dan vijfhonderd stoelen); de BIS- en fondsgesubsidieerde instellingen maken voorstellingen voor het hele scala aan podia: grote zalen, middenzalen, kleine (vlakkevloer)zalen en bijzondere locaties, zowel binnen als buiten.

Bij de invoering van de Basisinfrastructuur heeft het Rijk de directe verantwoordelijkheid genomen voor negen landelijk gespreide grote theatergezelschappen (waarvan één specifiek voor Friestalig theater), die zorg moeten dragen voor het groot gemonteerde theateraanbod in de stad, de regio en het land. Deze theatergezelschappen hebben er sindsdien met name in geïnvesteerd zich meer in hun eigen stad of regio te wortelen. Dat heeft geleid tot een sterkere band met het eigen publiek en verdere inbedding in de lokale omgeving.

Bij of rond de aanvang van het nieuwe Subsidieplan in 2009 is er bij de BIS-theatergezelschappen in Friesland, Groningen, Utrecht, Arnhem en Maastricht een nieuwe artistiek leider aangetreden. Met ingang van het komende seizoen is ook de huidige artistiek directeur van Het Nationale Toneel in Den Haag opgevolgd. Met de wisseling van de wacht is hiermee op enkele plekken een nieuwe generatie theatermakers verantwoordelijk geworden voor het maken van producties voor de grote zalen in de BIS-gezelschappen en het leiden van deze instellingen. Het Nederlandse theaterbestel is dus allerminst vastgeroest. De grote gezelschappen zorgen voor diversiteit in

¹⁴ De aantallen zijn afkomstig van Theater Instituut Nederland, zelfevaluatie 2010. Over het aantal werknemers bij de vrije producenten zijn gegevens beschikbaar.

aanbod, dat grotendeels wordt bepaald door de artistieke signatuur van de artistiek leiders en de regisseurs die als huisregisseur of (vaste) gast aan die gezelschappen verbonden zijn. Deze eigen signatuur van de gezelschappen draagt bij aan het vestigen van een merknaam. De ontwikkeling van zo'n signatuur is gebaat bij enige financiële ruimte om artistieke risico's te kunnen nemen.

In het aanbod van de theatergezelschappen in de BIS ligt bij het werk voor de grote zaal nog altijd een stevig accent op het klassieke en moderne en hedendaagse wereldrepertoire. De Raad betreurt het dat BIS-gezelschappen relatief weinig nieuwe Nederlandse toneelteksten voor de grote zalen helpen ontwikkelen en spelen. Daarnaast constateert hij wel dat rijksgesubsidieerde gezelschappen (en ook vrije producenten) theaterbewerkingen van romans en films opvoeren. Dit is een manier om, naast het klassieke toneelrepertoire, het aantal bekende titels in het theateraanbod uit te breiden en daarnaast om nieuw en meer publiek te bereiken.

Makers, collectieven en gezelschappen die door het FPK en FCP (Fonds Cultuurparticipatie) worden gesubsidieerd, bieden een belangrijke bijdrage aan de artistieke variëteit. Repertoiretheater, muziektheater, ervaringstheater, mime, poppentheater en locatietheater: het is allemaal vertegenwoordigd in het aanbod dat het FPK subsidieert. De Raad is van mening dat scherpere keuzes van het fonds (onder het adagium 'meer voor minder') ertoe hebben geleid dat datgene wat wordt gesubsidieerd, in het algemeen voldoende kwaliteit heeft.

Vrije producenten maken theater voor grote podia met als voornaamste doel een groot publiek te vinden. Om dit te bereiken anticiperen ze op publiekssucces, bijvoorbeeld door aansprekende titels te kiezen of bekende acteurs te casten voor de hoofdrollen. Deze producties, die veelal soberder vormgegeven en kleiner bezet zijn dan de gesubsidieerde voorstellingen, bespelen ook de kleine schouwburgpodia. De podia zijn bereid een belangrijk deel van het ondernemersrisico mede te dragen door relatief hoge garantie- en uitkoopsommen te betalen. De schouwburgen hebben vertrouwen in het product, de publieke belangstelling en de uiteindelijke opbrengsten van vrije producties. Ze zijn bereid hogere financiële risico's aan te gaan dan voor aanbod van BIS-gezelschappen.

Het valt de Raad op dat het gesubsidieerde en niet-gesubsidieerde aanbod niet altijd helder van elkaar te onderscheiden is. Er is overlap in de repertoirekeuze en de vrije producenten kiezen regisseurs, vormgevers en acteurs die voorheen vooral in het gesubsidieerde circuit werkten.

Al dit aanbod, dat door gesubsidieerde en vrije producenten gemaakt wordt voor schouwburgzalen, vlakkevloertheaters en andere locaties, is de afgelopen decennia zozeer uitgedijd, dat veel producties er niet in slagen om voldoende speelbeurten en publiek te vinden. Er is een frictie tussen de investering in het aanbod en de afname door de podia. In de paragraaf 'Aanbod en afname bij Theater en dans' wordt hier dieper op ingegaan.

In het nieuwe theaterbestel wordt voortgebouwd op de concentratie en de regionale inbedding van de theaterinstellingen in de kernpunten; samenwerking tussen instellingen in de kernpunten is een centraal uitgangspunt. In elk kernpunt is er ruimte voor een zogenaamde 'theatervoorziening', een organisatie waarin bestaande en eventueel nieuwe theaterinstellingen op meer of minder hechte wijze samenwerken en die taken op het gebied van repertoire voor de middenzaal en grote zaal, jeugdtheater en talentontwikkeling / R&D moet uitvoeren. Iedere voorziening kiest de artistiek ondernemende organisatievorm die het best aansluit bij de ambities en de mogelijkheden van de stad of regio, en die de kerntaken het best in samenhang vormgeeft. Afhankelijk daarvan wordt de mate van samenwerking bepaald tussen bestaande instellingen binnen een kernpunt. Bestaande merknamen kunnen in deze samenwerking blijven bestaan. Elk kernpunt heeft een specifiek profiel dat een relatie heeft met de (maatschappelijke) context van het kernpunt. Op landelijk niveau ontstaat er een gedifferentieerd theaterlandschap. Het publieksbereik is ambitieus: de voorzieningen bereiken een groot publiek met name in de grote zalen en de middenzalen of op locatie. Het FPK en FCP blijven van groot belang om de dynamiek binnen de theatersector te ondersteunen en meerjarige subsidie toe te kennen aan

kleine theatergezelschappen.

Dans – schets van het aanbod

Het professionele dansaanbod in Nederland wordt vooral verzorgd door instellingen die door het Rijk, het FPK en het FCP worden gesubsidieerd. Daarnaast is er een beperkt aanbod door vrije producenten: dit zijn incidenteel voorstellingen die in Nederland zijn geproduceerd, maar vooral buitenlandse producties die een Nederlandse tournee maken, zoals klassieke sprookjesballetten en urban- en cross-over-dansproducties.

In de Basisinfrastructuur zijn zeven dansgezelschappen opgenomen, waarvan er twee een langjarig subsidieperspectief hebben. De Raad stelde in *Innoveren, participeren!* dat de instellingen in de BIS gezamenlijk “een divers dansaanbod moesten garanderen, waarbij een representatief beeld van de diversiteit van de danskunst wordt geboden”, en noemde daarbij een aantal specifieke genres.

De Raad is van mening dat de kwaliteit van het dansaanbod van de BIS-instellingen hoog is en een goede landelijke spreiding kent, maar dat het momenteel nog steeds niet divers genoeg is.

De drie grootste dansgezelschappen (Het Nationale Ballet, het Nederlands Dans-theater en Introdans) zorgen voor een groot aanbod van de belangrijke Nederlandse en internationale choreografen uit het repertoire van het ballet en de moderne dans. Daarnaast brengen zij (wereld)premières van nieuw werk. Deze drie gezelschappen leggen elk eigen accenten op hun repertoire (zoals het opvoeren van klassiek ballet bij Het Nationale Ballet of van jeugdprogramma's bij Introdans), maar niettemin kent het aanbod een overlap. De twee langjarig gesubsidieerde gezelschappen (Het Nationale Ballet en het Nederlands Dans-theater) worden op dit moment optimaal gefaciliteerd om de hoogstaande artistieke concurrentie aan te kunnen gaan op het gebied van klassiek en modern repertoire. De Raad benadrukt het belang van deze taken, maar pleit voor een verdere profilering en een kleiner tableau, met behoud van het internationale profiel.

Het aanbod van de andere vier dansgezelschappen in de Basisinfrastructuur is sterk gerelateerd aan de artistiek leider of choreograaf die er werkzaam is: voor een groot deel voeren zij bestaand en nieuw werk van hem of haar op. Ook geven zij beginnende en gevestigde huischoreografen de gelegenheid nieuw werk te creëren – soms als gast-, soms als huischoreograaf. Daarnaast is er één dansgezelschap in de BIS dat zich profileert als ‘danshuis’ met een aantal vaste choreografen en gastchoreografen. De producties van deze vier dansinstellingen in de BIS dragen voor een belangrijk deel bij aan een kwalitatief hoogstaand Nederlands dansaanbod. De Raad constateert echter dat niet alle gezelschappen hun rol als BIS-instelling voldoende hebben waargemaakt. Ze hebben zich nog niet genoeg in de regio geworteld, mede daardoor niet afdoende een nieuw publiek aan zich gebonden en onvoldoende duurzame verbonden gesloten met andere (dans)instellingen in de stad of regio. Ook de BIS-taak om met een zekere diversiteit te produceren is nog niet voldoende uitgevoerd.

Bij de makers en gezelschappen die meerjarig door het FPK worden gesubsidieerd, is er sprake van artistieke en stilistische rijkdom. Dit aanbod heeft, gezien de aard van de makers en de gezelschappen, een divers productievolume. Het wordt getoond in vlakkevloertheaters en op schouwburgpodia.

In een nieuw dansbestel zal er een nieuwe verdeling worden gemaakt tussen de BIS-instellingen en de FPK- en FCP- gesubsidieerde instellingen. Het BIS-domein wordt gereserveerd voor vier kernpunten die een uitgesproken takenpakket op zich zullen nemen op het gebied van specifiek repertoire, talentontwikkeling / R&D en jeugddans (bij twee instellingen). Bij de BIS-instellingen zal het repertoire minder overlap moeten vertonen en moet er ruimte voor innovatie zijn. Er moet een duidelijke taakverdeling plaatsvinden tussen opvoeren van ballet, moderne dans en hedendaags repertoire door nationaal en internationale gerenommeerde choreografen. Het FPK biedt in het nieuwe bestel ruimte voor meerjarige subsidiëring van

de dansinstellingen die worden getoetst op grond van de huidige criteria kwaliteit, ondernemerschap, bijdrage aan verscheidenheid en regionale spreiding. Hierdoor wordt gewaarborgd dat er ook op de plekken waar geen BIS-instelling gevestigd is, dans met een divers aanbod gevestigd kan zijn.

Talentontwikkeling bij Theater en Dans

Bij de inrichting van de Basisinfrastructuur is een belangrijke functie toegekend aan de productiehuizen als plek waar pas afgestudeerde theatermakers en choreografen ervaring kunnen opdoen en zich artistiek kunnen ontwikkelen. Op het gebied van theater en dans zijn er zeventien productiehuizen opgenomen. Deze hebben geen expliciete taak gekregen om uitvoerende theater- en danskunstenaars (acteurs en dansers) te ontwikkelen.

De Raad is van mening dat de productiehuizen een grote verscheidenheid aan talenten de kans geven om voorstellingen te produceren. Makers kunnen bij productiehuizen werken aan het ontwikkelen van hun eigen signatuur, doen ervaring op, gaan nieuwe samenwerkingsverbanden aan en leveren vaak vanwege hun artistieke vernieuwingsdrang ook een bijdrage aan de ontwikkeling van de discipline (R&D). Voor veel theatermakers en choreografen is een productiehuis een eerste of beslissende stap in hun carrière. Een aantal theatermakers die de afgelopen jaren zijn doorgestroomd naar de theatergezelschappen in de BIS, zijn afkomstig van de productiehuizen. In de danssector worden makers vaak met een eigen productiekeren door het FPK gesubsidieerd, al vinden ze voor afzonderlijke projecten ook emplooi bij BIS-instellingen.

De Raad is van mening dat R&D en talentontwikkeling van makende en uitvoerende podiumkunstenaars moeten worden gewaarborgd als een functie die een vaste plaats verdient in het Nederlandse podiumkunstenbestel. Hij constateert echter ook een aantal knelpunten in de huidige structuur van productiehuizen.

Het grote aantal productiehuizen heeft een versnippering van taken, aandachtsgebieden, locaties en subsidiegelden tot gevolg, die niet bevorderlijk is voor het begeleiden en ondersteunen van jonge makers. De Raad heeft in zijn advies *Basisinfrastructuur 1.0* (2008) een groot aantal productiehuizen die gericht zijn op specifieke disciplines en subdisciplines een positief advies gegeven. Nu constateert hij echter dat die instellingen vaak te klein zijn om hun kerntaken (talentontwikkeling, productie, begeleiding bij artistiek ondernemerschap) naar behoren en in de volle breedte te kunnen uitvoeren.

Tevens is de Raad van mening dat de huizen aan te veel makers ondersteuning bieden, en dat de periode waarin makers in het productiehuizencircuit (regelmatig bij meer dan één huis) werkzaam blijven, te lang is. Er kunnen beter duidelijke keuzes gemaakt worden: ontwikkelingstrajecten intensiveren en meer op maat van de maker snijden. Daarnaast moeten trajecten tijdig worden afgebroken als de resultaten tegenvallen. Het is aan de productiehuizen om als filter te fungeren en hoge eisen te stellen aan het talent dat wordt begeleid.

Terecht staat bij productiehuizen de maker centraal, maar mede hierdoor kan hun merknaam niet sterk ontwikkeld worden. Omdat dezelfde makers bovendien bij verschillende huizen werken, is het voor het publiek moeilijk een duidelijke verwachting te hebben bij een productiehuis. Dit heeft tot gevolg dat voorstellingen die gemaakt worden onder de vlag van een productiehuis moeilijk publiek aan zich weten te binden.

Het huidige systeem van productiehuizen voorziet te weinig in de ontwikkeling van uitvoerende podiumkunstenaars. Deze taak wordt momenteel voor een deel uitgevoerd door de theater- en dansgezelschappen in de BIS. In sommige gezelschappen is hiervoor aparte begeleiding ingericht; daarnaast wordt er vaak gewerkt met stagiaires. De theater- en dansinstellingen in de BIS moeten zich in de toekomst nog meer ontfemen over uitvoerende talenten, door hun een plek te bieden waar ze zich te midden van ervarener collega's het vak eigen kunnen maken.

De Raad constateert voorts dat er, afgezien van een paar vruchtbare allianties, te weinig structurele samenwerking bestaat tussen productiehuizen en de theater- en

dansinstellingen in de BIS (een klein aantal vruchtbare samenwerkingsverbanden niet te na gesproken). Deze gezelschappen hebben een structurele taak op het gebied van talentontwikkeling, die in het verlengde van de productiehuisen moet liggen. In het nieuwe podiumkunstenbestel worden talentontwikkeling en R&D daarom op een directere manier gekoppeld aan de instellingen die verantwoordelijk zijn voor het repertoire in de midden- en grote zaal. Ze maken gezamenlijk deel uit van een theater- of dansvoorziening, die nieuwe makers een passend ontwikkelingstraject kan aanbieden.

BIS-voorzieningen kunnen in het nieuwe stelsel meer specifieke aandacht hebben voor de ontwikkeling van regie- of choreografietalent voor de middenzaal en grote zaal. Het is immers van essentieel belang dat er in de toekomst voldoende makers zijn die structureel in de BIS-voorzieningen kunnen werken en dus ook werk maken dat geschikt is voor de middenzaal en de grote zaal. Makers die het talent en de ambitie hebben om groter gemonteerde producties te maken, kunnen dan binnen de voorziening dergelijke ervaring opdoen.

De voorzieningen moeten daarnaast meer verantwoordelijkheid nemen bij de ondersteuning van de jonge theatermaker of choreograaf die een carrière als zelfstandig maker wil opbouwen. Na een traject bij een productiehuis is hij vaak afhankelijk van een subsidie van het Fonds Podiumkunsten of andere tijdelijke financiers. Door meer dialoog en uitwisseling zouden makers en choreografen beter ondersteund kunnen worden en zich met meer bagage als zelfstandig kunstenaar kunnen vestigen. De voorzieningen kunnen bijvoorbeeld makers faciliteiten bieden die de afhankelijkheid van de Fondssubsidies verkleinen. Ook kunnen die makers als gastregisseur of -choreograaf (eventueel voor een langere periode) aan een voorziening verbonden zijn. Of voorzieningen kunnen (een deel van) de overheadkosten van een fondsge-subsidieerde maker voor hun rekening nemen.

In het nieuwe podiumkunstenbestel is er naast de theater- en dansvoorzieningen nog één apart productiehuis voor de theaterdiscipline dat de ontwikkeling en R&D van theatermakers kan faciliteren. Dit productiehuis moet een sterke band met het kunstvakonderwijs hebben, bijvoorbeeld door gezamenlijk duale masters te initiëren. Voor de dansdiscipline heeft een kernpunt een verzwaarde taak op het gebied van talentontwikkeling voor zowel dansers als makers. In het nieuwe bestel kunnen vijf dansinstellingen een suppletiebedrag aanvragen bij het FPK, waarmee trainingsprogramma's kunnen worden ontwikkeld voor dansers. In de huidige Basisinfrastructuur was het geven van danstrainingen belegd bij één postacademische instelling.

Aanbod en afname bij Theater en Dans

De Raad constateert dat er in de keten van productie naar publiek geen goede balans bestaat tussen het aanbod dat de gesubsidieerde gezelschappen produceren, en de afname door de schouwburgen. Deze 'mismatch' werd onder andere al gesignaleerd in *Cultuur, meer dan ooit* (het zogenaamde vooradvies van de Raad voor Cultuur uit 2003), in het rapport *Uit!* van de commissie-d'Ancona (2006) en in het Raadsadvies *Innoveren, participeren!* (2007). Uit observaties in de praktijk en uit de monitorgesprekken blijkt dat er nog steeds weinig afstemming bestaat tussen de 'aanbodkant' (producerende instellingen) en de 'afnamekant' (de podia). Er wordt veel gesproken over deze problematiek, maar de sector is nog steeds niet in staat gebleken effectieve oplossingen te vinden.

De Raad constateert dat de productiebehoefte in de theater- en danssector enorm groot is. Er wordt in de gesubsidieerde sector veel meer gemaakt dan de podia kunnen en willen programmeren. Daardoor maken gesubsidieerde producties kortere tournees dan gezien de investering gewenst is. Om de balans te herstellen zal het aanbod kwantitatief en inhoudelijk beter afgestemd moeten worden op de vraag. Ook het TIN komt in zijn recente pamflet *Aanbevelingen voor de toekomst van het theater(bestel)* tot de conclusie dat het vergroten van de publieke belangstelling en het maatschappelijk draagvlak voor gesubsidieerd theater de belangrijkste opgave is voor de komende jaren. Een sterke basis in de eigen stad of regio is daarvoor van het grootste belang. Het concludeert: "Een gezamenlijk gevoelde en vormgegeven be-

trokkenheid van producenten en podia bij het gesubsidieerde theater is cruciaal voor behoud van kwaliteit en diversiteit en voor vergroting van publieke belangstelling en maatschappelijk draagvlak.”¹⁵

Voor een goede analyse van de problematiek is het van belang om het circuit in de middenzalen en grote zalen te onderscheiden van het vlakkevloercircuit.

De middenzalen en grote schouwburgzalen (zalen met meer dan vijfhonderd stoelen) zijn het speelveld van de BIS-gezelschappen, enkele FPK-gezelschappen en een aantal vrije producenten. Er zijn globaal drie typen van dergelijke podia in Nederland te onderscheiden: ten eerste een klein contingent van kwaliteitspodia (ongeveer 15) – vaak gevestigd in de kernpunten – waar een zware nadruk ligt op programmering van het gesubsidieerde aanbod; ten tweede een groep podia (ongeveer 45) die goed geoutilleerd zijn en waar ook regelmatig gesubsidieerd aanbod te zien is; en ten derde een brede laag van podia (ongeveer 55) waar vrijwel alleen maar cabaret en ander niet-gesubsidieerd aanbod wordt geprogrammeerd.

In elk van deze groepen podia is er een spanningsveld tussen de producties die gemaakt zijn, en de hoeveelheid avonden die de podia ter beschikking hebben. De theatergezelschappen en vrije producenten zijn concurrenten van elkaar, zowel wanneer ze voorstellingen aanbieden aan de podia in het land als wanneer het publiek kiest voor welke voorstelling het een kaartje wil kopen.

De praktijk wijst uit dat de gesubsidieerde theater- en dansgezelschappen te veel producties voor de grote zaal maken om een substantieel aantal speelbeurten per productie te spelen.

De artistieke en bedrijfsmatige dynamiek van gezelschappen genereert een bepaald aantal producties per seizoen, dat afhankelijk is van de artistieke ambities, de productiebudgetten, het aantal acteurs dat vast in dienst is en dergelijke. De afzetmogelijkheden van deze totale hoeveelheid producties zijn echter slechts beperkt. De gezelschappen (in de BIS en via het FPK) en vrije producenten bevinden zich daardoor in een concurrerende markt. De kwaliteitspodia bieden relatief de meeste ruimte aan theater- en dansvoorstellingen, maar geven voorrang aan series voorstellingen van de instellingen uit het eigen kernpunt. Daarnaast bieden zij ruimte aan opera en muziektheater, buitenlandse voorstellingen, festivals, jeugdpodiumkunsten en eigen programmering. Voor de schouwburgen uit de tweede categorie is er een beperkt aantal avonden beschikbaar voor theater (en een nog veel kleiner aantal avonden voor dans), zodat er met name in de periodes waarin veel voorstellingen een landelijke tournee maken er een sterk verdringingseffect plaatsvindt. In de derde categorie schouwburgen is de ruimte die er voor theater- en dansvoorstellingen beschikbaar is zo klein, dat hier slechts een enkele gesubsidieerde productie kan spelen. Onder invloed van de gemeentebezuinigingen neemt het programmeringsbudget van schouwburgen af, waardoor de markt nog krappere wordt. Het resultaat is dat het aantal speelbeurten per productie verder slinkt en gesubsidieerde producenten daardoor steeds minder voorstellingen spelen dan op grond van de investering verwacht zou mogen worden. De theater- en dansvoorzieningen zullen in de toekomst strategieën moeten ontwikkelen om de balans tussen aanbod en afname in evenwicht te brengen.

In ieder geval constateert de Raad dat in de gesubsidieerde theater- en danssector momenteel niet alle mogelijkheden benut worden om een zo groot mogelijk publiek te bereiken. Er wordt met grote regelmaat kwalitatief bijzonder aanbod gemaakt dat volle zalen trekt maar nog niet al het publiek bereikt dat erin geïnteresseerd is. Gezelschappen kunnen of willen geen reпрisetournee maken, terwijl dat een geschikte manier zou zijn om te profiteren van successen. Omgekeerd zijn er producties die minder geslaagd zijn en niet de hoeveelheid publiek trekken die op voorhand verwacht werd. Maar die producties zijn dan al wel aan schouwburgen verkocht, en

maken dus toch een landelijke tournee. Door eerst in de eigen regio te spelen voor publiek dat zich verbonden voelt met het (stads)gezelschap en pas bij voldoende succes een landelijke tournee te organiseren, een seizoen later, kan dit worden voorkomen. Er zijn verschillende gezelschappen die deze praktijk met succes hebben uitgevoerd.

De dansgezelschappen zijn wat hun aanbod betreft voor schouwburgprogrammeurs en -publiek te weinig onderscheidend van elkaar en worden daardoor te veel elkaars concurrenten. Grotere diversiteit zou een nieuw danspubliek kunnen aanboren, waardoor de afzetmogelijkheden ook toenemen.

Een van de manieren om in de middenzalen en grote zalen terrein te winnen, is dat theater- en dansgezelschappen helderdere strategieën ontwikkelen om de band met de podia en hun publiek te intensiveren. De focus op het kernpunt waar een gezelschap gevestigd is, heeft met name in de theatersector vruchten afgeworpen: meer samenwerking en gedeelde verantwoordelijkheid heeft geleid tot meer publiek in de eigen stad of regio. In deze thuisbasis moeten de gezelschappen een sterke band met het publiek opbouwen, en werken aan kwalitatief en beproefd repertoire. Eigen publiek met een sterkere verbondenheid met het gezelschap is ook eerder geneigd om minder geslaagde voorstellingen te accepteren. De theater- en dansgezelschappen zouden met de kleine groep van kwaliteitspodia (in de kernpunten en in een aantal andere plaatsen) allianties moeten ontwikkelen, die verder gaan dan programma-afspraken. Op deze plekken moeten de instellingen vertrouwde gezichten worden en bijdragen aan de kwaliteit van de programmering.

De kernpuntvoorzieningen voor theater en dans moeten daarnaast meer verantwoordelijkheid nemen voor het grote contingent kleinere schouwburgen in het land door daar succesvol, bestaand of nieuw repertoire voor een breed publiek in kleinere montage te spelen. Die verantwoordelijkheid dienen zij gezamenlijk te dragen.

De twee podiumprogrammeringsregelingen die het FPK in 2010 heeft geïntroduceerd, zullen bijdragen aan de afzetmogelijkheden van de BIS-producties en aan de kwaliteit van de programmering van de schouwburgen in het land. Die ruimere afzet moet wel gekoppeld zijn aan ambitieuze publieksdoelstellingen.

In de vlakkevloertheaters wordt het aanbod gedomineerd door de theater- en dansvoorstellingen van productiehuisen, en van gezelschappen die door het Rijk, het FPK of het FCP worden gesubsidieerd. De commissie-d'Ancona heeft al in haar rapport *Uit!* (2006) gesignaleerd dat er een overdaad is aan kleine theater- en dansgezelschappen die een relatief kleine markt van vlakkevloertheaters bespelen. Dat type podium heeft onder druk van de afnemende gemeentesubsidies ook minder mogelijkheden om te programmeren. Bij de FCP-instellingen zijn het aanbod en de afname wel in evenwicht.

Om deze 'opwaartse druk' te verkleinen, heeft het FPK bij de beoordeling van de subsidieaanvragen voor vier jaar het principe van 'meer voor minder' toegepast. Niettemin zijn aanbod en afname nog niet voldoende in evenwicht. De lagere budgetten en het 'meer voor minder'-beleid, gecombineerd met de afnameregeling, lijken deze tendens te gaan keren.

4. Sectorvisie Muziek en Muziektheater

Kenmerken

Het muzieklandschap is te karakteriseren als rijk geschakeerd, breed, toegankelijk en creatief. Het stoelt op een lange traditie en heeft een open karakter, dat voortdurend kansen biedt aan nieuwe initiatieven van onderop en ruimte voor internationale uitwisseling. Een fijnmazig netwerk van podia, productiehuisen en festivals biedt een stevig raamwerk voor nieuwe en oude muziek, zowel voor de klassieke muziek als voor de lichte muziek. Het publiek weet in groten getale de weg naar de diverse podia te vinden en er is een brede laag van meer dan drie miljoen actieve amateurmusici. De Nederlandse musici en muziek(theater)gezelschappen zijn graag geziene en gehoorde gasten op de (inter)nationale podia en kunnen in verschillende disciplines

in de absolute wereldtop meedraaien.

Een schatting van de totale jaaromzet in de muzieksector komt uit op minimaal 1,96 miljard euro¹⁶. In de professionele muzieksector zijn minimaal 40.000 personen werkzaam (musici, docenten en muziekindustrie). Veel professionele musici hebben een gemengde beroepspraktijk, waarin musiceren gecombineerd wordt met bijvoorbeeld doceren, recenseren, dirigeren of organisatorische activiteiten. De relatief grote vrije sector kent een sterke verwevenheid met de gesubsidieerde sector, doordat zij onder andere meeprofiteert van de beschikbaarheid van muziekvakopleidingen, educatie-instellingen en concertpodia. De verwevenheid is terug te vinden in alle muziekgenres, maar door de verschillende dynamiek van de afzonderlijke genres liggen de accenten hierbinnen verschillend. In de schets van het aanbod, het podiumcircuit en vervolgens muziek en muziektheater in de Basisinfrastructuur wordt hier nader op ingegaan.

Schets van het aanbod per muziekgenre

Pop, jazz en wereldmuziek

Het klassieke droombeeld van een club vrienden die na vele uren repetities in de garage van ouders of op slaapkamers opklimt tot sterren van wereldformaat, is slechts één van de vele manieren om een professionele status of roem te bereiken. Hoewel de wereldtop uiteraard steeds slechts voor een beperkt aantal musici is weggelegd, is de weg tussen garage en wereldtop intussen wel verder ontwikkeld. De markt voor popmusici is daarbij veel breder dan het sterrendom. De beroepsperspectieven variëren van docent bandklas tot performer in het Metropole Orkest, als musicus op feesten en partijen of – inderdaad – de grote podia. De popmuziek heeft inmiddels een vaste plaats veroverd binnen de cultuureducatie en de gesubsidieerde en particuliere muziekvakopleidingen, waar studenten de ruimte krijgen zich technisch en muzikaal verder te ontwikkelen. Met het Verenigd Koninkrijk en Scandinavië loopt Nederland voorop in de ontwikkeling van het popvakonderwijs, dat daarmee in de voetsporen treedt van de jazzsector, die eenzelfde ontwikkeling doormaakte vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw. Het creatief ondernemerschap is voor popmusici sterk ontwikkeld. Deze expertise en ervaring kunnen deels benut worden door andere muzikale sectoren.

De media zijn van nature sterk verweven met de popsector. De opkomst en ontwikkelingen van nieuwe media hebben gevolgen voor het speelveld van musici en bands. Waar eerder airplay en verkoop van cd's belangrijke inkomsten waren, veranderen businessmodellen, waarbij de traditionele platenmaatschappijen in toenemende mate 360-gradendeals sluiten met artiesten om risico's te spreiden en inkomensstromen te behouden. Artiesten zoeken ook zelf naar kanalen om hun publiek te bereiken. Nieuwe media zijn dus zowel broedplaatsen voor nieuw talent als nieuwe instrumenten voor marketing. Onbekend talent vindt, ook zonder connecties of contacten, een digitaal podium via bijvoorbeeld YouTube en Facebook.

In de jazzmuziek is een ontwikkeling waar te nemen van een verbreding van het genre jazz. Daar waar de belangstelling voor traditionelere vormen van jazz op de podia lijkt te stagneren, vinden nieuwere vormen een interessante markt op nieuwe podia en festivals en onder jongere publieksgroepen.

Van de wereldmuziek kan gezegd worden dat deze 'ingeburgerd' raakt en onderdeel is geworden van het muzieklandschap. Bestond ze eerder voornamelijk uit import van muziekproducties, nu komt ze meer vanuit de samenleving zelf: meer zelf doen en zelf maken. Ook de veranderende culturele samenstelling van de bevolking wordt

binnen deze muzikale infrastructuur steeds beter gereflecteerd. Samenwerking met de pop en jazz wordt logischer en wint aan populariteit. Zo vindt vermenging van stijlen plaats, van onderop, als autonome artistieke beweging. Hiermee zet Nederland ook een internationaal geluid neer: die van het leggen van verbindingen. Bij het merendeel van de traditionele concertpodia blijft de programmering van wereldmuziek echter eerder 'toeval' dan dat het een lijn in de programmering is. Die lijn is er alleen bij enkele gespecialiseerde wereldmuziekpodia en -festivals. Binnen het onderwijs is het nog een hele kleine sector, maar bij muziekscholen groeit het aanbod, en ook in de wijken zijn er de afgelopen jaren vele wereldmuziekinitiatieven geweest. In het kunstvakonderwijs is de wereldmuziek geconcentreerd aan het conservatorium in Rotterdam.

Klassieke muziek en muziektheater

De klassieke muziek en het muziektheater hebben een lange en rijke traditie. Nederland heeft een heel actieve en levendige klassieke muziekcultuur, waarvan de diversiteit, creativiteit en topkwaliteit ook internationaal geroemd wordt. De actieve cultuur is ook te zien aan de grote aantallen musici die zich in hun vrije tijd storten op het spelen van uiteenlopend repertoire, maar ook aan het hoge niveau van de huidige uitvoeringspraktijk en de continue verbreding, verdieping en vernieuwing die in dit genre plaatshebben. Met name jongere generaties musici experimenteren met alternatieve speelplekken en concertvormen. Een groot deel van de klassieke muziek bestaat bij de gratie van samenspel, in bezettingen van twee tot meer dan tweehonderd musici. Musici spelen in wisselende bezetting samen en zijn veelal ook actief als solist, docent of dirigent.

Muziektheater is vanuit zijn vorm discipline-overstijgend en kent zijn oorsprong in de eeuwenoude operatraditie. Met de ontwikkeling van de musicals en het muziektheater in de twintigste eeuw kent het aanbod inmiddels vele variaties.

Hierbij zien we een overwegend gemengde beroepspraktijk waarin musici, acteurs en makers via (educatie-)instellingen, podia en muziekgezelschappen een diverse bijdrage leveren aan de dynamiek in een regio of binnen een genre. Slechts voor een enkeling is het weggelegd om te soleren, te regisseren of te dirigeren op de grote internationale podia, maar ook voor deze groep geldt dat ze vaak het podium deelt, een bijdrage levert aan talentontwikkeling of het artistiek leiderschap van een gezelschap of festival op zich neemt.

Aanbod en afname: een fijnmazig podiumcircuit

Een fijnmazig podiumcircuit voor zowel pop, jazz en wereldmuziek als voor klassieke muziek en muziektheater is zeer kenmerkend voor de wijze waarop het muziekleven georganiseerd is. Voor een groot deel van de muzieksector geldt dat het aanbod niet direct gesubsidieerd wordt, bijvoorbeeld de kleinere ensembles, zoals kwartetten, trio's en duo's. Dit geldt zowel voor de klassieke muziek in het uitgebreide kamermuziekcircuit als voor de pop, jazz en wereldmuziek. Deze circuits, die zijn ontwikkeld dankzij jarenlange investeringen van musici, podia, gemeenten, provincies en andere (culturele) ondernemers, zijn cruciaal voor de diversiteit en ontwikkeling van het aanbod in relatie tot het publiek enerzijds en voor talentontwikkeling van de musici anderzijds: zij beginnen op de kleine podia in de regio en kunnen zich via een fijnmazig netwerk van podia en festivals opwerken naar de top.

Muziektheater speelt zich door de voor het genre benodigde faciliteiten voor een groot deel af op de theaterpodia en niet in de concertzalen, en concurreert daardoor met het aanbod voor theater en dans om de beschikbaarheid van speelplekken. Zie voor een beschrijving van deze markt het onderdeel 'Aanbod en afname bij Theater en Dans'.

Het gesubsidieerde aandeel van de muziek betreft veelal aanbod waar een groter aantal musici en makers bij betrokken is. De afstemming tussen verschillende overheden op het gebied van aanbod, distributie en afname van het gesubsidieerde aanbod op de VSCD-podia heeft zich de afgelopen jaren nauwelijks ontwikkeld. Door

de financiële crisis is de druk op de exploitatiebudgetten van de podia toegenomen. Dit heeft gevolgen voor de diversiteit en de omvang van het aanbod dat geprogrammeerd kan worden en noopt tot bezinning op de vraag wie verantwoordelijk is voor het continueren van speelplekken voor bijzondere en risicovolle producties en hoe die verantwoordelijkheid kan worden waargemaakt. Financiering van het aanbod moet gezien worden in het perspectief van de afname en vice versa.

Deze problematiek is eerder uitgebreid geschetst in de adviezen van de Raad voor Cultuur en in het rapport *Uit!* van de commissie-d'Ancona (2006). Het is van belang te erkennen dat dit podiumcircuit en het aanbod zeker geen gesloten circuits zijn. Net als het aanbod is de diversiteit aan podia groot, regelmatig worden podia op locatie gecreëerd of wordt er uitgeweken naar locaties die beter aansluiten bij de inhoud van de programmering of de aard van het genre. Succesvolle voorbeelden laten zien dat publieksbereik veelal een gezamenlijke meerjareninvestering is, waarin zowel een podium als een gezelschap zich profileert en zich verbindt met zijn publiek. Dit kan zowel om genrespecifieke binding gaan als om lokale binding. Er ligt een grote verantwoordelijkheid voor de aanbieders en de podia om te investeren in publieksbereik en met heldere plannen te komen over hoe lokaal én genrespecifiek het publiek te bedienen.

Muziek en Muziektheater in het rijksgefinancierde bestel

Met de invoering van de Basisinfrastructuur heeft de nieuwe subsidiesystematiek binnen de podiumkunsten haar beslag gekregen. Voor Muziek en Muziektheater betekent dit dat tien orkesten en twee operagezelschappen een langjarig subsidieperspectief hebben gekregen. Dit langjarig perspectief biedt de ruimte om op langere termijn engagementen aan te gaan en continuïteit in uitvoeringen te garanderen. Daarnaast worden vier festivals, één operagezelschap, vijf productiehuizen en drie postacademische instellingen voor vier jaar door het Rijk gesubsidieerd. Deze instellingen hebben ingetekend op instandhoudings- of ontwikkelingsfuncties binnen de Basisinfrastructuur en vallen direct onder de verantwoordelijk bewindspersoon voor Cultuur. Het Fonds voor de Podiumkunsten biedt daarnaast subsidieregelingen voor ensembles, festivals en individuele artiesten voor periodes van vier jaar, twee jaar of op projectbasis. De ondersteuningsfunctie in de Basisinfrastructuur is voor muziek belegd bij twee sectorinstituten: Muziek Centrum Nederland (voor de professionele muziekpraktijk) en het Nederlands Muziek Instituut (beheer van het muzikaal erfgoed in Nederland).

Het Muziek Centrum voor de Omroep (MCO) is geen onderdeel van de huidige Basisinfrastructuur, maar wordt gefinancierd vanuit de mediabegroting. In de praktijk is het MCO echter sterk verweven met het muzikleven. Onder dit centrum vallen het Radio Filharmonisch Orkest, de Radio Kamer Filharmonie, het Groot Omroepkoor, het Metropole Orkest en een omvangrijke muziekbibliotheek. Verderop wordt nader op deze anomalie ingegaan.

Orkesten

Het orkestenbestel kent een lange geschiedenis. De taak van orkesten is het symfonische muzikale erfgoed levend te houden. De Raad heeft in 2010 een breed gedragen advies uitgebracht over dit bestel, waarin zowel de uitdagingen voor de orkesten als oplossingsrichtingen geschetst zijn. Hierin wordt geconstateerd dat we in Nederland geen zwakke orkesten meer hebben, maar dat er tegelijkertijd een uitdaging ligt om ook een ander en soms jonger publiek aan te trekken. In dit advies¹⁷ gaf de Raad inhoudelijke en procesmatige richtingen aan om orkesten om te vormen naar meer open en flexibele muziekvoorzieningen, waar meer ruimte ontstaat voor andere activiteiten dan het uitvoeren van symfonische concerten, opera en balletbegelei-

ding. Hierbij werd een onderscheid gemaakt in subfuncties binnen het bestel voor regionale en stedelijke voorzieningen, begeleidingstaken, internationale excellentie en media- en repertoirefuncties. Om dit te verwezenlijken is een traject geadviseerd onder aanvoering van een regievoerder. In het traject zouden met de orkesten nieuwe prestatie modellen geformuleerd worden, die per 2016 ook daadwerkelijk van kracht moesten zijn. Een regievoerder is niet gevonden; wel is het adviesbureau Berenschot intussen met de orkesten bezig prestaties van orkesten en de behoeften van afnemers – zoals podia, media en scholen – in beeld te brengen, en aan de hand daarvan deze nieuwe modellen te ontwikkelen. De Raad vindt het van belang de ingezette lijn vast te houden.

Ook de conclusies van de visitatiecommissie orkesten spreken hierover: de orkesten zijn als muziekvoorzieningen een belangrijk onderdeel van een gespreide infrastructuur voor muziek in het land; ze vormen geconcentreerde knooppunten in het professionele klassiekemuziekveld en maken ketenwerking voor educatie en publieksbereik mogelijk. Orkesten hebben daarnaast een sterke lokale worteling, en bij het thuispodium bestaat veelal een trouwe, vaste achterban onder publiek en sponsors; ze worden om die reden ook wel de trekpaarden van het podiumkunstenpubliek genoemd. De orkesten spelen in meerdere of mindere mate al in op de gesignaleerde behoefte aan open voorzieningen door een aangepaste programmering te kiezen en andere soorten podia te bespelen, door ook in kleinere formaties programma's uit te voeren en door samenwerking met andere instellingen op te zoeken.

De Raad pleit ervoor om in een nieuwe bestel de symfonische kernen in de steden te behouden als muziekvoorzieningen: vanwege de functie in de keten, de relatie met het publiek, de aard van het aanbod en de rol die musici spelen in educatie en participatie in stedelijke regio's. Merknamen kunnen hierbij blijven bestaan. Echter: niet een groot aantal symfonische concerten staat voorop, maar de outcome (het resultaat) van de totale mix aan activiteiten van de musici in de muziekvoorziening. Van belang is dat het ingezette traject, waarin ruimte ontstaat voor andere organisatiestructuren en een diverser takenpakket, wordt voortgezet. Zoals de Raad in zijn advies in 2010 aangaf, is er tijd nodig om de organisaties om te kunnen vormen. Dit blijft onverminderd van kracht.

Ensembles

De ensemblecultuur in Nederland kwam in de jaren negentig tot bloei en werkte als een motor voor talrijke muzikale innovaties op het gebied van oude muziek, nieuwe gecomponeerde muziek, jazz en improvisatie. Ensembles hebben daarmee een tijd gekend met mogelijkheden voor groei en ontwikkeling, door beschikbaarheid van middelen, de continuïteit en het speelveld van grotere gezelschappen en een generatie artistiek leiders die bij de ontwikkeling ervan het voortouw hebben genomen.

MCN becijfert dat er in Nederland maar liefst 1100 kamermuziekensembles actief zijn, in diverse verschijningsvormen. Slechts een zeer beperkt deel hiervan wordt uit het Fonds Podiumkunsten gefinancierd. Dat deze gesubsidieerde ensembles internationaal gezien een kwalitatief topaanbod bieden, blijkt niet alleen uit de goede recensies maar ook uit hun goede prestatiecijfers. Het aandeel eigen inkomsten in relatie tot subsidie is relatief hoog: gemiddeld ruim de helft van het budget. Verschillen tussen ensembles betreffen veelal niet de omvang maar het genre: voor nieuwe muziek is de vraag van de podia op dit moment beperkter dan voor oude muziek.

Veel ensembles zijn in de Randstad gevestigd, maar het speelgebied is gemiddeld groot: in de regio worden nagenoeg evenveel concerten gespeeld als in de vier grote steden gezamenlijk, en een kwart van de concerten op buitenlandse podia. Wel is het

zo dat de grote steden verhoudingsgewijs het meeste publiek opleveren.¹⁸ De spreiding van de concerten laat zien dat de ensembles functioneren als landelijke gespecialiseerde muziekvoorzieningen, die opereren vanuit een plek (standplaats) waar veelal een concentratie is van gespecialiseerde musici, die van daaruit geschikte podia in en buiten Nederland bespelen.

Op de speelmarkt voor rijksgesubsidieerde ensembles worden problemen ervaren, zoals al eerder geschetst. Naast de concertzalen zoeken ensembles alternatieve concertlocaties en podia op waar het repertoire goed tot zijn recht komt. Er zijn enkele succesvolle voorbeelden van ensembles ‘in residence’, waar podia en ensembles gezamenlijk voor meerdere jaren achtereen hebben geïnvesteerd in publieksopbouw voor het genre en het ensemble. Hoewel de podia én de ensembles gebaat zijn bij een gezamenlijke benadering van publieksdoelgroepen, blijkt dit tot nu toe geen vanzelfsprekendheid. De ensembles gezamenlijk hebben beperkt zicht op de totale omvang van het publiek binnen een genre en opereren daardoor veelal geïsoleerd bij het benaderen van dit publiek.

Door de samenstelling en dynamiek van dit deel van het muziekbestel is er bij de inrichting van de Basisinfrastructuur voor gekozen om de financiering via diverse kort- en langlopende regelingen bij het nieuwe Fonds Podiumkunsten te plaatsen. Als functie in het bestel zijn ensembles een belangrijke motor van het Nederlandse muziekklimaat. De Raad acht een voortrollend meerjarig perspectief met het oog op continuïteit en kwaliteit van belang en verwacht tegelijkertijd een meer gezamenlijke inspanning om te komen tot verbetering van ondernemerschap en publieksbereik.

De professionele door het Rijk ondersteunde kamerkoren vormen de top van een brede basis van vele duizenden amateurkoren en een aantal sterke (semi)professionele regionale koorvoorzieningen en vocale opleidingen. Samen met het Groot Omroepkoor vormen deze één geheel; ze kennen een verwevenheid met de instrumentale ensembles en de orkesten, waarmee gezamenlijk een grote verscheidenheid aan programma's wordt uitgevoerd. Ondanks haar grote betekenis in het muzieklandschap is de koorinfrastructuur tot op heden niet in kaart gebracht. De Raad acht het van belang dit te doen, mede gezien de ophanden zijnde bewegingen bij het MCO de opera en in het orkestenbestel. Hierbij moet aandacht zijn voor ontwikkeling van vocaal talent, voor het verbeteren van publieksbereik en voor de vraag hoe de koren zich verhouden tot landelijke en regionale muziekvoorzieningen.

Muziektheater

Er gebeurt veel binnen het muziektheater. De groeiende multidisciplinariteit voedt dit genre. De toename van het aantal projectaanvragen bij het fonds laat zien dat makers sterk gemotiveerd zijn om zich in dit genre te begeven. In de vrije sector hebben met name musicals een grote afzetmarkt gevonden, die tot 2008 een sterke groei in aantal producties en bezoekers kende. In 2009 is dit aanbod voor het eerst weer afgenomen.¹⁹ Daarnaast is er de rijke en nog steeds levendige operatraditie, waarin vraag bestaat naar het ‘ijzeren’ repertoire en ook nieuw repertoire wordt toegevoegd. Rond de invoering van de Basisinfrastructuur heeft de Raad een advies uitgebracht over het landelijke operabestel, waar de drie grotere opera-instellingen deel van uitmaken. Hierin wordt aangegeven dat in beginsel het bestel een goede samenhang kent en dat gezelschappen een heldere taak hebben in het geheel wat betreft aanbod en de keten voor talentontwikkeling. Wel bestonden er zorgen over de relatief grote omvang van het productieapparaat van het grootste reizende operagezelschap; deze zijn blijkens het visitatierapport nog niet weggenomen.

In de adviesaanvraag wordt de Raad gevraagd te bezien of er efficiencywinst te behalen is door hetzij bezoekers meer te laten reizen hetzij door te kijken naar een organisatie vorm waarbij gekozen wordt voor één standplaats, gecombineerd met een reisaanbod. De Raad acht de laatste optie niet wenselijk: het ontwikkelen van een reisaanbod is een ander metier dan het artistiek verfijnde aanbod dat nu in de standplaats Amsterdam verzorgd wordt – en dat goed bezocht wordt.

De Raad constateert dat er in toenemende mate aanbod is voor opera van andere instellingen en voor overig muziektheater, en wil graag op korte termijn onderzoeken op welke wijze er gebruikgemaakt kan worden van de ontwikkelingen van kleine en middelgrote gezelschappen verspreid over het land om te voorzien in het totale aanbod. In dit onderzoek zouden de twee middelgrote instellingen voor opera moeten worden betrokken die op dit moment in de Basisinfrastructuur zijn opgenomen, maar ook het overige muziektheateraanbod, de afnamemogelijkheden en behoeften van de podia en de verankering in kernpunten en regio's of eventuele aansluiting bij theater en/of muziekvoorzieningen. Het uitgangspunt hierbij is de twee middelgrote operagezelschappen in de omvang van middelgrote productiekernen een plaats te geven in het nieuw te vormen muziektheaterbestel, met taken voor gespreid opera-aanbod en talentontwikkeling.

Ontwikkelingsinstellingen – postacademische instellingen en productiehuizen

De ontwikkelingsfunctie in de huidige BIS is primair gericht op het ontwikkelen van talent, waarbij intensief wordt samengewerkt met opleidingen en de beroepspraktijk. De drie postacademische instellingen en vijf productiehuizen richten zich elk op deelgebieden binnen de popmuziek, jeugdmuziek, muziektheater en klassieke muziek. De Raad constateert dat verschillende vormen van ontwikkeling in elkaar overlopen en zich veelal niet in een eenduidige talentkolom laten plaatsen. Talentontwikkeling gaat samen met vernieuwing en innovatie binnen een genre. Het verschilt per instelling en ook soms per traject waar het accent ligt. Er bestaat geen overlap tussen de activiteiten van de instellingen en er is geen sprake van 'hopgedrag' van musici, die projecten bij verschillende instellingen uitvoeren. Hoewel de instellingen zich op telkens andere samenwerkingspartners binnen de sector richten en zich dus niet in vaste talentketens binnen de BIS bevinden, is de Raad van mening dat het aanwijzen van plaatsen in de BIS heeft bewerkstelligd dat zij met weinig middelen veel voor elkaar krijgen. Hij constateert dat hier verbindende programma's worden uitgevoerd, die vaak door de hele productieketen heen lopen, wat een wezenlijke dynamiek in het bestel teweegbrengt en innovatie in concertpraktijken. Om die reden wil de Raad deze ontwikkelingsfunctie blijvend verankeren in het bestel, maar net als de ensembles – vanwege haar aard, functie en plaats in het geheel – onder vergelijkbare condities laten financieren met geoordeeld budget vanuit het Fonds Podiumkunsten.

Compositie

In de ondersteuning van het veld van composities hebben de afgelopen jaren enkele verschuivingen plaatsgevonden, waarin de ondersteuning voor compositie samengevoegd is met die voor de uitvoeringspraktijk van nieuwe muziek: Donemus en Gaudemus zijn opgegaan in het nieuwe sectorinstituut MCN en de regelingen bij het toenmalige Fonds voor de Scheppende Toonkunst zijn overgegaan naar het nieuwe Fonds voor de Podiumkunsten. In de lichte muziek en bij de jonge generatie componisten bestaat een grote mate van vanzelfsprekendheid om de uitvoeringspraktijk op te zoeken om composities ten gehore te brengen of ze zelfs in de praktijk verder uit te werken. De Raad vindt deze beweging om uitvoeringspraktijk en de praktijk van het componeren dichter bij elkaar te brengen een goede ontwikkeling, mits er ruimte voor verdieping en R&D blijft bestaan. Het fonds wil deze beweging verder stimuleren en heeft daarom in de nieuwe regeling voor compositieopdrachten de verantwoordelijkheid voor het indienen van aanvragen voor opdrachten verlegd naar de uitvoerende gezelschappen. Er blijven stipendia beschikbaar om componisten in de

gelegenheid te stellen om zich gedurende enkele maanden te richten op onderzoek, ontwikkeling of verdieping.

De Raad maakt zich wel zorgen over de gevolgen van de bezuinigingen voor deze schakel aan het begin van de keten. De verwachting is dat de componisten te maken krijgen met vraaguitval, doordat de bijzondere programmeringen van podia en daarmee ook de ensembles en orkesten onder druk komen te staan. Tegelijkertijd groeit de vraag vanuit nieuwe genres, zoals het muziektheater, waardoor er een blijvend beroep gedaan zal worden op de middelen.

Muziekcentrum voor de Omroep

Het Muziekcentrum voor de Omroep (MCO) en zijn activiteiten maken geen deel uit van deze adviesaanvraag van de staatssecretaris. Het muziekbestel kan echter niet bezien worden zonder de gezelschappen en functionaliteiten van het MCO hierin mee te nemen, zowel als geheel als afzonderlijk. De opdracht om het beschikbare budget in te vullen heeft het ministerie van OCW bij het MCO en de NPO zelf neergelegd; op het moment van schrijven van dit advies was nog niet bekend hoe de invulling daarvan eruitziet. De Raad vindt het, in het licht van de taakstelling waar het hele departement mee te maken heeft, onbegrijpelijk dat deze bezuinigingsopdrachten gescheiden worden behandeld. Een integrale afweging is voor zowel de Raad als voor het MCO zelf niet mogelijk.

Zowel in het advies over het orkestenbestel als in het advies over het meerjarenbeleidsplan van het MCO heeft de Raad zich uitgesproken over de betekenis en de rol van het MCO in het muziekleven. Een integrale afweging zou moeten gaan over zowel het centrum als geheel als over de afzonderlijke onderdelen. Er zijn verschillende vraagstukken die in het brede perspectief bekeken zouden moeten worden: de positie van de orkesten in het orkestenbestel, waar de komende jaren veel te gebeuren staat; de positie van het Groot Omroepkoor, dat specifiek repertoire in Nederland mogelijk maakt, maar dat zich ook verhoudt tot andere (semi)professionele koren en bijvoorbeeld ook een rol vervult in talentontwikkeling voor de koorzang (zie ook eerdere aanbeveling voor nader advies); de positie van de bibliotheek, die niet alleen een uitleenfunctie heeft maar ook een rol voor het muzikaal erfgoed vervult; en de unieke mogelijkheden en repertoire van het Metropole Orkest.

De Raad constateert dat de huidige constructie voor aansturing en financiering belemmeringen opwerpt voor het functioneren van het bestel als geheel. Het gaat dan om de flexibiliteit en daarmee de effectiviteit van de MCO-ensembles, de ruimte in de omroepprogrammering voor andere gezelschappen en een gelijke concurrentiepositie ten opzichte van andere orkesten.

De Raad acht het de hoogste tijd om voor de aanstaande Cultuurnotaperiode de al jarenlang bestaande schotten in zowel financiering als beleidsmatige sturing te doorbreken en te komen tot een heldere positionering van het MCO en haar ensembles in relatie tot het podiumkunstenbestel.

5. Sectorvisie podiumkunstenbreed

Jeugdpodiumkunsten

Het aanbod voor de jeugd neemt in het podiumkunstenlandschap een aparte plaats in. De jeugdpodiumkunsten hebben een grote culturele werking: de artistieke kwaliteit heeft een hoog niveau en wordt ook in internationaal verband geroemd.²⁰ Bijzonder aan dit deel van de podiumkunstensector is dat er voorstellingen en concerten voor specifieke leeftijdsdoelgroepen worden gemaakt, die breed worden verspreid en gespeeld in theaters, in concertzalen én op scholen. De educatieve waarde van

de jeugdpodiumkunsten is cruciaal: voor veel kinderen zijn deze voorstellingen en concerten een van de eerste keren dat ze in aanraking komen met podiumkunsten. Een dergelijk betekenisvol startpunt van een culturele loopbaan (als bezoeker of als beoefenaar) ziet de Raad als een groot goed, dat gekoesterd moet worden. Met de inrichting van de Basisinfrastructuur hebben de jeugdpodiumkunsten een eigen plek in het bestel gekregen. Jeugdtheater, jeugddans en jeugdmuziek kennen niettemin ieder een verschillende geschiedenis en zijn daardoor in verschillende stadia van ontwikkeling.

De jeugdtheaterinstellingen in de Basisinfrastructuur hebben sterke verbindingen in de eigen stad of regio (waar de lokale en provinciale overheid de instellingen vaak ook financieel ondersteunt) en onderhouden nauwe banden met de scholen in hun regio. Naast de negen theatergezelschappen (die ook regelmatig muziektheater produceren) zijn er twee productiehuisen voor jeugdtheater opgenomen in de Basisinfrastructuur. In de regeling van het FPK zijn nog een aantal jeugdtheatergezelschappen opgenomen, die grotendeels hetzelfde circuit bespelen als de gezelschappen in de BIS. De productiecapaciteit van al deze producenten gaat het opnamevermogen van de podia te boven. Op en voor scholen is er nog een grote markt, maar die markt is weinig koopkrachtig.

De rijksbijdrage voor praktisch alle jeugdtheatergezelschappen is in 2009 uitgebreid. Deels om de organisatorische basis te versterken, deels om meer artistieke slagkracht te kunnen ontwikkelen. Deze vergroting van het budget heeft ertoe geleid dat er ook meer groter gemonteerde producties gemaakt zijn. De bespeling van de grotere podia werd gezien als een kans om met kwalitatief hoogstaand jeugdtheater de concurrentie met de vrije producties aan te gaan en een groter publiek te bereiken. De Raad vraagt zich af of de huidige hoeveelheid jeugdtheaterproducties voor de grote zaal nog wel in verhouding is met de mogelijkheden om die voorstellingen af te zetten in de theaters.

Met de invoering van het nieuwe subsidiesysteem kregen vijf jeugddansgezelschappen een plek in de BIS met de verwachting dat deze instellingen zich verder artistiek en organisatorisch zouden kunnen gaan ontwikkelen. Uit een onderzoek van de DSP-groep in opdracht van het NAPK (2010)²¹ blijkt dat het aantal activiteiten, het publieksbereik en de omvang van de organisaties sinds 2009 zijn toegenomen. Ze hebben gezamenlijk een grote afzetmarkt op scholen en in het vrije circuit, maken veel kinderen en jongeren warm voor dans, en van een aantal gezelschappen sluiten de programma's goed aan bij de hedendaagse jeugd- en jongerencultuur. De jeugddansinstellingen slagen er bovendien in om opvallend veel eigen inkomsten te genereren. De Raad constateert dat deze instellingen in de BIS in ontwikkeling zijn, maar dat de inhaalslag waar hij op had aangedrongen nog niet voldoende is gemaakt. De kracht van de organisaties is nog niet in balans met de hoeveelheid producties van de instellingen. De Raad is daarnaast van mening dat de artistieke diversiteit van de jeugddans verder versterkt moet worden. De jeugddans behoeft daarom een extra investering: binnen de subsidiemogelijkheden van het FPK en het FCP zal de ontwikkeling van het genre en van groter gemonteerde producties wat die diversiteit betreft een stimulans moeten krijgen.

In de gesubsidieerde muzieksector worden de activiteiten voor de jeugd veelal aangeboden door orkesten en ensembles die hiervoor speciale educatieve programma's ontwikkelen. Het productiehuis voor de jeugdmuziek richt zich op de ontwikkeling en promotie van dit genre, en maakt producties die worden aangeboden aan de podia. Deze jeugdmuziekproducties kunnen als voorbeeld dienen voor de muzieksector en bijdragen aan de vorming van nieuw repertoire. Bij het FPK worden twee initiatieven op het gebied van jeugdopera gesubsidieerd (een gezelschap en een festival).

21 DSP-groep, *Tendensen in de jeugddans en kansen voor de toekomst!* (2010).

Gezamenlijk maken al deze instellingen op een bijzondere manier muziek toegankelijk voor jong publiek. Door de ontwikkeling van een divers en goed muziekaanbod voor jonge mensen moet het aanbod in de breedte en in samenhang met onderwijs en de instellingen voor kunstzinnige vorming versterkt worden.

Een apart segment in de jeugdpodiumkunsten betreft de producties die niet alleen voor maar ook dóór jeugd en jongeren worden gemaakt. Educatie en participatie lopen hier naadloos in elkaar over: jonge musici treden op voor publiek uit eigen gelederen en jongeren maken zelf dans- en theatervoorstellingen die nauw aansluiten bij hun eigen belevingswereld. Dergelijke projecten vinden hun oorsprong vaak in nieuwe stedelijke omgevingen, die voor veel gevestigde instellingen een terra incognita zijn. Een aantal van de instellingen die zulke muziek, dans- en theaterprojecten initiëren, worden door het FCP gesubsidieerd. De werkwijze van deze instellingen blijkt een goede manier te zijn om jong publiek enthousiast te maken voor de (podium)kunsten.

De Raad is van mening dat zulke vormen van participatie meer toegepast kunnen worden bij de instellingen voor jeugdpodiumkunsten: ze bieden kansen om een jong en cultureel divers publiek te bereiken en dit op een nieuwe, actieve manier te betrekken bij de activiteiten van de instelling.

Doordat instellingen aansluiting zoeken bij de jongerencultuur en jongeren actief laten meedoen, ontwikkelt de kunstvorm zichzelf ook. Daarbij worden dikwijls ook hoge en lage cultuur en verschillende etnische achtergronden met elkaar vermengd.

De jeugdgezelschappen spelen van oudsher veel op school, maar dit speelgebied staat onder druk. In de afgelopen jaren zijn er namelijk veel lokale en regionale bemiddelende instanties wegbezuinigd, die een brugfunctie tussen de jeugdpodiumkunstinstanties en de scholen vervulden. Nu moeten de instellingen met veel individuele scholen zelf contact leggen en onderhouden. Dat is tijdrovend, zeker als de afstand tot de standplaats groter is.

In de jeugdpodiumkunsten is er bovendien een groot niet-gesubsidieerd circuit van zeer kleinschalige theater-, dans-, en muziekprogramma's, die gemaakt worden door 'kleine zelfstandigen'²² en die goedkoop aan scholen en kleine buurtpodia worden aangeboden. De jeugdgezelschappen raken door dit goedkope aanbod een deel van hun afzet kwijt. De keuzes van de scholen worden volgens het onderzoek niet zozeer door inhoudelijke motieven gestuurd, maar vooral door economische.

De jeugdproducenten (dans en theater) die verenigd zijn in het NAPK hebben dit jaar LAGroup een onderzoek laten uitvoeren naar het verdienvermogen van de gesubsidieerde jeugdgezelschappen. Ook LAGroup constateert deze toenemende concurrentie bij schoolvoorstellingen, en concludeert dat gesubsidieerde jeugdgezelschappen twee keuzes hebben: als gesubsidieerde instelling eenvoudigere voorstellingen ontwikkelen die kwalitatief goed zijn, maar wel aansluiten bij de prijs die scholen ervoor overhebben, en daarmee lagere eigen inkomsten op de koop toe nemen; of ervoor kiezen minder voor scholen te spelen.²³ In het onderzoek wordt ook geconstateerd dat er een overaanbod is van producties die als "vrije" voorstellingen aan de theaters worden aangeboden.

Het is van belang dat het Nederlandse jeugdtheater alle leeftijdsgroepen bedient. Het aanbod zou gelijkelijk verdeeld moeten zijn over alle doelgroepen. Uit het onderzoek van LAGroup blijkt dat het aanbod voor de leeftijdsgroepen 4 tot en met 8 jaar en 12 tot en met 15 jaar achterblijft bij dat van de groep 8 tot en met 12 jaar. De sector zou deze leemtes moeten opvullen door betere onderlinge afstemming, zodat er een evenwichtig en geschikt aanbod voor zowel het primair als het voorgezet onderwijs

beschikbaar is. De jeugddansgezelschappen maken over het algemeen niet voor alle leeftijden tussen 4 en 15 jaar producties, maar specialiseren zich in specifieke leeftijdscategorieën. De Raad constateert dat het jeugddansaanbod zowel in kwantitatief als in kwalitatief opzicht nog niet alle leeftijden genoeg voorziet en is van mening dat de sector in de toekomst deze lacunes moet opvullen.

De afgelopen jaren heeft de nieuwe generatie makers voor de jeugdpodiumkunsten een aantal artistiek interessante producties gemaakt. Nieuwe makers zijn noodzakelijk om het jeugd aanbod ook in de toekomst vitaal te houden. Een belangrijk verschil met de generatie makers die nu de leiding heeft over de jeugd gezelschappen (de generatie die de basis voor de huidige kwaliteit heeft gelegd), is dat de nieuwe jonge makers minder vaak alleen maar voor de jeugd, maar afwisselend voor jeugd en volwassenen producties willen maken.

De Raad is van mening dat de aanwas van de regisseurs en choreografen voor de toekomst extra zorg behoeft. De huidige generatie leiders komt aan het einde van hun artistieke loopbaan, en zal in de (nabije) toekomst het stokje moeten doorgeven aan een nieuwe lichting makers. Het is van belang dat de sector anticipeert op deze wisseling van de wacht. De jongere generatie zal het metier ook nieuwe artistieke impulsen moeten geven en de diversiteit van de jeugd podiumkunsten verder vergroten.

In het nieuwe podiumkunstenbestel wordt de positie van het jeugd theater binnen de kernpunten verder verstevigd door het deel te laten uitmaken van de theatervoorzieningen. Maximaal twee jeugd theater gezelschappen kunnen meerjarige subsidie aanvragen bij het FPK. Extra financiering voor grote zaalproducties wordt door middel van suppletiebedragen door het FPK ter beschikking gesteld. De jeugddans is op twee plekken in de kernpunten geworteld, en zal binnen het FPK een extra stimulans krijgen om zijn positie te verstevigen. Het fonds neemt ook de financiering van specifieke jeugdmuziekinstellingen voor zijn rekening.

Festivals

De festivals nemen een aparte plek in als presentatieplatform, binnen het scala aan podia dat het Nederlandse podiumkunstenlandschap rijk is. Het grote aantal festivals waarop dans, theater, muziek(theater) of een combinatie van deze kunstvormen te zien is, strekt zich uit van grootschalige, vaak commercieel succesvolle evenementen als Lowlands, Pinkpop, en North Sea Jazz tot kleinschaligere festivals met een zeer specifieke programmering en een uitgelezen publiek, zoals het Pop Arts festival of Festival Cement. De wijze van financiering is al even divers: sommige festivals staan geheel op eigen benen, andere krijgen subsidie van een fonds, het Rijk of een andere overheid.

De Raad is van mening dat deze grote variëteit aan festivals de sector ten goede komt. Veel festivals zijn laagdrempelige evenementen waar een groot en gedifferentieerd publiek op afkomt. Ze hebben over het algemeen een relatief groot verdienvermogen en bereiken met een kwalitatief hoogwaardig programma een breed publiek. Publiek kiest op festivals voor voorstellingen die het minder snel in reguliere theaters zou bezoeken; de ambiance van het festival nodigt hiertoe uit. Festivals zijn vaak gevestigd in kernpunten en worden ingezet als geslaagd middel voor citymarketing. Maar soms gedijen festivals ook goed in een cultuurluwe omgeving: Biddinghuizen, Middelburg en Terschelling zijn 'de reis waard' voor het publiek.

Hoewel de productionele omstandigheden soms sober zijn, zijn festivals een goed platform voor jonge makers en artiesten die podiumervaring willen opdoen. Om die reden is het begrijpelijk en verstandig dat veel jonge makers op festivals spelen. Naast de vele festivals die alleen subsidies van plaatselijke overheden ontvangen of door het FPK worden gesubsidieerd, zijn er zes festivals in de Basisinfrastructuur. Dit zijn festivals die exclusief internationaal aanbod presenteren en daarnaast als taak hebben om te zorgen voor een uitwisseling tussen en ontmoeting van vakgenoten.

De Raad is van mening dat grote, kwalitatief hoogstaande festivals met onderscheidende internationale programmering die momenteel door het Rijk of het FPK worden gesubsidieerd, de mogelijkheid moeten hebben om ook in de toekomst in continuïteit te kunnen functioneren: zulke instellingen programmeren en (co)produceren voorstellingen die een langetermijnplanning vereisen. De huidige festivals in de BIS zijn toonaangevend in hun (sub)discipline, en de nieuwe subsidiestructuur zou geen devaluatie van hun positie mogen betekenen.

Sectorinstituten

Na de nieuwe inrichting van de ondersteuningsstructuur in 2005 zijn er veel taken belegd bij de sectorinstituten: 1. nationale en internationale promotie en educatie; 2. informatie en reflectie; 3. afstemming en coördinatie; 4. ontsluiting en waardering van erfgoed; 5. documentatie en archivering. Deze operatie heeft geleid tot de oprichting van Muziekcentrum Nederland: een fusie van De Kamervraag (klassieke muziek en kamermuziek), Gaudeamus en Donemus (hedendaagse muziek), de diverse jazzinstellingen en het Nationaal Pop Instituut. Er zijn nu drie sectorinstituten op het gebied van de podiumkunsten. Naast het Muziekcentrum Nederland is er het Nederlands Muziek Instituut, dat als taak heeft het muzikaal erfgoed te beheren en te ontsluiten. Het Theater Instituut Nederland (TIN) is het kennis- en informatiecentrum voor de theater- en danssector, dat ook erfgoed verwerft, beheert en behoudt.

De Raad is van mening dat het TIN zijn taken breed opvat. Het zoekt op het gebied van de presentatie van het erfgoed naar nieuwe vormen. Het MCN vervult met name ook een rol voor het grote deel van de sector dat niet gesubsidieerd wordt. Zelfredzaamheid is bij ondersteuning het uitgangspunt; daarbinnen fungeert het MCN als een verbindend kennisinstituut voor de sector in Nederland en de promotie in het buitenland.

Het Nederlands Muziek Instituut (NMI) vervult een erfgoedtaak in de muzieksector. Het ontwikkelt verschillende activiteiten en voert een actief acquisitiebeleid om belangrijke collecties van componisten en muziekorganisaties binnen te halen. De instelling richt zich op een beperkte publieksgroep en mist de middelen om deze groep te vergroten. De promotie van de Nederlandse muziek is als besteltaak belegd bij het MCN. Het NMI en het MCN waren in gesprek over een fusie, totdat er onduidelijkheid ontstond over de toekomst van de langjarige instellingen in de Basisinfrastructuur.

De Raad constateert dat de centrale informatieverzameling en -verwerking op dit moment niet centraal belegd is. Daardoor is het onmogelijk om eenduidige kwantitatieve analyses van de podiumkunstensector te maken. Hij pleit er daarom voor dat alle relevante podiumkunstenorganisaties (TIN, MCN, FPK) en brancheorganisaties (NAPK, VSCD) zich er samen met de verschillende overheden en het CBS voor inspannen om een goede branchemonitor te ontwikkelen waarin kwantitatieve gegevens vanuit alle sectoren en bedrijfstakken worden verzameld en verwerkt.

Fonds Podiumkunsten

Sinds 2008 bestaat er één groot rijks gesubsidieerd fonds waarin de financiering van productie (compositie), het aanbod en de afname van de podiumkunsten verenigd zijn: het Fonds Podiumkunsten (FPK). Dit fonds heeft zich ontwikkeld tot een dynamische subsidiënt, die zowel de instandhouding als de ontwikkeling van specifieke segmenten van het podiumkunsten ondersteunt.

Het FPK heeft de afgelopen tijd een aantal subsidieregelingen vereenvoudigd en nieuwe instrumenten ontwikkeld om beter in te spelen op de noden en behoeften van de sector. Voorbeelden hiervan zijn de nieuwe podiumregelingen en een schrijversregeling (in samenwerking met het Fonds voor de Letteren en het Theater Instituut Nederland) voor het ontwikkelen van toneelteksten en libretto's.

Het FPK neemt daarnaast de rol op zich van expertisecentrum voor de podiumkunsten, onder andere door debatten te organiseren. Hierdoor komt het fonds in het vaarwater van de sectorinstituten.

De Raad is van mening dat in het nieuwe podiumkunstenbestel de verschillende subsidieregelingen van het FPK tegen het licht gehouden moeten worden, en dat beoordeeld moet worden welke mogelijkheden voor subsidie het best aansluiten bij het toekomstige beschikbare budget, bij de geformuleerde subsidiecriteria van de staatssecretaris bij de plek die het FPK moet innemen ten opzicht van de gefinancierde instellingen in het nieuwe bestel.

De Raad benadrukt wel dat ook in het nieuwe podiumkunstenbestel voor een aantal instellingen de mogelijkheid moet blijven bestaan om niet alleen voor afzonderlijke (series van) projecten subsidie aan te vragen. Een groot aantal instellingen van hoge kwaliteit en met grote internationale uitstraling kan alleen op hetzelfde niveau blijven presteren wanneer ze in continuïteit kunnen functioneren. Een voorwaarde is natuurlijk wel dat ze voldoen aan de gestelde (evenwaardige) criteria op het gebied van kwaliteit, ondernemerschap, bijdragen aan verscheidenheid en regionale spreiding.

6. Aanbevelingen

Algemeen

- Optimaliseer en versterk de rol die instellingen in de BIS spelen binnen het eigen kernpunt, om de werking van de keten te versterken en het maatschappelijk draagvlak en het publieksbereik te vergroten.
- Beschouw culturele instellingen als culturele ondernemingen met een brede visie op ondernemerschap, waarin zowel verschillende mogelijkheden van financiering en samenwerking als het artistieke proces een plaats hebben. Beoordeel deze ondernemingen met een brede scope, waarin de totale 'outcome' (resultaat) wordt meegewogen.
- Ontwikkel met relevante podiumkunstenorganisaties een goede branchemonitor. Het verzamelen en verwerken van gegevens voor de podiumkunstensector is niet centraal belegd, waardoor het onmogelijk is om eenduidige kwantitatieve analyses van de sector te maken.

Theater en Dans

- Breng aanbod en afname in het bestel dichter bij elkaar door heldere en niet-vrijblijvende strategieën te ontwikkelen om de relatie tussen aanbod en afname te versterken en banden met de podia te intensiveren. Dit vraagt om een sterkere focus op kernpunten en tegelijkertijd meer reprises en reisvoorstellingen voor de kleine schouwburgen. Er moet worden voldaan aan ambitieuze publieksdoelstellingen.
- Zorg ervoor dat de voorzieningen hun profilering op elkaar afstemmen en formuleer het landelijk belang van de werking van de voorziening. Voorzieningen moeten, met het oog op optimale afzet van de voorstellingen door het hele land, voldoen aan een onderscheidend profiel.
- Veranker talentontwikkeling door betere aansluiting in kernpunten te stimuleren: zowel in relatie tot een voorziening als tot het kunstvakonderwijs.

Muziek en Muziektheater

- Versterk de rol van orkesten in stedelijke kernpunten door de omslag te maken naar open muziekvoorzieningen of 'muziekhuizen', om de keten te versterken en de decennialang beoogde flexibilisering te realiseren.
- Maak optimaal gebruik van de resultaten van de visitatiecommissies en de rapportage van bureau Berenschot voor de herinrichting van het orkestenbestel.
- Neem de schotten in financiering, aansturing en spelregels weg tussen de instellingen in de Basisinfrastructuur en het FPK enerzijds en het MCO anderzijds.
- Breng de koormuziekvoorziening in kaart in relatie tot ontwikkelingen van

- orkesten, het MCO, opera, amateurmuziek en stedelijke voorzieningen.
- Om ruimte te creëren voor dynamiek in het muziektheater en aanpassingen aan het operabestel nader te onderzoeken is aanvullend advies noodzakelijk. Hierbij moeten worden meegenomen de verhouding tussen aanbod en afname van verschillende subgenres, de ontwikkeling van voorzieningen en in kernpunten, inclusief de begeleidingstaak van orkesten.

Samenstelling commissies Raad voor Cultuur

Commissie Amateurkunst en Cultuureducatie

- Dirk Monsma (voorzitter)
- Appie Alferink
- Caroline Breunesse
- Ernestine Comvalius
- Hildegard Draaijer
- Lotte Ravenhorst (secretaris)

Commissie Archieven

- Daan Hertogs (voorzitter)
- Nanci Adler
- André Dijkhuijs
- Marianne Loef
- Monique de Louwere
(waarnemend secretaris)

Commissie Architectuur, Steden- bouw, Monumenten, Archeologie en Landschapsarchitec- tuur

- Maarten Schmitt (voorzitter)
- Renée Magendans
- Jeroen Schilt
- Maike van Stiphout
- Anna Vos
- Hüseyin Yegenoglu
- Klazien Brummel (secretaris)

Commissie Beeldende Kunst en Vormgeving

- Jan Konings (voorzitter)
- Roel Arkesteijn
- Leylâ Akinci
- Kirsten Algera
- Monique de Louwere (secretaris)

Commissie Bibliotheken en Letteren

- Anne Rube (voorzitter)
- Mevrouw C. Hageman
- Saïd El Haji
- Chris Frowein
- Henk Kraima
- Thijs Kuipers
- Anita Németh (secretaris)
- Jaap Visser (secretaris)

Commissie E-cultuur

- Dick Rijken (voorzitter)
- Mevrouw C. Hoekendijk
- Taco Stolk
- Janneke van Kersen (secretaris)

Commissie Film

- Ruud Visschedijk (voorzitter)
- Bero Beyer
- Ilona van Heeckeren tot Overlaer
- Dominique van Ratingen
- Anita Németh (secretaris)

Commissie Intercultureel en Internationaal Cultuurbeleid

- Mirjam Shatanawi (voorzitter)
- Ergün Erkoçu
- Martin Prchal
- Yolanda Ezendam (secretaris)

Commissie Musea

- Lejo Schenk (voorzitter)
- Roeli Broekhuis
- Marijke Brouwer
- Edwin Jacobs
- Janneke van Kersen (secretaris)

Kerncommissie Podiumkunsten

- Freek van Duijn (voorzitter)
- Casper Vogel
- Lucia Claus
- Bart van Rosmalen

Disciplinecommissie Dans

- Gaby Allard-van Klinken
- Derrick Brown
- Hildegard raaijer
- Casper Vogel

Disciplinecommissie Muziek

- Bart van Rosmalen (voorzitter)
- Pablo Cabenda
- Rob Overman
- Carlo de Wijs
- Philomeen Lelieveldt (extern adviseur)

Disciplinecommissie Theater

- Lucia Claus (voorzitter)
- Paul Slangen
- De heer drs. L.M.J. Swinkels
- Marijke van der Woude
- Daphne Wassink (secretaris)
- Pieter Bots (secretaris)

Overzicht gesprekspartners

Tijdens de voorbereiding van de sectoranalyses heeft de Raad met vele deskundigen gesproken. Hieronder treft u een overzicht aan van deze gesprekspartners.

De vertegenwoordigers van de instellingen met wie de Raad heeft gesproken in het kader van de vierjaarlijkse monitorgesprekken zijn niet in dit overzicht opgenomen.

Amateurkunst en Cultuureducatie

- Cock Dieleman (Capaciteitsgroep Theaterwetenschap)
- Fianne Konings (Bureau Konings Kunst)
- Folkert Haanstra (Amsterdamse Hogeschool voor de kunsten)
- Hans Muiderman (adviseur)
- Anne Marie Backes (SKVR, Rotterdam)
- Thijs van der Vossen (MOCCA, Amsterdam)
- Peter Bergen (Basisschool de Wilgenstam, Rotterdam)
- Belinda Hak (Witte de With, Rotterdam)
- Tineke Drenthe, Joke Reijman, Adrie van der Rest (Onderwijsraad)
- Walter Groenen (CJP)
- Tijmen van Grootheest, Vincent Assink, Audrey Zimmermann (HBO-Raad)

Architectuur, Stedenbouw, Monumenten, Archeologie en Landschapsarchitectuur

- Henk van Veen, Madeleine Maaskant, Gijs Wallis de Vries (Archiprix)
- Cilly Jansen, Felix Rottenberg (Architectuur Lokaal)
- Rob Docter, Vedran Mimica, Joachim DeClerck, Esther Thedinga (Berlage Instituut)
- Emmie Vos, Herman Meijer, Maarten Kloos (Stichting European Nederland)
- L. C. Brinkman, G. Brugmans (Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam)
- Ole Bouman (Nederlands Architectuur Instituut)
- Lex ter Braak, Anne Hoogewoning (Fonds BKVB)
- Janny Rodermond, Martijn Oskam (Stimuleringsfonds voor Architectuur)
- Richard Hermans, Mardjan Seighali, Erik Dil, Marjolein Cremer, Frans Hoving, Floriëlle Ruepert (Erfgoed Nederland)
- Wim Eggenkamp, Liesbeth van der Pol, Ton Venhoeven, Yttje Feddes (College van Rijksadviseurs)

Expertmeeting archeologie

- Riemer Knoop (gespreksleider)
- Monique van den Dries
- Heleen van Londen
- Maarten Wispelwey
- Jeroen v/d Vliet
- Martijn Duineveld
- Chris Sueur
- Gerard Koster
- Anja van Zalinge
- René Isarin
- Willem-Jan Hogestijn
- Boudewijn Goudswaard
- Jeroen ter Brugge
- Marjanne Visser
- Jan Hendriks
- Nathalie Vossen

Expertmeeting landschapsarchitectuur

- Dirk Sijmons (gespreksleider)
- Theo Spek
- Linda Vlassenrood
- Peter de Ruyter
- Rene van der Velden
- Adri van der Brink
- Michael van Buuren
- Rik de Visser
- Arda van Helsdingen
- Henk Baas
- Eric de Jong
- Sylvia Karres
- Eric Dil
- Xander de Bruine
- Arjen van de Lindeloof

Beeldende Kunst & Vormgeving

- Lex ter Braak (Fonds BKVB)
- Charles Esche (Van Abbemuseum, Eindhoven)
- Annet Gelink (Annet Gelink Gallery)
- Wim Pijbes (Rijksmuseum, Amsterdam)
- Arno van Roosmalen (Stroom, Den Haag/ De Zaak Nu)
- José Teunissen (Modevormgeving ArtEZ / University of the Arts, London)
- Marcel Vroom (industriële ontwerper / mvavd-design, Rotterdam)

Bibliotheken en Letteren

- Mirjam Hemker (GfK Retail and Technology Benelux bv)
- Michiel Laan (Bibliotheek.nl)
- Jan Boerstool en Janne Rijkers (Vereniging van Letterkundigen)
- Hans Willem Cortenraad (Centraal Boekhuis)
- Bernt Hugenholtz (Instituut voor Informatierecht)
- Arie Doeser (Koninklijke Boekverkopersbond)
- Ton Brandenburg (Zeeuwse Bibliotheek)
- Hans van Soelen (Programmamanager organisatievernieuwing gemeente Utrecht)
- Hans de Sain (Algemene Boekhandel, Amersfoort)
- Piet Joostens (www.reactor.org en Communicatie en Programma in Passa Porta, Internationaal Literatuurhuis)
- Luc Rost (Sectorinstituut Openbare Bibliotheken)
- Hans Bousie (advocaat/partner Bousie Advocaten)
- Chris Herschdorfer (Ambo/Anthos Uitgevers)
- Suzanne Meeuwissen en Pieter Jan van der Ven (Nederlands Letterenfonds)

E-cultuur

- Marianne van den Boomen, Roel v.d. Ven, Geert-Jan Procee, Benedine Dassen (OCW)
- D. Houtgraaf (Rijksdienst Cultureel Erfgoed)
- mw. L. van Loon (Kennisland)
- A. Adriaansens (V2)
- mw. F. van Spaendonck (Virteel Platform)
- M.de Niet (Digitaal Erfgoed Nederland)
- mw. W. Steenbeeke (SubmarineChannel)
- H. Doorn (Worm)
- mw. M. Stikker (Waag Society)
- L. Voogt (Sectorinstituut Openbare Bibliotheken)
- H.M. van den Brink, de heer S. Groeneveld (Mediafonds)
- mw. M. Gerene (Nederlands Uitbureau)

Film

- Marjan ter Haar en Marc Warmerdam (Nederlandse Vereniging van Speelfilmproducenten)
- Anita Ondine (Seize the Media)
- David Deprez (Lumière Cinema, Maastricht)
- Roberto Olla (Eurimages)
- Frans van Gestel (IDtv)
- Sytze van der Laan en Mieke Bernink (Nederlandse Film en Televisie Academie)
- Mart Dominicus (Filmregisseur)

Musea

- T. Berbers, W. Weijland, J. W. Sieburgh, mw. T. Hilgers, mw. L. Pelsers (VRM)
- mw. M. Scharloo (Teylers Museum)
- mw. H. Buijs (Geldmuseum Utrecht)
- J. Cahen (Het Joods Historisch Museum en de Hollandsche Schouwburg)
- mw. H. Stijns (Museum Slot Loevestein)
- M. Huyser (Het Zuiderzeemuseum)
- R. Hermans (Erfgoed Nederland)
- G. Pruiksmas (Museum Buitenplaats Eelde)
- mw. S. Bak (Keramiekmuseum Het Prinsessehof)
- A. Ruger (Van Gogh Museum)
- J.W. Sieburgh, T. Dibbits (Rijksmuseum Amsterdam)
- mw. M. van Schijndel (Museum Catharijneconvent)
- mw. M. Mourits (Universiteitsmuseum Utrecht)
- S.Ex (Museum Boijmans van Beuningen)
- mw. L. Pelsers (Rijksmuseum Twente)
- P. Gijsbers (Nederlands Openluchtmuseum)
- E. van Straaten (Kroller Muller Museum)
- R. Visschedijk (Nederlands Fotomuseum)
- R. Ekkart (Rijksinstituut voor Kunsthistorische Documentatie)
- B. Geerken (Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis)
- mw. M. van Heese (Erfgoedinspectie)
- E. Rodrigo, F. Bergvoets (Rijksdienst Cultureel Erfgoed)
- S. Weide (NMV)
- A. Vugs, L. Adriaanse (LCM)
- L. Adriaanse (Museumregister)
- mw. G. Luiten (Mondriaanstichting)

Podiumkunsten

- Hans Onno van den Berg (Vereniging van Schouwburgen en Concertgebouwdirecties)
- Mirjam van Dootingh (Nederlandse Associatie van Podiumkunsten)
- Iris Daalder (Nederlandse Associatie van Podiumkunsten)
- Lineke Burghout, Marcus Cohen (Nederlandse Associatie van Podiumkunsten),
- Ruud van Meijel (Nederlandse Associatie van Podiumkunsten / Toneelgroep Oostpool)
- Anton Kok, Monica Damen, Kees Dijk, Henk Schepers (Muziek Centrum voor de Omroep)
- Henk Scholten (Theater Instituut Nederland)
- Janneke van der Wijk (Muziek Centrum Nederland)
- Frits Zwart (Nederlands Muziek Instituut)
- George Lawson, Henriëtte Post, Niek vom Bruch, Ron Visser, Willemijn Mooij, Nico Schaafsma (Fonds Podiumkunsten)
- Truze Lodder, Tanja Mlaker (Koepel Opera / De Nederlands Opera)
- Guus Mostart (Koepel Opera / Nationale Reisopera)
- Richard Loomans, Miranda van Kralingen (Koepel Opera / Opera Zuid)
- Stephen Hodes (LAGroup)

- Matthijs Rümke (Het Zuidelijk Toneel)
- Giep Hagoort (Universiteit Utrecht, Faculteit der Kunsten)
- Harm Mannak (Orkest van het Oosten)
- Rob Streevelaar (Nederlands Philharmonisch Orkest)
- Niels Veenhuijzen (Residentie Orkest)
- George Wiegel (Het Gelders Orkest)
- Joost Westerveld (Sinfonietta Amsterdam)
- Michel Bezem (Ereprijs)
- Guido v.d. Ende Holland (Baroque Society)
- Paul Dijkema (Vereniging Nederlandse Muziek Ensembles)
- Irene Witmer (Nederlands Kamerkoor)
- Talitha Stijnman (Paradiso Melkweg Productiehuis)
- Leo Spreksel (Korzo)
- Annemie Vanackere (Productiehuis Rotterdam)
- Mark Timmer (Frascati)
- Willy Smits Stella (Den Haag)
- Maurice Dujardin (Artemis)